
THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
·LIBRARIES·
1817

MIRKO BREYER.

PRILOZI

k starijoj

književnoj i kulturnoj povjesti hrvatskoj.

ZAGREB
U NAKLADI VLASTITE KNJIŽARE
1904.

MIRKO BREYER.

PRILOZI

k starijoj književnoj i kulturnoj

povjesti hrvatskoj.

ZAGREB

U NAKLADI VLASTITE KNJIŽARE

1904.

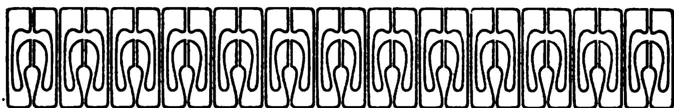

Izdajem evo moje u raznim publikacijama objelodanjene priloge k starijoj književnoj i kulturnoj povjesti hrvatskoj, djelomice novim podatcima znatno dopunjene. Pouzdano se nadam, da će ovdje u jednu knjigu sabrana gradja, — plod mnogogodišnjeg mog truda i mara —, dobro doći domaćoj nauci, kojoj u smjernosti posvećujem ovo izdanje.

Ako sam uz to uspio, da gdjegdje medju redke ovdje iznesenih davnih i ponajviše častnih kulturnih uspomena mukotrpnog našeg naroda, presadim ma i slabi izraz velike i iskrene moje ljubavi za premilu rodnu grudu hrvatsku, tada su mi se izpunile želje i nade moje, u podpunoj mjeri.

U Zagrebu, na novu godinu 1904.

Mirko Breyer.

O Dobrušku Dobriću, Dubrovčaninu.

Oko sredine XV. vijeka, upravo negdje u isto doba, kada je neumrli Guttenberg iznenadio svijet obretom knjigotiskarstva gibivim slovima, rodio se u Dubrovniku Dobruško Dobrić, koji se je kasnije pod latinskim imenom **Boninus de Boninis** proslavio u Italiji i u Franceskoj kao vrstan tiskar, knjižar i nakladnik.

Ime se Dobrić već rano spominje u Dubrovniku, (Vidi: „Monumenta Ragusina“ jugosl. akademije), nu nije nam poznato, kojoj je grani pripadao naš Dobruško. Tu bi mogla putokazom biti bilješka Cervina, (u Kukuljevićevu „Slovniku umjetnika“), da je Dobrić bio starinom od plemena Nalješkovića. Tamo nalazimo takodjer napomenutu neku opasku Ignjata Gjorgjića, koju je Gjorgjić prepisao u općinskoj pisarni dubrovačkoj, da je naime dubrovačko vijeće god. 1493. pronašlo, da Dobrić nije pripadao plemičkoj porodici istoga imena („Boninus Dobrich, overo B. de Boninis, prova si non essere stato della famiglia nobile, Ex Diversis Cancelariae Ragusanae d. 1403.“)

U mladim je godinama ostavio Dobrić domovinu, da u Mlecima nauči „božanstvenu umjetnost knjigotiskarstva“, o kojoj se je bio glas razprostranio svijetom, naviještajući posvuda zoru novih i boljih dana. Počevši

od godine 1469., kada je Ivan iz Speiera (Johannes de Spira) uveo knjigotiskarstvo u Mlecima, stadoše se sa svih strana Evrope kupiti marljivi pregaoci na tom polju, tako da tečajem XV. vijeka brojimo preko 200 dosele poznatih mletačkih tiskara, od kojih njekoji dodjoše do svjetskoga glasa, podignuvši knjigotiskarstvo do visokoga stepena savršenosti.

Iz hrvatskih krajeva nalazimo već vrlo rano medju ovima Andriju Paltašića iz Kotora, koji je od g. 1476. do 1492. radio. U isto nam se doba javlja i Dobruško Dobrić, koji zajedno sa Paltašićem god. 1478. izdaje na svijet djela Laktancijeva. To je jedini mletački tiskotvor Dobrićev, jer izdanje od god. 1484., kako ga Kukuljević spominje, nosi u istinu samo ime Paltašićevo. Tečajem XV. vijeka bijahu još tiskarima u Mlecima: Juraj Dalmatin (1482—83.) i Bartol de Pelusio (Pelušić?) iz Kopra u Istri (1498.).

Nije poznato, zašto je Dobrić već oko god. 1480. ostavio Mletke, nu možda ne ćemo pogriješiti, ako uzmemo, da ga je na to valjda sklonila velika utakmica medju tiskarima, koja se je već u ono vrijeme počela razvijati i koja bijaše kasnije dotle doprla, da se (primjerice) knjigotiskar Pincio u svojoj jednoj molbi na mletačko vijeće g. 1512. ovako izrazuje: „la perfida et rabiosa concorrentia, la quale regna et destruze questa calamitosa arte“.[1]

Godine 1481. nalazimo Dobrića u Veroni, gdje kao prvi svoj tiskotvor izdaje na svijet dne 17. veljače djelo: „*Aleksander de Villa Dei Grammatica metrice scripta*“, a osim toga još daljnih pet izdanja (za svojega boravka do god. 1483.)[2] On je bio od svih tadanjih veroneskih tiskara najznamenitiji, nu slabe prilike, u kojima se je tada taj grad nalazio, onemogućiše znatniji rad i

---

[1] **Fulin R.** Documenti per serv. alla storia della tipogr. veneziana. Venezia 1882. na str. 95—96.

[2] **Giuliari Carlo.** Della tipografia veronese. Verona 1871. na str. 24—26.

Dobrić se doskora preseli u Brešu (Brescia), gdje je doista i našao bolje tlo za izvršivanje svojega zvanja.

Novija su iztraživanja oborila vijesti, koje su u raznim bibliografičkim djelima zabilježene, ali nisu utvrdjene, da se Dobrić već godine 1480. u Breši nalazio i tada djelo: „Solinus de mirabilibus mundi" na svijet izdao i da je radio istodobno u Veroni i Breši. Ovo ističem ovdje točnosti radi, te tomu dodajem, da se početak Dobrićeva boravka u Breši ima staviti u god. 1483.

U staroslavnoj Breši, gdje je tiskarstvo uvedeno g. 1473. od Tome Ferranda, bijaše duševni život za dolaska Dobrićeva uslijed ratnih nezgoda malaksao i nauke bijahu posve zanemarene. Dolazak Dobrićev, veli Luigi Lechi,[1] označuje ne samo konac nesretnih dana, nego i oživljenje nauka. Naš Dobrić ovo krasno priznanje i zaslužuje. Devet je godina radio on neumorno u Breši. To sjajno potvrdjuje niz od 30 dosele poznatih njegovih ondje tiskanih izdanja, medju kojima se nalaze mnoga glasovita staroklasička djela.

Tiskarski znak Dobruška Dobrića.

Dobrić je prvi u Breši uljepšavao svoje tiskotvore umjetnički izradjenim drvorezima, koje je medju ostalim rabio kod čuvenog i dragocjenog izdanja Dantove Božanstvene komedije od god. 1487. i kod Ezopovih basana (iste godine). Isto je tako rabio prvi u Breši grčka slova u djelima Makrobija Aurelija Teodosija (1483.) Osim jednoga jedinoga djela, koje je tiskao zajedno sa tiskarom

[1] Della tipografia bresciana nel secolo XV. Brescia 1874. na str. 19. i dalje.

Miniatom Delsera iz Fiorence, sva druga nose samo njegovo ime. Potpisivao se najviše „Boninus de Boninis de

Drvorez iz Dantea od god. 1487.

Ragusia“, a tek kasnije pridodao je i oznaku „dalmata“ i „dalmatinus“.

Slova je imao obla i gotička, oba u raznim vrstima. Njegovi tiskotvori bijahu uzorni u svakom pogledu. Dne 11. ožujka 1491. natiskao je kao posljednje svoje brešansko izdanje „Angeli de Ubaldis, Repetitio“, i tada ostavio onaj grad, koji mu je u kulturnoj svojoj povjesti sačuvao do današnjega dana časnu uspomenu.

Neznademo kuda je izravno krenuo Dobrić iza svog odlaska iz Breše, kada poslje četrnajstgodišnjega, lijepim uspjesima okrunjenoga rada napusti svoju tiskaru. Nadaren osobitim umnim sposobnostima, (Aimé Vingtrinier,[1] naziva ga „un véritable talent“), i stekavši valjda kao tiskar znatni imetak, nalazimo ga unapred kao knji-

¶ Explicit tertia pars consiliorum clarissimi et excellentis-
simi ta3 Cesarei q̃ Pontificii luminis domini Baldi de
Perusio ex proprio originali suo exemplata. Apprime
correcta per spectabilem Jurisconsultum .d. Joannē An-
tonium de Zanetis civem Brixiensem. Et impressa inge-
nio ac solerti cura Bonini de boninis de Ragusio dalma-
te. Prid e idus Februarii. Anno salutifere incarnatiōis.
M.cccclxxxii.

Brixie.

Ogled Dobrićevih gotičkih slova.

žara i nakladnika i u tom svojstvu prvi put se spominje godine 1493. u Lionu. („Bonin de Boninis, libraire et marchant demourant en rue Marchiere“.).[2] Ali valjda bijaše već i g. 1491. u Lionu, kako to bilježi Pericaud[3] i u onom znamenitom i vanredno bogatom franceskom gradu, gdje bijahu knjigotiskarstvo i knjižarski promet tada u silnom razvitku, nadje si široko polje za svoj rad.

Godine 1494. desio se Dobrić u Milanu, jer odanle

---

[1] Histoire de l' imprimerie a Lyon. Lycn 1894. na str. 138—139.

[2] Baudrier I. Bibliographie Lyonnaise. IV. Serie. Lyon 1899. na str. 11.

[3] Bibliographie lyonnaise du XV-e siecle. Lyon 1852.

jest upravljeno pismo njegovo trebinjsko-mrkanskome biskupu Juri Kružiću, što ga nalazimo kao posvetu na čelu astronomskog djela „Guillermus Egidii de Visselrerc, ex Zelandia. — Liber desideratus super celestium motuum indagatione sine calculo“, izdano bez potanjih naznaka gdje, kada i od koga jest štampano.

Posveta glasi: „Rever. in Christo patri ac Domino meo observandissimo D. Georgio de Cruce Trebenensi Mercanensique Episcopo, Boninus Ragusaeus salutem“, a u istoj poziva se izdavatelj na mnogogodišnji i opće koristni svoj rad kao knjigotiskar, te ističe, da je odavna žudio odužiti se na dostojan način svojemu dobročinitelju i plemenitom zemljaku biskupu Kružiću. Dok je trgovao knjigama u Lionu u Franceskoj, (Quum itaque nuper in Gallia atque Lugduni essem: quo non mediocrem librorum laboriosus negociator advesceram“), dospio mu je u ruke rukopis gore spomenutog djela. Dobriću se učini ovo djelo vrlo vrijednom književnom radnjom punom učenosti, zato ga izdaje i posvećuje njemu, biskupu, kao čovjeku velikoga znanja, koji je jednako upućen u znanosti bogoslovne, kao što i u matematiku, a napose u astronomiju.

Preriedki književni ovaj spomenik pruža nam dokaz, da je Dobrić bio u svezi sa rodnim gradom svojim, a napose da je uživao naklonost biskupa Kružića. Kružić (po Appendini-u[1]) upravljao je svojom biskupijom od god. 1492. do 1513.; bio je jedan od najučenijih muževa one dobe, ljubimac kralja Matije Korvina i član odlične dubrovačke porodice, koja je sada već izumrla.

Tekar god. 1499. opet susrećemo Dobrića, kao izdavatelja krasnog molitvenika: „Officium beate Marie virginis ad usum Romane ecclesie“, iz kojeg priopćujem ovdje u faksimilu (dobrotom g. Baudriera u Lionu) prvu i zadnju stranu. Godine 1501. izadje isti molitvenik u novom izdanju s istim nadpisom. Od jednoga i drugoga

---

[1] Notizie istorico-critiche. Ragusa 1802. II. na str. 328.

izdanja ima narodna knjižnica pariska, na kvijeru tiskan primjerak.[1]

Iz istog pako doba imademo daljnih zanimljivih viesti o Dobriću, koje nam prikazuju našeg Dubrovčanina u posve novom svietlu, kao političkog agenta mletačkog. Kao takav i uživajući veliko povjerenje svesilnog vieća „desetorice“, toli za svog boravka u Lionu, gdje kako vidismo bijaše unešen kao knjižar i trgovac, koli za čestih svojih putovanja po gornjo-talijanskim i francuskim pokrajinama, šiljaše redovite izvještaje u Mletke o raznim političkim i javnim odnošajima. Opetovano desio se i lično u Veneciji, tako god. 1494. kada mu mletački tiskar de Pensis naštampa spomenuto astronomsko djelce, što je kao prvi ustanovio engleski bibliograf Proctor.

Skoro u isti čas, kada god. 1499. Dobrić izdaje u Lionu, razkošno opremljeni svoj latinski molitvenik, podieli mu mletačko vieće za stečene zasluge neke dohodke u iznosu od 200 cekina. (1499. — 18. Aprile — Bonino de Bonini per i suoi meriti verso la Repubblica abbia beneficii per ducati 200). U listopadu iste godine dobiva, iza kako bijaše izviestio o svojim pregovorima na dvoru kralja franceskog, daljnu nagradu od 50 cekina. (1499. — 24. Ottobre — Bonino de Bonini, che ha riferito i tractamenti facti alla corte del Christianissimo re di Franza, abbia un compenso di ducati 50.).[2]

U travnju g. 1500. Dobrić dolazi osobno u Mletke i u tajnoj sjednici „desetorice“ podastire svoj izvještaj, tičući se ponajviše putovanja kardinala Rohana u Milan. Dobrićevo došašće bijaše vieću najavio mletački poslanik u Franceskoj, naznačivši, da dolazi dobar prijatelj („l' amico

[1] Invent. alphab. des livres impr. sur velin de la Bibliot. Nationale. Paris 1877.

[2] Izvornici sa ostalim ovdje spomenutim izpravama nalaze se u mletačkom državnom arkivu, te mi bijahu po ravnateljstvu vanrednom susretljivošću dobrostivo priopćeni.

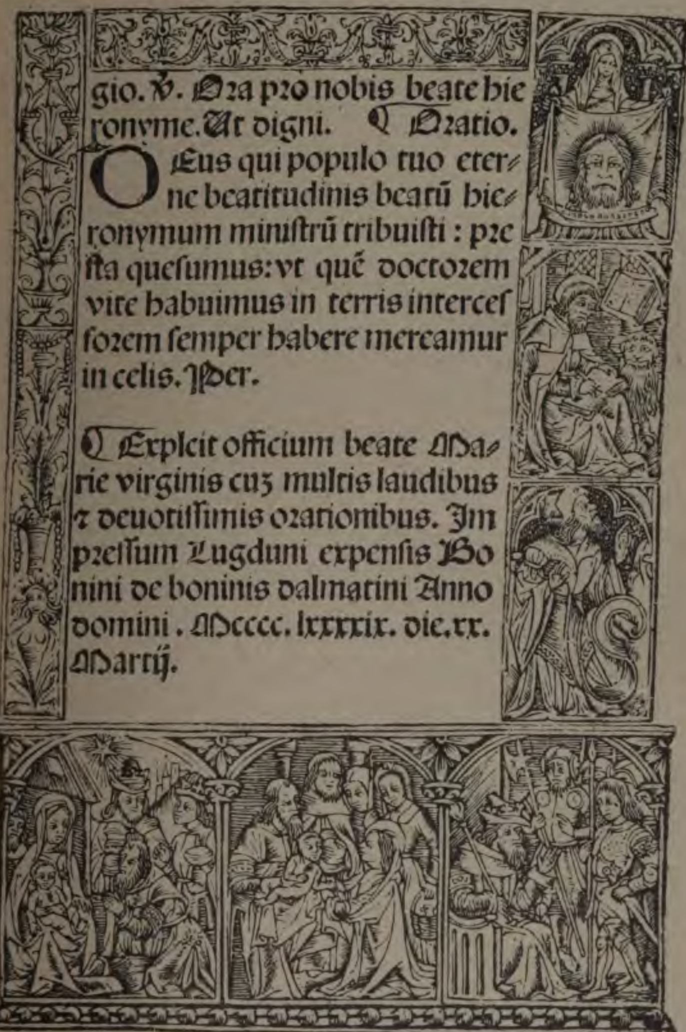
fidel"), pod kojim pridjevkom nalazimo Dobrića kasnije često spomenuta.

Prva strana iz Dobrićeva molitvenika od god. 1499.

Tada vidimo zabilježeno, da Dobriću bje izručen („a quel missier Bonin, stà a Liòn, fidelissimo nostro"),

kao dar za izpovjednika kralja franceskog, koj se pred istim laskavo izrazi o mletačkoj vladi „uno safil ligado, belissimo“.[1]

gio. ℣. Ora pro nobis beate hie
ronyme. Ut digni. ¶ Oratio.
Deus qui populo tuo eter-
ne beatitudinis beatū hie-
ronymum ministrū tribuisti: pre
sta quesumus: vt quē doctorem
vite habuimus in terris interces
sorem semper habere mereamur
in celis. Per.

¶ Explicit officium beate Ma-
rie virginis cuz multis laudibus
et deuotissimis orationibus. Im
pressum Lugduni expensis Bo
nini de boninis dalmatini Anno
domini. Mcccc. lxxxxix. die. xx.
Martij.

Zadnja strana iz Dobrićeva molitvenika od god. 1499.

U pramaljeću sliedeće 1501. godine, putuje Dobrić

[1] I Diarii di Marino Sanuto III. na str. 303.

u Provencu i Normandiju i odanle saopćuje mletačkom vieću viesti i vlastita opažanja o kretanju franceskih i stranih brodova u raznim lukama, što ih bijaše posjetio.

Nešto kasnije (u travnju) javlja mletački poslanik, da mu se Dobrić bijaše ponudio za putovanje u Ugarsku u kraljev logor, da izviesti o tamošnjem stanju. („l' amico fidele [Bonino de Boninis] si offre di andare in Ungheria al campo del Ser.-mo Re a veder ed investigar le condictione di quello).[1] Čini se ipak, da do toga ne dodje.

Konačno spominjem iz iste godine zanimljivo pismo Dobrićevo od 24. srpnja, upravljeno vieću „desetorice", gdje iztiče važne i znamenite usluge, učinjene mletačkoj republici i podsjeća na podieljene mu crkvene dohodke u okružju padovanskom i treviškom za iznos od 200 cekina, koje si ali svojataju fratri nekog samostana sv. Gjure, tvrdeći, da su to njima pripadajuća beneficija.

Dobrić izlaže u tom pismu, kolikom trudu i pogibelji bijaše već izvržen u službi mletačkoj. Kako je prevalio put iz Liona u Turin sedamnajst puta, u dva navrata došao lično u Mletke i kako napokon čitavu prošlu korizmu sprovede na konju, prošavši od jednog do drugog kraja Franceske.

Iz kasnijih spisa razabire se, da se je Dobrić tada zauzeo za priorat „S. Maria di Monte" u Coneglianu, što mu bude 16. rujna 1503. i podieljen, zajedno sa naslovom i prihodom čuvara u prvostolnoj crkvi padovanskoj.

U svom pismu navadja Dobrić, bez naznake imena, takodjer i nekog svog bratića i pouzdanika, a to će biti onaj Jerko Dobrić (Girolamo de Boninis), što se uz Dobruška spominje u treviškim izpravama, a bijaše velikim ljubiteljem slikarstva.

Kraj tolikih svojih političkih i inih poslova, Dobrić nije ni tada posve zanemario knjižarsko i nakladničko svoje zanimanje, koje mu je prigodom njegovih puto-

[1] Izvornik u mlet. arkivu. Capi Cons. X. Lettere. B. 9.

vanja vazda na brizi bilo, a jamačno i liepog prihoda donielo. Pod konac godine 1500. izadje kao njegovo izdanje, u popisu pod br. 42. zabilježeni misal za Châlon, na čitavom listu i u vrlo dostojnoj opremi. God. 1501. sliedilo je drugo izdanje opetovano spomenutog molitvenika, a god. 1503. izdade u družtvu sa nekim Stjepanom Morelli-em, misal za staroslavnu prvostolnu crkvu u Belley-u. Iz početka pako god. 1504. dobrostivo mi priopći g. Baudrier sliedeći zapis, o ugovoru Dobrićevom sa nekim knjižarom u Avignonu, (29. Janvier 1504. Bonin de Boninis passe, ā Avignon, un contrat avec Georges Serre, libraire d' Avignon), o čem ali, kao i valjda o raznim inim potankostima Dobrićeva knjižarskog rada dosele ne imademo izcrpivih viesti.

Medjutim bude Dobriću (u veljači 1503.), kao znak osobita priznanja podieljen važni i vrlo unosni dekanat kaptola treviškog, koj bijaše nešto prije obudovio smrću Pika de Onigo. Mletačko vieće uloži sav svoj upliv kod treviškog biskupa Rossi-a, te napokon, proti volji papinske stolice, zadobi doista ono mjesto mletački štićenik Dobrić.

Uz to množili se i dalje česti znakovi milosti, kojima Mlećani obsipaše „vjernog prijatelja", toli u novcima, koli u raznim unosnim crkvenim prihodima, a neko vrieme bio je i upraviteljem državnih žitarnica mletačkih („incettatore di granaglie").

God. 1507. bude Dobriću dozvoljeno, da može nositi oružje za vlastitu sigurnost i da ga smije pratiti sluga, što je vrlo značajno glede njegova položaja i ugleda, a ujedno dokazom, da je bilo i neprijateljskog razpoloženja proti njemu u Mlecima. Iste godine bijaše ponovno proputovao Franceskom, a poslije toga ne imade mu više spomena u mletačkim izpravama, u koliko mi to bijaše moguće dosele ustanoviti. — Valjda prodje u ono vrieme u Trevizo, gdje po viestima primljenim od velevriednog ravnatelja treviškog muzeja g. prof. Luigi Baila, mu imade traga do g. 1526., dok godina njegove smrti nije poznata.

U domovini sačuvala mu se uspomena u liepoj slici Bogorodice, što se nalazi nad glavnim oltarom u staroj crkvici Gospinoj u Lastovu. Slika pripisuje se poznatom slikaru Pier-Francescu Bissoli-u (1492.—1530.), a imade nadpis „Virgini Matri, Boninus de Boninis,

decanus Tarvisinus aere suo f. f. MDXVI." S jedne strane Bogorodice, nalazi se na istoj slici i lik Dobrićev i radi toga u istinu žalim, što mi tehničkih razloga radi ne bijaše moguće, snimak one zanimljive umotvorine mojoj radnji priložiti.[1]

[1] Vidi: Jedna od zbirakâ gosp. Dra. Bogišića. (Dubrovnik, Kalendar. 1898. na str. 99.).

Uz to nalazi se u istoj crkvici liepo urešena posuda za svetu vodu iz bronca, što je ovdje u slici prikazana. Gosp. savjetnik Iveković u Arbanasima ljubezno mi odstupi fotografiju tog umotvora, a označuje ga remekdjelom razvite talijanske renaisance. Slova B. B. na posudi dokazuju nam, da bijaše darovateljem iste takodjer Dobrić, koj je jamačno imao tjesnih sveza sa Lastovom, koje dosele jošte, nisu razjasnjene. U samom pako Dubrovniku podsjeća valjda na Dobrića mjesto „Boninovo“ na vrh Pila, ali i tuj nam manjkaju točniji podatci.

Dragocieni njegovi darovi zabitnom hramu Božjem kod rodnog žala, posvjedočuju uz ino, kako skoro čitavi svoj viek u dalekom svietu i u tudjoj službi boraveći taj naš Dubrovčanin, ipak posve ne odnemari rod svoj i dom i pošavši tragovima toli zanimljiva njegova života, vidimo, koliko doista imade razloga žaliti, što Dobrić nije posvetio svoje sile vlastitoj domovini, gdje je mogao toliko dobra i koristna uraditi.

Zgodno veli neprežaljeni Ivan Kukuljević o Dobriću: „Da je slučajno utemeljio u Dubrovniku tiskaru, procvala bi bila stostručnom silom književnost dubrovačka i mi ne bi sada tužili za mnogim izgubljenim blagom dubrovačkih umova.“

Popis tiskotvora Dobruška Dobrića.

U Mlecima (1478).

1. Lactantius Firmianus. De divinis institutionibus adversus gentes. Na koncu: Hoc opus impresserunt Veneciis Magister Andreas de Paltasichis, Catarensis, et Boninus de Boninis, sociis, M.CCCC.LXXVIII. XII Marcii. Na čitavom listu. Obla slova.

U Veroni (1481—1483).

2. Alexander de Villa Dei, Grammatica metrice scripta. — Veronae per Boninum de Boniniis de Ragusia. An. sal. nostrae M.CCCC.LXXXI. die XVIII februarii. 4 na.
3. Blondi Flavii Forliviensis. Roma instaurata et de gestis Venetorum. — Impressum Veronae per Boninum de Boniniis de Ragusia anno salutis M.CCCC.LXXXI. in vigilia sancti Thomae Apostoli., na čitavom listu. 58 list.
4. Blondi Flavii. Italia illustrata quatuordecim regionibus. — Impr. in incl. civitate Veronae. Millesimo quadringentesimo octuagesimo secundo. (1482.) Die septimo Februarii. Na čit. listu. 94 list. Na koncu:

   Hieronimus Broianicus Veronensis.
   Itala quantum debet Saturnia turba latenti.
   Iliadae tantum martia turba suo,
   Ille suae dederat Magnae primordia genti.

Indidit ille tuo nomina clara solo.
Scriptori Blondo debent ambae, atque prementi
Ragusii genito, terse Bonine tibi.

5. Valturius Robertus de re militari Libri XII. — Veronae impressum per Boninum de Boninis de Ragusa, a. d. M.CCCC.LXXXIIII., XIII Febr. Na čit. listu. Sa 96 drvoreza. (Na koncu:)

Quisquis funesto validas sub Marte cohortes
Et sequitur missas per freta salsa vates,
Ille Raguseum tollat super astra Boninum,
I genioque viri praemia digna ferat.
Impressit quoniam, quonam modo bella gerantur,
Machina vel quatiat moenia quaeque solo.

6. Opera De Facti E Precepti Militari Dilo.... Roberto Valturio Ariminese.... Traducta in Vulgar (da Paolo Ramusio). Impressa cum industria di bonin di boninis da Ragusi in la magnifica cita di Verona a correndo l' anno del mille e quattro cento LXXXIII. adi XVII de Februario. Na čit. listu, oblim slovima, sa drvorezima.

7. Dati Augustini, Elegantiolae latini sermonis. Veronae. An. Dni M.CCCC.LXXXIII. Quarto Calendas Sextiles. 4 na. (Bez naznake tiskara, nu po bilježci Giuliaria Dobrićev tiskotvor).

U Breši (1483—1491).

8. Macrobii Aurelii Teodosii viri consularis et illustris in somnium Scipionis expositionis quam elegantissime etc. — Macrobii Aurelii Teodosii viri consularis et illustris saturnaliorum libri impressi Brixiae per Boninum de Boninis de Ragusia, M.CCCC.LXXXIII, die VI junii. Na čit. listu, oblim slovima.

9. M. T. Varronis de lingua latina, libri III. — Impressum Brixiae per Boninum de Boninis de Ragusia et Miniatum Delsera florentinum socios anno Cristi M.CCCC.LXXXIII, die XVI junii. Na čitavom listu, oblim slovima.

10. Pompeius Festus de verborum significatione. — Impressum Brixiae per Boninum de Boninis de Ragusia anno Domini M.CCCC.LXXXIII, XVIII die mensis Junii. Na čit. listu, oblim slovima.
11. Nonius Marcellus Peripateticus Tiburticensis, Compendiosa doctrina ad filium de proprietate sermonum. (Na koncu:) Impressa Brixiae, per Boninus de Boninis, 1483. 17 Julii.
12. P. Virgilii Maronis opera. — P. Virgilii Maronis vatis eminentissimi volumina haec una cum Servii Honorati grammatici commentariis ac ejusdem poetae vita Brixiae impressa sunt per Boninum de Boninis de Ragusia, oct. die VII, M.CCCC.LXXXIV. Na čit. list.
13. Auli Gellii noctium atticarum commentarii. — Impressum Brixiae per Bon. de Boninis de Ragusia anno Domini M.CCCC.LXXXV, die tercio martii. Correctore Marco Scaramucino de Palatiolo. Na čit. listu.
14. Plutarci Philosophi de virtutibus mulierum traductio per Alamanum Ranutinum civem florentinum. — Impressum Brixiae per Bon. de Boninis de Ragusia, M.CCCC.LXXXV, die XXIII martii. Mala 4 na, oblim slovima.
15. Guarinus Veronensis de brevibus clarorum hominum inter se contentionibus a Plutarcho collectis, nuper in latinum conversis, Jacobo Lavagnolo. S. D. — Impressum Brixiae per Bon. de Boninis de Ragusia, M.CCCC.LXXXV, die XXIX martii. Mala 4 na, oblim slovima.
16. Catullus cum commentariis Ant. Parthenii Lancisii. — Brixiae impressum per Boninum de Boninis de Ragusia, M.CCCC.LXXXV, VI idus april. na čit. listu. Dvovrstnim oblim slovima.
17. Macrobii Aurelii Theodosii viri consularis et illustris in somnium Scipionis expositionis quam

elegantissime etc. — Macrobii Aurel. Theod. viri consularis et illustris Saturnaliorum libri impressi Brixiae per Bon. de Boninis de Ragusia, M.CCCC.LXXXV, die XV maii. Na čit. listu. (Vjerni odtisak I. izdanja od god. 1483. (vidi br. 8), samo slova su krupnija.)

18. Statuta Cremonae. — Impressa Brixiae per Bon. de Boninis de Ragusia, M.CCCC.LXXXV, die XV novembris. (slijedi:) Statuta mercatorum.... die XIX novembris. Na čit. listu.

19. Fratris Jac. Philippi Bergomensis ordinis fratrum eremitanorum divi Aug. in omnimoda historia novissime congesta Supplementum Chronicarum appellata. — Impressum Brixiae per Bon. de Boninis de Ragusia, anno dom. M.CCCC.LXXXV, die primo decembris. Na čit. listu, gotičkim slovima.

20. P. Pauli Vergerii ad Ubertinum Carariensem de ingenuis moribus: Guarini veron. in Plutarchum praefatio: Plutarchus de liberis educandis: Hieronymi presbiteri de officiis liberorum erga parentes: L. Aretini in mag. Basilium praefatio: mag. Basilii de institutis juvenum liber. — Impressum Brixiae per Bon. de Boninis de Ragusia an dom. M.CCCC.LXXXV, die VI decembris. Mala 4na.

21. Albii Tibulli, cum commentariis Bernardini (Cyllenii) veronensis. — Brixiae impr. per Boninum de Boninis de Ragusia anno salutis M.CCCC.LXXXVI, die XVIII febr. Na čit. listu.

22. Propertii Aurelii Nautae elegiarum, cum Domitii Calderini elucubratione in quaedam loca, quae difficiliora videbantur. — Impressum Brixiae per Bon. de Boninis de Ragusia anno salutis M.CCCC.LXXXVI, XVI. Martii. Na čit. listu.

23. Catullus, C. Valerius. Carmina cum commentario Antonii Parthenii. Brixiae Impressum per Boninum de Boninis de Ragusia. M.CCCC.LXXXVI. Idus

Apriles. Na čitavom listu. (Izdanje istovjetno s' onim od g. 1485., samo promienjenom naznakom godine.)

24. Ludovici A. Turri de Verona, de immaculata conceptione B. V. Mariae. — Impressum Brixiae per Bon. de Boninis de Ragusia; et completum XVIII. aug. intra octavam ejusdem immaculate virginis. Anno Domini M.CCCC.LXXXVI, 4na. Gotičkim slovima u 2 stupca tiskano.

25. Valerii Probi grammatici de interpretandis litteris antiquis opusculum ex recensione Fr. Michaelis Ferrarini. — An. ab. incarnati Verbi salute 1486. 27. Kl. oct. Bon. de Boninis ragusinus voti D. D. U maloj 4ni.

26. Julii Pomponii Sabini interpretatio in Aeneide Virgilii. — Impressum Brixiae per Bon. de Boninis de Ragusia, anno X.M.CCCC.XLXXX. (sic) die V. mensis februarii. Na čit. listu, oblim slovima. (Moglo bi spadati i pod god. 1490).

27. Pomponii grammatici eruditissimi in Culicem commentarium. — Impressum Brixiae per Bon. de Boninis de Ragusiae M.CCCC.LXXXVII, die XVIII, mensis februarii. Na čit. listu.

28. Aesopi vita et fabulae, cum Accii Zucchi de Summa Campagna interpretatione per rhytmos. — Impressum Brixiae per Boninum de Boninis de Ragusia, M.CCCC LXXXVII, septimo martii. U 4ni. Gotičkim slovima sa 67 liepih drvoreza.

29. Cantica ovvero Comedia del divino poeta Dante coi comenti die Cristoforo Landino. — Et impresso in Bressa per Bonino de Boninis de Raguxi a di ultimo di maggio M.CCCC.LXXXVII. Na čit. listu. Oblim slovima sa 69 krasnih drvoreznih slika.

30. Lorenzo Spirito perugino, libro delle sorte. — Impresse nella augusta città di Brescia, per Bon. de Boninis M.CCCC.LXXXIX, pridie idus februarii. Na čit. listu, sa drvorezima.

31. Aesopi fabulae. — Impressum Brixiae, per Bon. de Boninis de Ragusia, anno domini M.CCCC.LXXXIX, XII kal. septembris. 4na. Gotičkim slovima.
32. Bartholamei Cepollae veronensis Consilia criminalia. — Feliciter et accurato studio Bon. de Boninis de Ragusia, suisque maximis sumptibus Brixiae impressa, anno salutis nostrae M.CCCC.LXXXX, XX kal. aprilis. Na najvećem čit. listu, gotičkim slovima.
33. Baldi de Perusio consiliorum p. I., et II., (sa posvetom Dobriše Dobrića). In fine p. I: Impressa Brixiae arte ac solerti cura Bon. de Boninis de Ragusia dalmati, calendis septemb. anno a nativitate dom. nostri Jesu Christi M.CCCC.LXXXX. — In fine p. II: Explicit secunda aurea pars in urbe Brixia fulgentissima accuratissime impressa et emendata solerti cura et ingenio Bon. de Boninis de Ragusia an. dom. M.CCCC.LXXXX, ibid. julii. Na čit. listu, gotičkim slovima u 2 stupca tiskano.
34. Baldi de Perusio, quarta pars consiliorum. — Brixiae impressa ingenio ac solerti cura Bon. de Boninis de Ragusio dalmatini, ad laudem Dei, vigilia omnium Sanct. an. dom. M.CCCC.LXXXX. Na čit. listu, gotičkim slov. u 2 stupca tiskano.
35. Liber Missalis Ecclesiae Brixiensis. — Explicit Missale secundum ordinem fratrum divae Immaculatae Virginis Mariae de monte Carmelio, rite impress. Brixie cura Bonini de Boninis de Ragusi. A. D. 1490 mense Augusto.
36. Baldi de Perusio tertia pars Consiliorum. — Impressa ingenio ac solerti cura Bon. de Boninis de Ragusio dalmate pridie idus febr. anno salutif. incarnat. M.CCCC.XCI, Brixiae. Na čit. listu, gotičkim slovima.
37. Angeli de Ubaldis de Perusio, repetitio lect: si vacantia c. de bo. vac. — Elegantissimas has repetitiones impressit Bon. de Boninis de Ra-

gusia Brixiae, ann. dom. M.CCCC.XCI, die XI martii. Na čit. listu.

38. Angeli de Ubaldis, Repetitio leg. Si insulam ff. de verb. obl..... accedit Commentarius in: Civitas mutui datione .... Impressit Bonin. de Boninis de Ragusio Brix., an. Dom. M.CCCC.XCI, die XI marcii. Na čit. listu.

Knjižarska izdanja Dobruška Dobrića.

Bez naznake mjesta (1494).

39. Wissekerk, Guillermus Egidii de. Liber desideratus super celestium motuum indagatione sine calculo. — (In fine:) Et hic Finis expositionis canonum libri..... Ex carpenn. per Guill. Egidii de vusselrerc (sic) ex Zelandia. 1494. 26 lista u 4ni, oblim slovima. (Na prvom listu: Reverendissimo in Christo patri ac Domino meo observandissimo D. Georgio de Cruce Trebenensi Mercanensiq. Episcopo Boninus Ragusaeus salutem ...) Proctor pripisuje ovaj tiskotvor: Christophorus de Pensis at Venezia.

U Lionu (1499—1503).

40. Officium divine et immaculate virginis Marie, ad usum Romane ecclesie.... Impressum Lugduni expensis Bonini de Boninis, Dalmatini. Anno Domini M.CCCC.LXXXXIX, die XX martii. 8na.

41. Officium beate Marie virginis ad usum Romane eclesie. Lugduni expensis Bonini de Boninis Dalmatini, anno dni 1501, die 26 augusti. 8na.

42. Missale ad usum Cabilonensis diocesis. — Editum Lugduni .... Boninus de Boninis de Ragusia, natione Dalmata, 17 decembris 1500. Na čit. listu.

43. Missale ad usum ins. ecclesie Bellicensis. Impressum Lugduni, sumptibus Bonini de Boninis dalmatini, et Stephani Morelli, civis Bellicensis, anno salutis 1503.

O Jurju Dragišiću, Bošnjaninu.

Kada kobne god. 1463. „predajom i izdajom“ pade kraljevstvo bosansko, na hiljade pučanstva, utekavši britkom jataganu turskom, preseli se u susjedne krajeve. Ponajpače slobodni Dubrovnik gostoljubivo primi nesretne bjegunce u bratski naručaj, te mnogim od njih tečajem vremena nadomjesti izgubljenu domovinu.

Uz najnesretniju svih kraljica, („omnium reginarum infortunatissima“, kako se sama nazivaše) Katarinu bosansku, koja, ostavljena od vlastite poturčene djece svoje, u Rimu tužnih uspomena puna umre, uz Vlatkoviće, Kravišiće, Kopčiće, Viličiće i tolike druge, dodje tada u Dubrovnik i mladić Juraj Dragišić iz Srebrenice, kojeg naši domaći pisci krivo prozvaše Jurjem Dobretićem ili Dobrotićem, dočim u stranom svietu na glas izadje pod latinskim imenom Georgius Benignus.

Dubrovački pisac Jakov Lukarić, u svom djelu „Annali di Ragusa. Venezia 1605.“, prvi rabi ime Dobretić, a svi ostali (Sladović, Appendini, Fabianić i drugi) u svojim bilješkama o Dragišiću, sve do najnovijeg vremena, u tom ga sliede. Kod Appendinia pako nalazimo po mojem sudu tumačenje o postanku ove pogrješke u riečima: „ebbe il cognome di Benigno dallo Slavo Dobretich, che significa l' istessa cosa.“[1]

Prevadjajuć dakle naprosto Benignus sa Dobretić ili Dobrotić, (a oba su imena porodična u hrvatskim

[1] Notizie istorico-critiche sulla storia e letteratura dei Ragusei. Ragusa 1803. II. na str. 82.

zemljama), Jurju podieliše sad jedno sad drugo bez svakog daljneg dokaza.

Za ispravnost imena Dragišić navadjam svjedočanstvo učenog Angela Fabronia, koji u svojoj vrlo savjestno napisanoj povjesti pizanskog sveučilišta,[1] na str. 112, govoreć o Dragišiću, sliedeće napominje: „Ex certissimis tamen monumentis ... in Bosnia ei patriam fuisse, ibique nominatum Georgius Drachisich.“

Nadalje bibliograf Ferdinando Fossi, u uzornom popisu fiorentinskih prvotisaka,[2] kod opisa književnog rada Dragišićeva, bilježi: »Georgius Drachisich, Georgii Benigni Salviati adpellatione notus.“

Kako su oba djela plod temeljitih potraga po fiorentinskim arkivima, to neimade sumnje, da su ovi podatci točni i posve pouzdani.

Bosanska porodica Dragišić na glasu je od davnine te medju ostalim napominjem iz starije dobe vojvodu Ivaniša i knezove Marka, Stjepana i Radosava Dragišića. Imademo takodjer listinu od 22. kolovoza 1446., kojom „Štefan Tomaš Ostoić kralj bosanski daruje knezu Pavlu, Marku i Jurju, sinovima vojevode Ivaniša Dragišića, grad Ključ.“[3] Pod god. 1488. pako spominje Jireček nekog klerika Ivana Dragišića u Dubrovniku stanujućeg.

U Dubrovniku zakloni se Juraj u samostan male braće sv. Franje. Čedni i pobožni franjevci postadoše njegovi dobročinitelji i prvi učitelji. Njihov red, toli zaslužan u obće, vršio je napose u jadnoj i od svega svieta kroz stoljeća zaboravljenoj Bosni mukotrpno i požrtvovno uzvišeni svoj zadatak. Kao da je providnost Božja vodila mladog našeg Bošnjanina, kada stupi u red franjevački, kojem je imao biti u kasnije doba i sàm uresom i dikom.

---

[1] Historiae Academiae Pisanae Volumen I. Pisis. 1791.

[2] Catalogus Codicum saec. XV impressorum. Florentiae 1793. II. na str. 481.

[3] Kukuljević Iv. Arkiv za pověstnicu jugosl. Knj. II. na str 3).

Nije jošte posve utvrdjeno, da li je Dragišić obukao haljinu sv. Franje u Dubrovniku ili u Italiji. U pisanim spomenicima dubrovačkog samostana zabilježeno mu je ime, a po tom se drži, da je i ovdje u red stupio. Nedugo poslje odputi se žedan nauka u Italiju, gdje je po vlastitom izkazu posjećivao visoke škole u Rimu, Bolonji, Firenci, Padovi i Ferrari. Iza toga u dalekom Oksfordu i Parizu kod najslavnijih učitelja sluša predavanja filozofska i bogoslovna po sustavu Skottovu.

Dolazak Dragišićev u Italiju zbio se negdje oko god. 1470. Borba na novo uskrsnule staroklasične kulture sa gluhim srednjim viekom bijaše dovršena i sretna Italija uživala je u svietlim danima renaisance.

Posvuda se dižu sveučilišta, utemeljuju se knjižnice i ini prosvjetni zavodi. Sinovi najotmenijih talijanskih kuća s udivljenjem slušaju glasove pradavnih vremena iz neumrlih djela grčkih i latinskih pisaca. Grčkim učiteljima, neumornim promicateljima književno-kulturnog preporoda, pridružuju se talijanski umni prvaci i od grada do grada, praćeni silnim zanosom, raznašaju zlatna zrna željno očekivanog znanja.

Iz Njemačke dolaze prvi knjigotiskari i pokazuju radostno uzbudjenom ljudstvu krasne plodove „božanstvene umjetnosti“ svoje. Kroz sviet kao da struji blagi dah oslobodjenja od stoljetne potištenosti i posvuda pozdravljaju zoru bolje i sretnije budućnosti.

Juraj Dragišić donio je u taj nade puni sviet čestito nepokvareno srce, koje je za cielog njegovog žića ćutilo za sve, što je liepo i plemenito. Sa krvavih poljana razorenog svog zavičaja, gdje za viekove ugasnu sunce prosvjete, da drugdje tim sjajnije osvane, pratilo ga čuvstvo pravednosti i milosrdja. Nadaren krasnim sposobnostima uma i duha, stupa na tlo slavnog Rima, kamo se je mnogo kasnije opet imao povratiti kao visok crkveni dostojanstvenik.

Nad vječnim gradom lebdila je jošte uspomena na visokoumnog Eneja Silvia Piccolominia, koji je kao papa Pio II., do godine 1464. resio stolicu sv. Petra. Jošte bijaše u svježoj pameti velikodušna njegova namisao križarske vojne proti Turcima, kojoj kao slab starac sâm na čelo stupi, da težko izkušanim hrvatskim i grčkim zemljama u pomoć priteče, i kako skoro na očigled dalmatinske obale, u jakinskoj luci, veliku svoju dušu izdahnu, i žalibože s njime i križarska vojna ugasnu.

U Rimu živio je kardinal Bessarion, čuveni zagovornik sjedinjenja iztočne i zapadne crkve na koncilu fiorentinskom, glavni promicatelj križarske vojne i pratilac Pia II. Cieli život vanrednog ovog čovjeka bijaše posvećen velebnom cilju združenja kršćanskog svieta proti sve naprednijoj turskoj sili, ali i on, koji nikada nije mogao pregorjeti pad Carigrada i osvojenje ljubljene svoje grčke domovine, u visokoj starosti u grob pade, a da mu se vruća želja ne ispuni.

Bessarion uz to bijaše mnogozaslužan oko talijanskog kulturnog preporoda u XV. vieku, te se je posvetio svim žarom duše svoje uskrsnuću staroklasične književnosti, kao gorljiv privrženik i branitelj Platona. U velikoj raspri medju sljedbenicima Aristotela i Platona najdubljim uvjerenjem izjavljuje se za potonjeg, te kad već bijaše došlo do najžešće književne borbe, svojim djelom „In calumniatorem Platonis“, umiruje razpaljene strasti i mnoge osvjedočuje.

On utemelji u svojoj palači u Rimu glasovitu akademiju, kao stjecište najčuvenijih tadanjih umnih radnika. Tamo se takodjer nadjoše mnogi daroviti mladići, te u savjetima visoko štovanog domaćine i u saobraćaju sa glasovitim učenjacima i pjesnicima primahu najljepše pobude za budućnost.[1]

---

[1] Vidi: Vast Henri. Le Cardinal Bessarion. Paris, Hachette, 1878.

U tom krugu kretao se i Juraj Dragišić, te prijateljstvo kardinala Bessariona bude za njeg pravim blagoslovom. Ne ćemo pogriešiti, ako plemeniti i slobodoumni pravac, koji se pokazuje u mislima i djelima Dragišićevim kroz cieli njegov život, pripišimo znatnim djelom uplivu ovog njegova očinskog prijatelja i pokrovitelja.

Nije lako sliediti Dragišića na putovima njegovih nauka, nu toliko znademo, da se je na visokim školama izobrazio za učitelja, te se digao u svom zvanju do odlične visine.

Već činjenica, da ga je njegov red na vlastiti trošak poslao na sveučilište parisko, može nam dokazom biti koliko ga cieniše. Svaka redovnička provincija naime imala je pravo poslati dva najvrednija mladića na nauke u Pariz, koji tada bijaše čuvenim središtem, napose za bogoslovne nauke. Svršeni slušatelji pariskog bogoslovnog fakulteta dobiše naslov glavnog lektora, te bijahu posvuda vrlo traženi i u velike cienjeni.[1]

Uz parisko veoma bijahu na glasu sveučilišta u Oksfordu i Bolonji, te Dragišić s ponosom može isticati, da je i tamo na naucima bio.

Koliko se iz njegovih književnih radnja razabrati dade, dialektika i metafizika bijahu mu najmilijim predmetima, u kojim se je i odlikovao. Uz to dakako nije zanemarivao i ostale grane bogoslovlja i filozofije, a veliku si je slavu stekao svojim osobito za ona vremena neobičnim poznavanjem iztočnih jezika, o čem se jedan suvremenik ovako izrazuje: „vješt je latinskom i grčkom jeziku, a u poznavanju jevrejskog i etiopskog jezika zauzima prvo mjesto medju kršćanima u ovom stoljeću.“ (U listu Potkena na Reuchlina iz Rima 25. siečnja 1515.)[2]

Na početku zadnje četvrti XV. vieka pojavljuju se Dragišić u talijanskom gradu Urbinu. Tamošnja porodica

[1] **Thurot**: De l'organisation de l'enseignement dans l'Universite de Paris. — Paris 1850. str. 119.

[2] **Geiger Dr. L.** Johann Reuchlin, Leipzig 1871., na str. 401.

Felici primi ga u svoj krug, te mu dozvoli, da rabi kao pridjevak njihovo ime. Zato se i spominje u njekim životopisnim djelima kao „Georgius Benignus de Feliciis de Urbino.“ Knez Federiko, čuveni prijatelj učenjaka i umjetnika, koji je do godine 1482. vladao urbinskom kneževinom, vrlo zavoli Dragišića, te mu povjeri naobrazbu svog sina Guidobalda, zadnjeg kneza od plemena Montefeltro, poznatog hrabrog vojskovodje i jednog od najumnijih talijanskih vladara u XV. vieku.

Po smrti kneza Federika preseli se Dragišić oko godine 1485. u Firencu, gdje je iz početka živio u samostanu Santa Croce. Dne 5. ožujka gore spomenute godine bude imenovan bogoslovnim učiteljem na kolegiju fiorentinskom, dne 25. svibnja 1488. postade ravnateljem učilišta svog reda i inkvizitorom. Sliedeće godine udomi se kod glasovite obitelji Salviati, te se je od onda izključivo pisao „de Salviatis“, kojim pridjevkom mu ime nalazimo zabilježeno i na svim njegovim književnim radnjama.

Firenca nalazila se u onim danima na vrhuncu sjaja i moći. Vladar firentinske države Lorenco (Lovro) de Medici, kojeg narod prozva „sjajnim“ (il magnifico), slovio je po čitavom svietu kao uzvišeni pokrovitelj znanosti i umjetnosti i ponajviše njegovim nastojanjem postade toskanska priestolnica središtem kulturnog pokreta renaisance. Uz osobito zgodne prilike mogao se je taj pokret ondje najizrazitije razvijati i do zamjerne visine uzdignuti, dok se začetci istog imadu tražiti još u vrieme Kozima Medicejskog (1389—1464).

Jošte danas promatramo s udivljenjem ostatke dragocjenih sbirka umjetnina i starina, koje sabra Lovro u svojoj palači u Firenci, a po knjižnicama divimo se sjajno opremljenim rukopisima grčkih i latinskih staroklasičnih djela, koja i poslije tolikih stoljeća sbore o odabranom ukusu i kneževskoj darežljivosti nekadanjeg njihova vlastnika, te podjedno nam se ukazuju vidljivim znakovima one krasne dobe duševnog preporoda.

Čarna Firenca postade žudjenim ciljem za sve one, koji uživahu u uskrsnuću slobodne misli te u Lovr Medicejskom vidjahu veleumnog i moćnog vjestnika iste. Oko njeg se sabra kitni sbor slavnih muževa, a zvučna imena Manuela Krizolora, Marsilia Ficina, Kristofora Landina, Angela Policiana, Ermola Barbara, Pika od Mirandole i tolikih drugih, ostat će zlatnim pismenima za viekove ubilježena u povjesti Lovrine vladavine, dok će staroslavna Italija vazda u njem harno spominjati jednog od najglavnijih promicatelja narodne svoje književnosti.

Koliko mora u našim očima uzvisiti Dragišića, što ga vidimo u blizini toli znamenita muža, koji mu iskazuje vanrednu svoju naklonost, izabravši ga učiteljem svojih sinova Ivana (kasnije pape Lava X.) i Petra!

Mnogobrojnih imademo dokaza, koliko je Lovro Medicejski cienio znanje i ina dobra svojstva Jurja Dragišića. Često prisustvova i sâm poduci svojih sinova, a u raznim sgodama obrati se radi riešenja teških i zamršenih bogoslovnih pitanja na njega, uvaživši vazda duboko zamišljene, iz čista srca potječuće njegove nazore.[1]

Tako, kada oko god. 1486. najviša rimska crkvena oblast okrivi čuvenog Ivana Pika od Mirandole, da se je jednim svojim spisom težko ogriešio proti katoličkoj vjeri. Lovro učini sve i sva, da odkloni zle posljedice nepovoljna crkvena suda od svog ljubimca. Napose dade obranu piščevu Dragišiću proučiti i na temelju tako stečena suda, koji izpade povoljan za njegova štićenika, on se stavi posve na njegovu stranu

Značajna u pogledu odnošaja medju Lovrom Medicejskim i Dragišićem, jest pismena poruka Lovrina, kad po svom tajniku Petru iz Bibiene dostavi prije spomenutu obranu našem zemljaku: „Jer ne priznajem

[1] Vidi: Reumont. Lorenzo de' Medici il Magnifico. Lpzg. 1883. II. na str. 69.

učenijeg i čestitijeg čovjeka, a niti ne vjerujem, da bi takovog bilo, s toga ovu knjigu tebi sa opomenom namjenjujem, da kako ja u nijednoj stvari proti istini ne radim, isto tako i tebe kod pohvale ili prikora samo neka istina vodi.“[1]

Godine 1490. bude Dragišić izabran ministrom svog reda za provinciju toskansku, a u isto vrieme sliedilo je njegovo imenovanje za profesora metafizike i bogoslovlja na sveučilištu pizanskom, gdje je poučavao do godine 1494., uz godišnju plaću od 150 zlatnih cekina. Pizansko sveučilište, utemeljeno jošte u XIV. stoljeću, uzpostavljeno bješe tada od kneza Lovre te na nov život probudjeno.

Godine 1492., dok je Dragišić jošte boravio u Pizi, preseli se u vječnost Lovro Medicejski, ta sjajna zviezda u povjesti umnog napredka i s njime izgubi Dragišić veledušnog i brižnog svog pokrovitelja.

U isto negdje doba upoznao je Dragišić fratra Jeronima Savonarolu, čiji život, težnje i okrutna smrt, spadaju medju velike i sudbonosne dogadjaje u firentinskoj povjesti, te sačinjavaju jednu od najpotresnijih tragedija u povjesti čovječanstva.

Usred tadanjeg moralno i politički skroz i skroz pokvarenog družtva ustade čedni dominikanski fratar Savonarola, te kako veli Villari[2] „kao idealom kršćanstva zaokupljena duša, navješćuje suvremenicima, da bez krieposti, bez samozataje i bez moralne veličine čovjek i družtvo moraju propadati.“

Dragišića zapade zadaća, da u javnim disputacijama sa Savonarolom pobije one njegove nazore i izreke, koje bijahu nepoćudne rimskoj stolici, ali doskora upoznade

---

[1] Fabronius. Monum. ad Laurentii Medicis Magn. vitam per. Vol. II. str. 289.

[2] La Storia di Girolamo Savonarola. Firenze 1888. I. na strani XV.

nesebična i krepostna nastojanja fratra Jeronima, te bude njegovim vjernim i osvjedočenim pristašom.[1]

U svom tiskanom djelcu: „Propheticae solutiones pro Hieronymo Savonarola Ord. Praedic. (Florentiae, per L. de Morgianis, 1497.).“ daje tomu javnog izraza, te kod druge prigode desivši se prolazno u Rimu, i osobno se zauzima za Savonarolu, kojemu u obće vazda zasvjedočuje svoju privrženost.

Kada se pako stvar fratra Jeronima sve više pogoršala i kad se njegova raspra sa Rimom zaoštrila do lične borbe sa papom Aleksandrom VI., mnogi njegovi prijatelji bijahu prisiljeni napustiti ga i tada vidimo i Dragišića, gdje valjda iz istog razloga, poslije boravka od skoro petnaest godina ostavlja Firencu, da ne bude svjedokom žalosne smrti svog štićenika, koji napokon morade podleći i na lomači mukotrpno izdahnuti.

Dragišić se je svakako vrlo nerado dielio od toskanske priestolnice, koju kroz toliko godina vrlo zavoli i gdje je uživao štovanje odabranog kruga veleumnih muževa. Firenca ostala mu je vazda u najugodnijoj uspomeni i kada, bivši već u Dubrovniku, sa zahvalnošću otklanja ponovni izbor za profesora sveučilišta firentinskog, naziva se u svom listu od 17. siečnja 1497.: „servitore e figliolo affectionatissimo ... piu obligato a Firenze che a tutto il resto del presente mondo.“[2]

U Firenci opet jošte se dugo spominjalo ime i djelovanje Dragišićevo, toli u pobožnom puku, koji je vazda najvećom nasladom slušao krasne njegove propovjedi, sačuvane nam do današnjeg dana, zajedno s onima, što izreče u razno doba, u Pizi, Urbinu, Dubrovniku i drugdje, koli kod harnih mu učenika, koji mu bijahu odani sinovskom privrženošću.

Jedan od ovih, franjevac Antun Sassolini, u svom

[1] Della storia del Padre Girolamo Savonarola. Livorno 1782. na str. 141.

[2] Fabronius. His. Acad. Pisanae. I. na str. 114.

djelu „De Illuminata Conscientia. Florentiae 1512.," daje nam sliedeću sliku ljubljenog svog učitelja: „To je jedan od najodličnijih bogoslova, što ih imade serafički naš red sv. Franje. Svojim znanjem i učenošću svojom zavriedio je po sadašnjem uzvišenom papi Juliju II. motu proprio, imenovanje za biskupa grada Cagli. Time, a još većma njegovom visokom naobrazbom, sveta naša vjera u velike se nalazi urešena i počašćena".

Nadalje veli Sassolini: „Od moje 17. godine, a sve do danas, kada ih brojim 37, on mi bijaše učiteljem, ocem, dobročiniteljem i gospodarom, i ne samo da sam od njeg primio ono malo znanja, što imadem, već punih deset godina uživao sam plod njegova znoja, jer me je odievao i hranio, te mi pružio zaklon i okrepu u svakoj mojoj nepogodi."[1]

U Firenci takodjer izidjoše na svjetlo prvi plodovi marljivog i zaslužnog književnog rada Dragišićeva. Napose izdade tiskom god. 1488. svoju tada vrlo čuvenu radnju „Dialectica nova secundum mentem s. Thoma de Acquino" i Lovri Medicejskom posvećeno djelo „Mirabilia LXXVII reperta in opusculo Nicolai de Mirabilibus (1489)." Jošte napisa „Opus de Gratia", koje se nalazi u rukopisu, dočim njegov ostali književni rad pada u kasnije doba.

Prvih dana godine 1497. nalazimo Dragišića u Dubrovniku, kamo bijaše pozvan, da na državni trošak poučava mladež u bogoslovnim naucima i da javno propovieda u stolnoj crkvi. Suvremena bilježka kaže nam, kako je propoviedao a i poučavao uz veliko učestvovanje pred nadbiskupom, senatom i čitavim narodom,[2] a Dubrovnik vrlo se je ponosio prisućem toli učenog i glasovitog muža.

---

[1] Dobrotom gosp. bibliotekara Chilovia, dobio sam ovaj prepis iz „Narodne knjižnice" firentinske.

[2] Adamović Vicko. Gradja za istoriju dubrov. pedagogije. Zagreb, 1885. I. na str. 42.

Dragišić, posjetivši prije na kratak čas rodnu svoju Bosnu, stupi sa čuvstvom iskrenog ganuća na tlo dubrovačke republike. „Vraćajuć se poslije trideset godina u nepoznatu mi domovinu, kao tudjinac vlastitoj braći i rodbini svojoj, vi me u ljubavi primiste i pokloniste mi gostoljublje, velikodušje i vjernost Vaših prosvjetljenih sinova“ Ove rieči upravlja dubrovačkom senatu u posveti svog djela „De natura celestium spiritum“, gdje takodjer spominje, kako se je vazda po dužnosti harno sjećao Dubrovnika, „jer smo po naravi samoj upućeni, da ona mjesta ljubimo, gdje se kao djeca kretasmo“. Došašće Dragišićevo u Dubrovnik pada u vrieme najbujnijeg razvitka naše hrvatske Atine. Mudrost poglavara republike bude čvrstim štitom proti izvanjskim neprijateljima a poduzetnost i marljivost gradjana bješe naplaćena silnim razvitkom trgovine i brodarstva.

Uz blagostanje i imućtvo krasno se poče razvijati i dubrovačka književnost. U Dubrovnik takodjer pade tračak onoga velikog kulturnog pokreta, s kojim se Dragišić posvuda susreće, te koji se i kod njega u poletu slobodnije misli odrazuje, dok većina njegovih djela prama njegovim naucima nosi biljeg skolastike.

Mnogi čuveni vjesnici klasicizma, ostavljajuć za uvjek podjarmljenu grčku domovinu, prolazno boraviše tada u Dubrovniku, te ostaviše tragove blagotvornog svog djelovanja.

Tada se već u začetcima javlja bujni šestnaesti viek, toli dičan i plodovit za naš prosvjetni napredak, a u stihovima Šiška Menčetića, Gjore Držića i drugih, hrvatsko umjetno pjesničtvo časno se prikazuje svietu. Od latinskih pisaca i pjesnika sloviše u isto vrieme: Ljudevit Crievič, nazvan Cervarius Tubero, glasoviti povjestničar i Damian Beneša, Dragutin Pucić i Elia Crievič, pjesnici, koji u kićenim pjesmotvorima slave takodjer i Dragišića.

Ljubljen i visokocienjen boravio je isti oko tri godine u Dubrovniku, te je i tuj vrlo marljivo radio na

književnom polju. Ovdje sastavi već prije spomenuto djelo „o naravi nebeskih duhova (angjela)“, tiskano godine 1499. u Firenci. U toj vrlo zanimivoj knjizi pisac raspravlja u družtvu mladih dubrovačkih plemića, (Bunića, Gradića, Gundulića, Palmotića, i. t. d), u obliku razgovara o svom predmetu, te kod tog zasvjedočuje u velikoj mjeri vanredno svoje znanje u filozofiji i bogoslovju, što opetovano nalazimo priznato sa vrlo mjerodavnih strana. Dne 10. srpnja 1498. podieli dubrovačko vieće Dragišiću podporu od 30 cekina, za štampanje tog djela.[1]

Nadalje sastavi u Dubrovniku svoju opsežnu drugu radnju o dialektici, (Artis dialecticae praecepta vetera ac nova), koja bješe 1520., u godini njegove smrti u Rimu objelodanjena, te koju po obsegu možemo smatrati novim na mnogo široj podlozi zasnovanim izdanjem istoimenog njegova djela od godine 1488.

Napokon nam se sačuva i nadgrobni govor, što ga izreče Dragišić prigodom smrti dubrovačkog patricija Žunja Gjorgjića dne 13. ožujka 1499., u franjevačkoj crkvi.

Na glavnom franjevačkom zboru, što se je obdržavao god. 1500. u Ternu u Umbriji, bijaše Dragišić jedan od onih magistra, što izdadoše „Constitutiones Alexandrinae pro Minoribus Conventualibus“. Počev pako od godine 1502. (17. lipnja), nalazimo ga u rimskom samostanu sv. apostola, gdje je mnogo godina u miru svojim vjerskim dužnostima, naucima i književnosti živio.

Dne 21. svibnja 1507. uzvisi ga veliki njegov štovatelj papa Julio II. na čast biskupa grada Cagli, a ovom znaku milosti i priznanja sliedilo je sa strane istog pape god. 1512., za vrieme petog lateranskog sbora, gdje je i Dragišić slavno učestvovao, njegovo imenovanje za nadbiskupa nazarenskog, sa sjedištem u Napulju.

Koli čuvena i vriedna muža bijahu zapale visokeove časti, svjedoče nam izkazi mnogih suvremenih i ka-

---

[1] Jireček C., u Arkiv f. slav. Philologie. XIX. sv., na str. 43.

snijih odličnih pisaca, koji ga spominju u svojim djelima o životu i radu znamenitih članova franjevačkog reda.

Od premnogih spominjem Ughellia, koji u svom monumentalnom djelu „Italia sacra“ o njem veli: „in primos sui temporis Theologos numerandus“, a Sbaraglia, baveći se vrlo obširno Dragišićem, naziva ga: „Sacrae Theologiae doctor illustris, et concianator eximius“.[1]

U to zasjedne (1513.), pod imenom Lava X. papinsku stolicu bivši učenik Dragišićev: Ivan Medicejski, jedan od najizobraženijih muževa onog doba, čija neumorna nastojanja oko prosvjetnog napredka pribaviše cielom dobu preslavnog njegova pontifikata ponosni pridjevak „zlatnog vieka“.

Na dvoru Lava X. opet oživi slava medicejska i na novo procvjetaše davno prošli fiorentinski dani. „Tkogod se ćutio vrsnim pjesnikom, riečitim govornikom, naobraženim i spretnim piscem, pobrza u Rim i nadje u Lava X. ljubezni primitak i kneževsku plaću.[2]

Tada se Dragišić već bijaše približio visokoj starosti, te u godinama, gdje drugi već davno odlažu pero, on još uviek neumorno radi oko ljubljenih svojih nauka. Napisa oko god. 1512. djelo „Liber der Raptis“, kojeg se rukopis čuva u bolonjskoj franjevačkoj knjižnici. Izdaje iz zabrinuta prijateljska srca poteklu obranu urbinskog kneza Franje della Rovere, kad ovaj usmrti kardinala Allidosia, te svojim djelom „De assumptione P. Virg. Mariae“, i od Sassolinia vrlo hvaljene radnje „Comentar. in 4. libros Sententiarum“, učvršćuje glas vrsna bogoslova. Jošte se spominju bez potajnije naznake djela njegova „Tractatus de rebus moralibus“ i franceskom kralju Franji I. posvećene „Contemplationes christianae.“

Uz to mi je napomenuti posvetno njegovo pismo,

[1] Suppl. et castigatio ad script. trium ord. S. Francisci a. Waddingo, aliisque descriptos. Romae, 1806. sub MDCII. 770.

[2] Tiraboschi G. Storia della letter. italiana. Modena 1777 VII. na str. 13.

što se odštampano nalazi u djelu Petra Galatina „Opus ... de arcanis catholicae veritatis. Orthonae 1518“, gdje mu se prilika pružila, dotaknuti se toli omiljele mu starojevrejske književnosti, a skoro poslije tog, već pod konac života, po zadnji put stupa u javnost, da obrani čuvenog jednog pisca, od žestokih napadaja vjerskih fanatičara.

Znameniti njemački učenjak i poznavalac iztočnih, a napose evrejskog jezika, Ivan Reuchlin, bijaše jednim svojim spisom, koji prozva „Očnim zrcalom“ (Der Augenspiegel. 1511.) ustao proti nastojanju prerevnih njemačkih dominikanaca, koji nahuškani od pokrštenog nekog izraelca Pfefferkorna, pokušaše zadobiti carsku dozvolu za zapljenu i uništenje svih po Njemačkoj rasijanih jevrejskih knjiga, koje proglasiše štetnim po kršćansku vjeru.

Tomu protuslovi Reuchlin, te dokazujuć nedužnost onih knjiga, iztaknu ujedno, da se upravo kršćanska vjera, osniva na pradavnim svetim knjigama izraelskim.

Predaleko bi nas vodilo, kad bi htjeli pratiti onu stvar, koja je u svoje doba silno uzrujavala duhove i ogorčila zadnje dane zaslužnog učenjaka Reuchlina. Sva skoro evropska sveučilišta izjaviše se tada o toj stvari, a velikim dielom u prilog Reuchlinovih nazora.

Napokon dodje prepirka i pred samog papu Lava X., a taj imenova komisiju, da ista ustanovi, da li je Reuchlin doista svojim spisom uvriedio kršćansku vjeru i nedopuštenim načinom izkazao u prilog izraelcima, kako to uztvrdiše njegovi protivnici.

U toj komisiji bio je i Dragišić i kada bijaše proučio okrivljeni tiskotvor, otvoreno se izjavi za Reuchlina i da potkriepi svoje mnienje pred cielim svietom, izadje posebnim djelcem na njegovu obranu.

Naslov prerietkoj toj knjižici jest sliedeći: „Defensio Praestantissimi viri Joannis Reuchlin, ... a Reverendo

patre Georgio Benigno Nazareno, archiepiscopo Romae per modum dialogi edita. — (Coloniae) Anno Nativitatis Dei. 1517. mense Septembri“, a posvećena je caru Maksimilijanu, kojem Dragišić preporuča Reuchlina, u velike hvali njegovo znanje i čisti njegov značaj, te u duhu progonjenog pisca raspravlja o napadnutim knjigama.

Reuchlin i njegovi privrženici radosno pozdraviše neočekivanu pomoć sa strane „toli časna, učena i glasovita muža“, dočim protivnici u daljnjem tečaju pravde lukavo i lažno razglasiše, da to nije sastavak Dragišićev, a ime časnog tog nadbiskupa da je nedopuštenim načinom rabljeno.[1]

Dne 23. lipnja 1520., poslie dugog oklievanja, izreče papa po predlogu većine dotične komisije, da se Reuchlinovo djelo imade uništiti i tako pobiediše njegovi protivnici, dočim nije poznato, da li je Dragišić ovu odluku jošte doživio, jer dan njegove smrti, koja je uzsliedila iste godine u gradu Bari, dosele nije poznat.

* * *

Godine 1898., kada sjajno proslaviše u Firenci 400-spomendan mučeničke smrti Jeronima Savonarole uz veliko učestvovanje crkvenih i svjetskih krugova, pade i rieč o odvažnom njegovu branitelju, malobraćanu Jurju Dragišiću.

U isto vrieme sabirao sam podatke o životu i radu slavnog ovog našeg zemljaka, te u velikim potezima iznio sam evo plod mojih potraga sa željom, da vrsnije pero, služeć se i ovdje iznesenim podatcima, vremenom savije dostojan vienac uspomene krasnoj pojavi iz davnih vremena, — Jurju Dragišiću, Bošnjaninu.

---

[1] Vidi: Geiger dr. Johann Reuchlin. Lpzg. 1871. na strani 400 i dalje.

I ovaj naš zemljak, nesrećom mukotrpnog svog naroda otudjen domu i rodu, časno je ispunio svoje mjesto u svietu i posvjedočio, koliko umne snage i plemenitog duševnog poleta krije u sebi onaj divni naš hrvatski narod u Bosni, koji je pozvan, da oživotvori toliko i toliko naših nada za zajedničku sretniju budućnost.

Vienac 1899.

O Ivanu Polikarpu Severitanu, Šibeničaninu.

U redu starih naših pisaca nalazimo i Ivana Polikarpa Severitana, Šibeničanina. No vijesti o tom našem zemljaku bijahu dosele vrlo oskudne, a napose u nas, po mojem znanju, napomenu ga u kratko jedini Ivan Kukuljević u krasnom svom uvodu akademičkom izdanju „Pjesama Marka Marulića".

Ime mu jošte zabilježi dominikanac Vinko Pribojević, Hvaranin, u znamenitom svom djelu: „Oratio de origine successibusque Slavorum", štampano u Mlecima g. 1532, a franceski pisci Quétif i Echard u „Scriptores ord. Praedicatorum, Paris 1719—21", vele da je Severitan živio oko g. 1500, i da je napisao povjest grada Gubbia u Umbriji.

O ovoj povjesti, koja inače nije poznata, istaknut mi je slijedeću bilješku, koju sam našao u predgovoru god. 1678. u Macerati štampanog statuta grada Gubbia, a donašam ju doslovce jer sadržaje vrlo častnu pohvalu za našeg pisca: „De regibus ijsdem & eadem antiquitate saepe, atque honorifice auctoritate & vetustate Historici gravissimi meminit in suo libro Joannes Polikarpus Severitanus Sibenicensis Dalmata Praedicatorum Ordinis. Quoniam verò magnum hunc Virum citatari ciebro sumus, propterea quod multá de Eugubio verba fecerit; operae pretium erit illius virtutem estendere, ut ad nostra inde scripta plus etiam auctoritatis accedat. Asserunt qui de Policarpo loquuntur, fuisse illum in Philosophiae, ac

Theologiae scientijs, alijsque etiam litteris, ac disciplinis versatissimum“.

Ove podatke znatno dopunjuje, jedno dosele sasma nepoznato djelo Polikarpa Severitana, koje se nalazi u mojoj knjižnici, te sadržaje vrlo važnih vijesti o životu pisca i o kulturnim prilikama onog doba u Dalmaciji.

Naslov knjizi jest slijedeći: „Dionisii: apollonii: donati: de octo orationis partibus: libri octo ad nouam: & optimam limam deducti: Senece Junioris: catois: cordubesis ethicorum: libri quattuor: cum commentarijs. M. Jo. Policarpi Severitani Sibenicensis: dalmate predicatorum ordinis: opus aureu nup. ad ungue excussum. (Na koncu:) Impressum fuit hoc opus Perusie opud Leonem: per Cosmum Blanchinum Veronensem: Anno 1517. die 22. Januarij.“

Na naslovnom listu, koj je u vjernom snimku pridodan ovom članku, vidimo lovor-vijencem ovjenčana pisca, gdje poučava jednog svog učenika, a izpod slike stih:

Cognomen policarpus erat: non barbula falso:
Pompilius: quidam quod tribuere mihi:

Ovdje se dakle (i opetovano u samom djelu) Severitan ogradjuje, proti nadjenutom mu pridjevku Barbula (talijanski Barbetta), te naročito očituje da on to ime ne prima, jer da se pravo zove Polikarp Severitan. („..... hoc enim est cognomen meum ex parte parentis mei gaudentii: quoniam mysorum lingva unde oriundus fuit bobaico urbe cognominabat policarpus, expositio cuius non potest recte exprimi illyrica lingva nec ea mee matris cui erat nomen et cognomen Leta severitana“.

Ovim riječima o imenu i porijetlu Polikarpa Severitana, ispravljam dotičnu stavku u prvom mom članku, a glede onog pridjevka treba primjetiti, da su istog nosili u starije doba članovi nekih vjerskih družba, a našem piscu iz nama nepoznatog razloga ne bijaše po ćudi.

Time nam se odkriva zanimiva činjenica, da su Iv. Polikarp Severitan i Ivan Barbetta jedna te ista osoba, i

Dionisii: appollonii: donati: de octo orationis partibus libri octo ad nouam: ꝛ optimam limam deducti: ꝛ Senece Iunioris: catonis: cordubēsis ethycorum: libri quattuor: cū cōmentariis. M. Io. Policarpi Seueritani Sibenicensis: diui mate predicatorum ordinis: opus aureū nuꝑ ad vnguē excussum

¶ Cognomen policarpus erat: non barbara falso:
Pompilius: quidam: quod tribuere mihi:

dobivamo daljnih podataka, za životopis ove pod dvostrukim imenom poznate ličnosti.

Pod imenom Barbetta već visokoumni Eneja Silvio Piccolomini, kasniji papa Pio II., spominje Severitana, te ga hvali kao čuvenog pisca i povjestničara, samo što ga pometnjom čini rodom iz Krete. Za njim se povedoše mnogi drugi, ali većina pisaca bilježi ispravno, da se je rodio u Šibeniku, što napokon i sâm najbolje posvjedočava, u svojim djelima.

Od vrijednosti jest takodjer, kako je sudio o Severitanu, zemljak njegov Dubrovčanin Ambros Gučetić, u svom djelu: „Catalogus virorum ex familia praedicatorum, Venetiis 1605"., koj se ovako izrazuje: Fr. Joannes Barbetta Sicensis sacrae Theologiae Magister maximae expectationis, fuit in Historijs mirabilis in scientijs rarus, in Poesia excellens et exquisitus. Scripsit librum — De laudibus Illyriae, Claruit anno 1480."

Po svim predležećim podatcima, dade se ustanoviti, da se je Severitan rodio godine 1472. u Šibeniku, od ubogih roditelja. Otac njegov bio je mornar, te je i poginuo na moru, dočim mu je majku shrvala nemila bolest.

U 25. svojoj godini ostavio je domovinu, te se odputio na nauke u Italiju. Iz svog rodnog grada pratile ga neugodne uspomene i on ga naziva „ingrata mea patria". Spočituje Šibeničanima da malo mare za nauke, i bolna se srca sjeća tužne mladosti svoje.

Kraj svega toga on ostaje vjernim sinom domovine svoje, i gdje mu se nadaje prilika, toplim čuvstvom govori o Dalmaciji. Tako napose gdje se dotiče mnogo raspravljanog pitanja o domovini sv. Jeronima i gdje mnoštvom dokaza pobija one, koji htjedoše ugrabiti Dalmaciji slavu velikog njezina sina. Na jednom mjestu veli: „Dalmacija mi je domovina, a ljubim ju, ne, što bi bila velika i slavna, što ipak nekad bijaše, već jedino s toga što ju mogu svojom nazvati.

Nauke je svoje svršio na sveučilištu padovanskom, gdje mu bijahu učitelji Palladio Fosco (pisac djela „De situ orae Illyricae“). Marcantun Sabeliko, Pomponio Leto i Ivan Sulpitio. Uživao je prijateljstvo i dobročinstva biskupa Pavla od Midelburga, kojem je i posvetio u mene nalazeće se djelo, a uz to mu je u dio pala naklonost knezova urbinskih, koje slavi u nekim svojim pjesmotvorima.

U Vičenci stupi u red dominikanski, te zasluži vremenom častni naslov meštra bogoslovlja. Znatnim književnim i naučnim svojim radom pako, dodje veoma na glas i steče priznanja i pohvala svojih suvremenika u velikoj mjeri. Gdje i kada je umro do danas nam nije poznato.

Najviše moramo žaliti, što se je posve zameo trag, njegovom povjestničkom djelu o Dalmaciji, koje se od svih njegovih književnih radnja najčešće spominje. Isto je jamačno ostalo netiskano, a danas nam nije poznat ni sadržaj. Većina pisaca kaže, da bijaše povjest Dalmacije („Historia Dalmatiae vel de laudibus Dalmatiae“), dočim Gučetić govori o djelu „De laudibus Illyriae“. Neki zabilježiše da je napisano oko god. 1480., što svakako nije ispravno, jer Severitan sâm potvrdjuje na jednom mjestu, da se je rodio 1472. godine.

Ostali njegov književni rad, u koliko do danas znademo, jest slijedeći:

1. Joannis Barbulae Pompillii sicensis dalmatae . . . Solimaidos libri tres. — Impressum Romae, arte Stephani Guillireti MDIX (1509).
2. M. Jo. Policarpi Severitani Sibenicensis: Dalmatae predicatorii. Solimaidos libri tres. Impressum Venetiis, per fratr. de Rusconibus Anno Domin. MDXXII (1522). Die V Augustii. (II izdanje gornjeg djela, promienjenim imenom pisca).
3. Magistri Joannis Policarpi Severitani . . . . . . Feretreidos Libri Tres. — Impressum Venetiis, per Fratr. de Rusconibus, M.CCCCCXXII. (1522.), die XXIV Julii.
4. M. Jo. Policarpi Severitani Sibenicensis. Monoregia, ex qua conijcitur totius humanae vitae modus, libri quatuor. —

Impressum Venetiis, per fratr. de Rusconibus. Anno Domini M.DXXII. die secundo Augusti.

5. Commentariis ethicorum Senece junioris catonis, (izdano g. 1494.).
6. Regulas grammatices. (valjda netiskano).
7. Commentaria in Isocratis moralem philosophiam (valjda netiskano).

Još mi je napomenuti da se jedan kratki pjesmotvor Severitana, nalazi na koncu djela Jakova Bunića, Dubrovčanina: „De vita et gestis Christi. Romae 1526.," i time sam iscrpio sve što sam mogao saznati, o tom kod nas dosele gotovo nepoznatom piscu, koj bijaše u svoje doba slavan kao povjestničar, kao pjesnik i kao umni tumačitelj starih latinskih pisaca, te koj je potpuno zavrijedio, da mu se ime i rad ovjekovječi.

Vienac 1894.

O tiskanim izdanjima Marulićeve „Judite.“

Kako se ove godine navršuju četiri stotine godina, što je besmrtni Marko Marulić spjevao mnogo spominjanu svoju „Juditu“, neka bude mjesta i bibliografiji tiskanih izdanja toga najstarijega poznatoga nam djela hrvatskoga umjetnoga pjesništva.

Upravo u zoru šestnaestoga vijeka. godine 1501., dovršio je Marulić svoju „istoriju svete udovice Judit“ namijenivši je onima, „ki nisu naučni knjige latinske aliti dijačke“, to jest, jezgri neotudjenoga hrvatskoga naroda. Time je sâm Marulić svomu djelu dao obilježje prave pučke knjige, a što ga je ponukalo, da usred tužnih vremena svomu narodu u hrvatskim stihovima ispriča za sve slabe i potištene tako utješljivu povjest nejake, ali pobožne Judite, liepo i vješto nam je nacrtao u ogledalu onih dana Petar Kasandrić u prvoj svesci „Glasnika Matice dalmatinske“.

U Marulićevo doba bijaše pučka književnost u drugih sretnijih naroda u najbujnijem razvitku. Godina rodjenja slavnoga našega Spljećanina (1450.) donese svijetu prve vidljive znakove veličanstvenoga i u svojim posljedicama zamašnoga obreta štampe gibivim slovima, te zlatni plodovi uma i duha svih viekova postadoše svojina svega čovječanstva.

Uz omašna djela crkvenih otaca, uz folijante grčkih i rimskih klasika pojaviše se na knjižarskim tržištima i

razni proizvodi pučke literature, počevši od pradavnih almanaka (kalendara), bukvara, gospodarstvenih i drugih sličnih knjiga do najodličnijih vrstâ popularnoga smjera, tako zvanih bajoslovnih i junačkih pričanja, kao i pjesničkih obradba dogadjajâ iz staroga i novoga zavjeta svetoga pisma.

Tuj zauzima povjest o Juditi i Olofernu vrlo znamenito mjesto. Nę ide u okvir ovoga sastavka iskati tragove „svete udovice“ po evropejskim književnostima, gdje bi se jamačno našlo uz talijansku „Storia di Giuditta“ i francusku „Histoire de Judith mise en cantique, tirée de l' Écriture sainte, où il est traité de la manière qu' elle a vaincu Holopherne, pour délivrer le peuple d' Israel“[1] i drugih imenjakinjâ Marulićeve „Judite“ iz suvremenoga i kasnijega doba, koje bijahu u davno prošlim danima i omiljelim predmetom dramatičkoga prikazivanja.

U prijatno domaće pjesničko ruho zaodjeta „Judita“ se požudno čitala po svoj Dalmaciji, jamačno su je s osobitim zanosom uzimale u ruke divne one dalmatinske žene i majke, što po mnogim sačuvanim nam iskazima usred grdnih valova tudjinštine u govoru, nošnji i običajima vazda ostadoše Hrvaticama, te kojima pripada golemi dio slave, što se samosvijest hrvatskoga naroda kod tolikih nesreća i jada u prošlim stoljećima mogla održati.

Znatan broj suvremenih izdanja Marulićeva pjesničkoga djela najbolje nam dokazuju tadašnju živu potrebu hrvatskoga štiva, gdje gotovo u isti mah traže tiskana izdanja „Judite“ iz Spljeta, Zadra i Dubrovnika.

Kako se teško moralo osjećati, što u Dalmaciji nema nijedne štamparije, u vrieme, kad se već i mnoga zakutna mjesta u Njemačkoj i Italiji mogu dičiti svojom tipografijom i kad svježi dah renesance dopire i do

[1] Vidi: Nisard Ch., Histoire des livres populaires. Paris, 1864. II. na str. 225. i dalje.

obala hrvatskoga mora! Ostat će jednom od najžalosnijih pojava u kulturnoj našoj povjesti, kako je zlosretni mletački utjecaj u području svoga gospodstva znao spriječiti uvedenje toga jakoga pomagala za opću obrazovanost i umni napredak, a jamačno je mnogo gorke istine i u onoj (po Ljubiću priopćenoj) čudnoj vijesti, da su Mlečani nekoga dubrovačkoga tiskara zapovijedili ugrabiti, jer bi se inače teško moglo tumačiti, kako kod poznatih nam ozbiljnih nastojanja i sama naša hrvatska Atena tek pod konac XVIII. vijeka dobiva prvu svoju štampariju.

Pod okriljem moćnoga lava u oholoj Veneciji, gdje su se već počevši od godine 1483. štampala hrvatska bogoslovna djela i gdje su izlazila od god. 1506. gotovo sva prva izdanja po svoj Evropi čuvenih Marulićevih latinskih književnih radnja, ugleda svjetlo i prvo dosele poznato nam izdanje „Judite" godine 1521.

Natpis je dragocjene ove knjižice, koje se jedini sačuvani primjerak nalazi u franjevačkoj knjižnici u Dubrovniku, ovakov:

„Libar Marca Marula Splichianina V chomse usdarsi Istoria Sfete udouice Iudit u uersih haruacchi slosena | chacho ona ubi uoiuodu Olopherna Posridu uoische gnegoue | i oslobodi puch israelschi od ueliche pogibli. ✠ Prodaiuse ubnecih umarcarii ustacu chidarsi libar sa signao." (Knjižarski znak: knjiga, a nad njom kruna.)

Na koncu, na listu 38. čita se: „Oudi sfarsuiu Chgnige Marca Marula Splichianina sfarhu Istorie sfete udouice Iudite | Stampane ubnecih Pognom | i nastoianiem | Petreta Srichichia Splichianina | Nasuem bogu Huala Amen.

In Vinegia per Guilielmo da Fontaneto de Monteferrato ad instatia de maistro Marco libraro al signo del libro . Nel Anno del Signor . M.D.XXI . Adi XIII . Agusto . Linclito Antonio Grimano Principe uinente."

Knjižica je štampana liepim i jasnim oblim slovima

u četvrtini, ima 38 listova, a na četvrtom listu nahodi se i malena sličica Juditina. Na drugom listu nalazi se posveta „Poctouanomu u Isucharstu popu i parmanziru splizchomu gospodinu don Duimu Balistrilichiu."

O Marulićevu sugradjaninu Petru Srićiću, kojega ovdje i u ostalim izdanjima „Judite" susrećemo kao izdavača, nemamo potanjih viesti. Moglo bi biti, da je bio u rodu s našim zemljakom Ivanom Franjom Fortunijem (Srićićem), čuvenim piscem prve talijanske gramatike, kojega nalazimo već god. 15ꞈ9. u Mlecima, gdje je sastavljao pohvale „presvijetloj republici", a i inače se književnošću bavio.

Dne 29. siečnja 1522. izadje drugo izdanje „Judite" u istom obliku, takodjer oblim slovima štampano i s istim malim drvorezom na četvrtom listu.

Natpis se sa svim sudara s nadpisom prvoga izdanja, a pod njim nalazi se slika hodočasnika. Ime štamparevo nije naznačeno, pa se i po znaku ne može odrediti, jer jedini za sada poznati tipograf, što je u Mlecima upotrebljavao znak hodočasnika („segno del pellegrino), bio bi po H. F. Brownu[1] neki mnogo kasnije oko godine 1ᴑ00. živući Giambattista Bertoni. Po spoljašnjem pak licu sudeći bit će valjda i ovo izdanje štampao Fontaneto iz Monteferrata.

Na listu 38. završuje se knjižica s ovim riečima: „Impressa in Vinegia ad instantia de Miser Jacomo | di Negri da Lexandria de la Paia habita in Ragusi: nel | M.D.XXII. adi XXIX. de Zenaro. Linclito Antonio | Grimano Principe uiuente."

Odavle doznajemo za nekoga u Dubrovniku nastanjenoga, valjda knjižara, Jakoba Negrija iz Aleksandrije u Italiji, koji tada već čuvenu „Juditu" o svojemu trošku nanovo štampa, da bi se knjiga raširila po dubrovačkom kraju. — Jedan iztisak ovoga u nas sasvim nepoznatoga izdanja imade bavarska dvorska knjižnica u Monakovu.

[1] The Venetian Printing Press. London 1891. na str. 416.

Iste godine, dne 30. ožujka, dakle odmah iza dva mjeseca, osvanu „Judita“ u trećem izdanju po narudžbi nekoga Jerolima Mirkovića u Zadru.

Pod nepromienjenim se natpisom čita: „Prodaiuse vzadri dierolima mirchouichia.“ Zatim dolazi slika iz IV. pjevanja, koja prikazuje boj; a na koncu: „In Vinegia per Bernardino Benalio. Nel anno del Signore. M.CCCCCXXII. A di XXX. Mazo. Linclito Antonio Grimano Principe viuente.

Ovo je izdanje tiskano krupnim gotičkim slovima, a resi ga osam slika u samom tekstu. Vrlo zanimljivi drvorezi, što prikazuju razne bojne prizore, nisu svi u izravnom savezu s predmetom Marulićeve pjesme, te su valjda služili za ukras raznih već i prije izdanih viteških romana.

Sveučilištna biblioteka u Zagrebu imade jedini poznati egzemplar s vlastoručnom posvetom darovatelja Ivana Kukuljevića.

Kao četvrto izdanje imademo knjižicu u maloj osmini, tiskanu godine 1627. Natpis je toga nelijepoga tiska, koji imade svu silu tiskarskih pogrješaka, a vrlo loš papir, ovakov:

„Libar Marcha Marvla Splikyanina Vchomse, vzdarxi Jsctoria Sfete vdouice Iudite ù versih haruaschi sloxena: chacho ona vbi voyvodu Olopherna Posridu voyske gniegoue: ioslobodi puchisraelski od veliche pogibili. — Con privilegio. —“ Iza toga dolazi slika justicije i naznaka: „In Venetia, MDCXXVII. Appresso Agostin, & Alessandro Bindoni. Alla Libraria della Giustitia à S. Luca.“

Potanjim ispitivanjem ukazalo mi se ovo izdanje pravim bibliografijskim kuriozitetom. Štampano je po naznaci na natpisnom listu god. 1627. u štampariji braće Agostina i Aleksandra Bindonija. U istinu pak radili su oni odjelito, svak pod vlastitom tvrdkom, po prilici od god. 1510. do 1530. Znak pravednosti („justicije“),

sliku okrunjene žene, što sjedi s mačem u desnoj ruci i s tezuljom u lievoj, upotrebljavao je samo Aleksandar, dok je ovdje pretvoren u knjižarski signet. U zadnjoj četvrti XVI. vijeka nestaje u opće traga članovima vrlo razgranjene obitelji Bindoni medju mletačkim štamparima.

Bije nadalje u oči, što 106 godina iza spomenutoga prvoga izdanja jošte uvijek „Judita“ izlazi „pomnjom i nastojanjem Petreta Srićića“, kako je u zaglavlju izrijekom zabilježeno. Napokon je vrlo sumnjivo ono „con privilegio“ na natpisnom listu, dok najkasnije počevši od god. 1623. poradi tada uvedene stroge crkvene cenzure ta stavka vazda glasi: „con licenza de' superiori e privilegio.“

Premda se ne usudjujem o tom zadnju kazati, ipak ističem, da bi ovo izdanje moglo pripadati XVI. stoljeću, a godina da je možda pogrješno štampana, t. j. umjesto M.D.XXVII. (1527.), za što imade i drugih zanimljivih primjera u povjesti starije književnosti. Sudeć pak po artiji, slovima i spoljašnjem obliku opet nije nemoguće, da je to štampa nekoga zakutnoga i po imenu nepoznatoga štampara ipak iz XVII. vijeka, koji je iz nama nedokučivih razloga patvarajući i nakazujući starije koje izdanje „Judite“ bez sudjelovanja hrvatskomu jeziku vješte osobe tu valjda za sajmovnu prodaju namijenjenu knjižicu izdao i u promet stavio. — Od ovoga se izdanja nalazi po jedan primjerak u sveučilištnoj knjižnici u Zagrebu, u narodnoj biblioteci u Parizu i u jednoga privatnika u Zagrebu.

Spominju se takodjer i druga izdanja „Judite“, dijelom očito pogrješno, dijelom opet bez dovoljne potvrde, pa se zato i ne osvrćem na njih.

* * *

Kad u zamjernim ilirskim danima devetnaestoga vijeka hrvatskom narodu svanu duševni preporod, zasja i uspomena umnoga Marka Marulića novim svjetlom.

Jugoslavenska akademija štujući predaje hrvatske preporodne epohe izdade god. 1860., kao prvi svezak „starih pisaca hrvatskih“, u omašnoj knjizi od LXXVII i 339 strana „Pjesme Marka Marulića“, a na prvom mjestu njegovu „Juditu“ u novoj, valjanoj redakciji prof. V. Jagića.

Kao uvod iznio je zaslužni Ivan Kukuljević krasni svoj sastavak „Marko Marulić i njegova doba“, plod mnogodišnjega truda i divan primjer oduševljena, domoljubna rada na gotovo neuzoranom tada polju hrvatske književno-kulturne povjesti.

Sada se sprema i „Matica Hrvatska“, da mnogobrojne svoje članove nadari novim raskošno opremljenim izdanjem „Judite“ sa zgodnim uvodom, te time doličnim načinom podsjeti na vidljivi početak (u istinu mnogo starijega) hrvatskoga umjetnog pjesništva.

Nova izdanja „Judite“ najjasnije pokazuje visoko kulturno značenje pojave Marka Marulića u davnoj prošlosti.

Gradja za povj. knjiž. hrv. III.

O oporuci Marka Marulića i o najstarijim izdanjima njegovih djela.

U „Starinama“ Jugoslav. akademije knj. XXV. priopćio je neprežaljeni akademik dr. F. Rački oporuku slavnoga hrvatskoga pjesnika i latinskoga pisca *Marka Marulića*, *Splječanina*, koju je u starom prijepisu dobila akademija iz Dalmacije s pomoću svojega pokrovitelja.

Ova oporuka sa prilogom vrlo zanimivoga popisa knjižnice Marulićeve, doista je od vanredne važnosti za staru kulturnu i književnu povjest hrvatsku i zaslužuje, da se njom što točnije upoznamo. Samo moramo požaliti, da u prijepisu, kojim se je služio vrli akademik-izdavatelj, ima krupna pogrješka: oporuka je tobože god. 1501. izdana, a u istinu ju je Marulić svakako napisao tek g. 1521. u dobi od 71 godina, nedugo prije svoje smrti.

Za dokaz tomu, bit će dostatno napomenuti, da Marulić u oporuci ostavlja svojoj sestri Risi srebrn sat, što ga bijaše dobio od hrvatskoga bana, biskupa Petra Berislavića, *(... quod ego olim dono acceperam a D. Petro Berislavo, bano quondam Croatiae ...)* a biskup Petar Berislavić bio je banom od god. 1513. do 1520., dakle ga je Marulić mogao nazvati *bivšim* banom tek iza ove potonje godine.

Time se dakako ispravlja sama po sebi i ona stavka, da Marulić u oporuci izbraja svoja djela, koja su do

god. 1501. izašla na svjetlo, jer takovih u istinu ne ima. Za prilog staroj književnoj našoj povjesti iznosim ovom prilikom sve ono, što sam mogao pronaći o najstarijim tiskanim izdanjima Marulićevih djela i o prvom njihovom izdavaču.

Dne 25. veljače 1504. zamolio je Franjo di Consorti iz Luke (Franciscus Lucensis), kantor crkve sv. Marka u Mlecima, u mletačkoga vijeća povlast na deset godina, da on jedini smije na svijet izdavati razna književna djela, koja poimence napominje. Medju ostalima spominje i djelo: *„Marco Marullo spalatensis de institutione bene vivendi per exempla sanctorum, cum altre sue opere . . . numquam impressae“*. Zatraženu povlast on je i dobio (Fulin R. Documenti per servire alla storia della tipografia veneziana. Venezia 1882., na str. 75.)

Izdavač ove isprave, koja se čuva u arkivu mletačkoga kolegija (notatorio del collegio), za čudo nije mogao pronaći, da se je rečeni Consorti poslužio dozvolom, koju je dobio, nu ja sam na osnovu izvornih izdanja iz svoje knjižnice ustanovio, da je on doista bio prvi i vrlo revni izdavač Marulićevih djela i da je on ulagao mnogo truda u to, da svijet upozna s umnim radom velikoga našega Splječanina.

Ovo je njegovo nastojanje našlo i javnoga priznanja, jer (na primjer) u početku Marulićeva „Evangelistara“ ima pjesma, njemu prikazana, koja se ovako počinje:

Quanta tui est Maruli scribendo gloria, tanta est
Laus tua, qui Marulum vivere posse doces . . .

a i drugdje se pohvalno spominje njegov trud.

Prvo, doselė sasma nepoznato izdanje djela „De institutione bene vivendi per exempla sanctorum“, tiskano je u Mlecima kod Bernardina de Vitalibus, dne 10. veljače 1506. U mene ima dobro sačuvan primjerak toga izdanja. Tisak je (gotičkim slovima) lijep i pravilan, nu tiskarskih pogrješaka ima toliko, da njihovo nabrajanje zaprema čitavih sedam strana na koncu knjige, te se

izdavač (Consorti) radi toga posebice ispričava. Na početku, kao i kod svih kasnijih izdanja, ima posveta piščeva Jerolimu Ciepiću Trogiraninu, kanoniku spljetskomu, a zatim pohvalna pjesma Jerolima Makarelića, nadbiskupa trogirskoga, u slavu piscu.

Djelo se ovo silno raširilo, te je već god. 1509. izašlo drugo izdanje, a u XV. i XVI. vijeku (koliko znademo) doživjelo je oko trideset daljnih izdanja u Italiji, Franceskoj, Njemačkoj, Švicarskoj i Nizozemskoj. Ujedno je djelo prevedeno na talijanski, njemački i francuski jezik. Moram odmah ovdje istaknuti, da knjiga „Polacithra Christianarum Virtutum. Coloniae 1686.", što ju spominje Kukuljević (Pjesme Marka Marulića, str. LVIII), nije posebno djelo, već jednostavno novo izdanje gornjega djela, samo s promijenjenim natpisom.

Vrijedno je i to spomenuti, da je Ivan Fouler iz Bristola god. 1577. priredio novo izdanje ovoga djela, te je, kako sam veli u posveti čuvenomu kardinalu Karlu Boromeu, mnoga mjesta ispravio i dodatcima snabdio. Isti Fouler ne ima dosta riječi, da se nahvali velike učenosti Marulićeve, te u dugoj pjesmi, koju posvećuje Marulićevoj uspomeni, daje tomu oduševljenog izraza. Foulerovo je izdanje izašlo prvi put u Antwerpenu g. 1578. Ja ga imam u pariskom tisku od g. 1586.

Marulićev „Evandjelistar" zauzima po dobi drugo mjesto. Nije nam dosele točno poznato, kada je prvi put ugledao svjetlo, a za onu staru rukopisnu bilješku, koju spominje Kukuljević (da je naime ugledao svijetlo god. 1501.) ne ima potvrde. Nasuprot potvrdjuje Consorti u zaključnim riječima „parabola", da je „Evandjelistar" tiskan izmedju god. 1504. i 1510.

I ovo djelo bijaše vrlo na glasu, te je više puta izdano i na talijanski jezik prevedeno. Ljubić veli, da je bilo tekstom u Franceskoj (Ogledalo II. str. 367.); suvremenici ga spominju s pohvalom i priznanjem.

Godine 1510. izidjoše na sviet prije spomenute

„Quinquaginta parabole“, posvećene Tomi Nigru, kanoniku spljetskomu, prisnomu prijatelju Marulićevu i pjesniku na glasu, a god. 1519. liepo djelo: „De humilitate et gloria Christi“, sa Marulićevom posvetom Augustinu Muli, senatoru mletačkomu (od 12. travnja 1518.) Od ovoga djela ima takodjer talijanski prijevod od g. 1596, i novo hrvatsko izdanje od F. Ch. Šegvića.

Sve su ove radnje izašle trudom Franje Consortia, te sačinjavaju najstarija izdanja Marulićevih djela, koja su tiskana (u koliko je dosele poznato) do g. 1520. U velikoj su česti uzornim načinom popisana u krasnom Kukuljevićevu sastavku „Marko Marulić i njegovo doba“ (Stari pisci hrvatski, I.), gdje su takodjer priopćena sva ostala tiskana i netiskana hrvatska i latinska djela Marulićeva. Ovi će redci služiti donekle i kao popuna onim ondje iznesenim bibliografičkim podatcima.

Vienac 1897.

Prevodi Marulićevih latinskih djela.

U mnogobrojnim i za tadanje doba vrlo znamenitim latinskim djelima, slavnog našeg Marka Marulića, zrcali se duboka njegova učenost i temeljito poznavanje grčkih i latinskih pisaca, kao i vaskolike crkvene književnosti. Onim svojim radom postade Marulić poznat i uvažen po cielom evropejskom kršćanstvu i kako ga za života suvremenici obsipaše zvučnom i zanosnom pohvalom, tako i dugo poslije njegove smrti odzvanjaše slava njegova imena u svim skoro kulturnim zemljama, te u raznim jezicima izadjoše prevodi njegovih bogoslovno filozofičkih latinskih književnih radnja.

Od čuvenog njegovog djela „De institutione bene vivendi per exempla sanctorum“, što prvi put izadje u Mlecima g. 1506, te ponovno do g. 1686. u daljnim 19 izdanjima, u Mlecima, Baselu, Kolonji, Solingenu, Antverpiji i Parizu, imade najveći broj prevoda.

Kao prvi, spomenut mi je prevod talijanski, iz pera plodnog pisca Remigia Nanninia, što je kao Remigio Fiorentino pripadao redu dominikanskom. On izdade svoj prevod u Mlecima pod naslovom: „Opera circa l' institutione del buono e beato vivere secondo l' essempio de' Santi, del vecchio, e nuovo testamento. In Venetia appr. Franc. Bindoni, 1563.“, od koje knjige imade do god. 1610. daljnih 11 izdanja.

U posveti fiorentinskom patriciju Lovri Buonaccorso-Pitti, iztiče Fra. Remigio vrstnost djela i kako se je,

spoznavši koliko bi isto moglo koristiti svietu, sa mnogo ljubavi dao na prevod, te ga na veliku svoju utjehu sretno dovršio.

Godine 1568. bje u Kolonji tiskan prvi njemački prevod, sliedećeg naslova: „Der Catholischer- | Christen Spiegel. Darinnen mancherley und hochtröstliche | Histo- rien und Exempeln, Beide des Alten und | Newen Testaments, und vieler Heiligen Got- | tes begriffen sein, Auss welchen jheder | frommer Christ, ein heilsam unterich- | tung schepffen mag, eines Gott- | seligen Wandels und | Lebens. Hiebevorn, durch den Hochgelehrten Herren | Marcum Marulum Lateinisch beschrieben: Jhetzt aber... verdeutscht, Durch Christianum Kemmer... Canonicum zu S. | Stephan in Mentz. — Cöllen, | durch M. Cholinum. M.D.LXVIII."

Ovu danas vanredno riedku knjigu, koju prevoditelj Kemmer naziva prvim plodom svog pera, prikazao je isti nadbiskupu u Maincu, knezu Danielu. Prevadjajući samo četiri poglavja (od šest), kaže u predgovoru „so... solches Ewer Churfürstlichen Gnaden, und dem gemeinem Völck angenehme zu sein, Wil ich solches vermehren und bessern".

Biti će, da ovaj nedovršeni prevod nije udovoljivao, te da je doskora i zaboravljen bio, jer god. 1583. izdade augsburški biskupski fiškal Herman Baumgarter u Dilingenu, novi podpuni njemački prevod, koj se je do god. 1694. (u koliko je meni poznato), jošte pet puta na novo preštampavao.

Knjizi jest naslov: M. Maruli Spalatensis Sechs Bücher. Von gedächtnusswürdigen Reden und Thatten Oder: Von Lehr und underweisung | das Leben wol und selig anzustellen | nach form der Heiligen Lebens | Altes und Newen Testaments. Hochvonnöthen den gemainen Landpriestern | dem Völcklin daraus allerhand Materi Exempel fürzutragen: Auch den Klosterpersonen | und sonst allen gemeinen Manns und Weibspersonen

so die wolgebauete Strass zum Himmel wandlen und selig werden wöllen. In Teutsche Sprach gebracht | Durch Herman Baumgartern — Dillingen, d. J. Mayer, 1583."

U predgovoru bavi se prevoditelj vrlo obširno svim vrlinama Marulićeva djela, te iztiče, kako ga je njegov biskup potaknuo, da na njemačkom jeziku iztumači vrstnu tu knjigu, koja se nijednim sličnim njemačkim djelom uzporediti nedade, te koja će biti od velike duševne koristi za duvne, svećenike i za pobožni prosti puk. Medju ostalim doslovno kaže: „Nun seye aber gemelts M. Maruli Werk ein solches Buch | dass von Hochverstendigen bisshero nicht gnugsam habe mögen gelobt werden."

Talijanskim i njemačkim prevodima, pridruži se u dalekom Lisabonu i portugiško izdanje, čuvenog malobraćanina, Fra Marka de Lisboa.

Priobćujem po naznaci u bibliografičkom djelu Diega Barbose „Bibliotheca Lusitana," točni nadpis ove preriedke i u nas sasma nepoznate knjige:

„Livro insigne das perfeiçoens das vidas dos gloriosos Santos do velho, e novo Testamento ordenado para as illustrissimas virtudes Christas; para mostra da gloria de Nosso Senhor, e seus Santos, e para grande consolacaõ, e doutrina de todos os Christiõs; por Marcos Marulo Spalatense de Dalmacia: novamente traduzido em lingoaqom por Fr. Marcus de Lisboa frade Menor, por o grande fruto, que fará em todas as almas, que o lerem. — Lisboa, for Franc. Correa. 1579.

Spominje se i španjolski prevod, kojem ali i kraj najpomnijih potraga, nemogoh potvrde naći. Po jednoj bilježci pako (u: Antonio Nic. Bibliotheca hispana.) držim da ga u obće neimade, te da se radi o pometnji sa gornjim portugižkim prevodom.

Francezko izdanje od god. 1604. dokazuje nam, kako se je i na početku sedamnajstog vieka, kada se već

približavala stogodišnjica smrti velikog našeg Splječanina, cienio književni njegov rad.

Po primjerku što se nalazi u narodnoj knjižnici u Parizu, opisujem u slijedećem zanimivo to izdanje.

Naslov glasi: „Le Trèsor Sacré des hommes illustres contenant Vies faicts et dicts plus remarquables des saincts et sainctes par exemples desquels un chacun pourr apprendre ā saintement vivre avec un traitè très excellent du Jugement dernier. Recueilles en six Livres par Marc Marulle personnage de grand doctrine et mis en français par M. Paul Du Mont. — A Douay, de l' impr. de B. Belleré au compas d' or, 1604."

Iza naslova, Marulićeva predgovora i popratnog slova knjigotiskara, dolazi zanosni pjesnički: „Discours du seigneur de Bétencourt gentilhomme de la Maison du Roi sur cest ouevre excellent et divin de Marulle", gdje se u dugom pjesmotvoru od 88 stihova, pjeva slava božanstvenog Marulića, njegova neumrla djela, te ujedno u kićenim riečima uzvisuje prevoditelj Pavao Du Mont.

Za primjer evo nekoliko značajnih redaka:

Quel rameau porte honneur encernera ton front
Quel eiseau gravera ton beau nom et ta gloire
Sur le marbre plus dur du temple de memoire
Pour nous avoir tournè'ce grand ecrivain
Qui au sein de Vertu nous conduit par la main
Et nous enseigne au doigt le chemin qu'il faut suivre
Pour vivre en mourrant et en mourant vivre.

Sliedi, takodjer u stihovima razgovor nekog Gillona o sâmom prevodu, 3 pohvalna soneta i aprobacija knjige po crkvenoj oblasti u Arvasu od god. 1603.

Na koncu knjige, imade francezki prevod Marulićeve pjesme „Carmen de doctrina d. n. Jesu Christi pendentis in cruce", sastavljen po Charles Didyeru.

Ova se pjesma nalazi kod svih izdanja djela „De institutione", a uz to odtisnuta je i u posebnoj knjižici (Erfordiae, per Joa. Canappum, 1514). Na hrvatski ju

je jezik preveo Andrija Vitaljić Komižanin, te sa nadpisom „Razgovor meu Jssukarstom na križu, i meu Karstyaninom“, dodao liepom svom pjesničkom djelu „Istumacenye Pisnih Davidovih. V Bnecih 1703.

Od inih književnih radnja Marulićevih, iztaknut mi je ovdje, po sadržaju prije spomenutom djelu veoma slični „Evangelistarium“, od kojeg imade 12 latinskih izdanja. Tuj treba osobito zabilježiti vrlo liepo mletačko izdanje od 1516. gdje na koncu imade u inim izdanjima manjkajuća pjesma „Ad virginem beatam“, što ju je na talijanskom jeziku sastavio Franjo Petrarka, a Marulić na latinski preveo. Ostala izdanja tiskana su u Bazelu, Kolonji, Parizu i Antverpiji.

U talijanskom prevodu izašao je „Evangelistarium“ u Fiorenci god. 1571., trudom Silvana Razzia, člana reda kamaldolitanskoga, pod naslovom: „Evangelistario di Marco Marulo Spalatense, Opera veramente evangelica. Divisa in sette libri, sotto i titoli della Fede, Speranza, e Charità“.

Nazivajuć po njemu prevedeno djelo „santo libro“ Silvano Razzi veli u svojoj posveti, da je čuo od mnogih osoba, i to od učenih i umnih ličnostih, da nijedna knjiga, koju su čitali za svog života, nije ih znala potaknuti na pobožni život i na preziranje svjetske taštine, koliko ova „la quale in somma non è altro che un' Etica, per dir cosi; divina, et un raccolto di tutte le virtù christiane, fondato nell' Evangelio, e sopra la dottrina de gl' altri libri sacri“.

Nadalje imade talijanski prevod, liepog Marulićevog djela „De humilitate et gloria Christi“, što je tiskano u Mlecima god. 1519. Isto tamo izadje god. 1596. i taj prevod dominikanca Gioseffa Alchainia, koji knjigu preporučuje, kao „opera bella, curiosa & devota“. U najnovije doba izašao je hrvatski prevod Kerubina Šegvića („Poniženi i uzvišeni Isus. Zadar 1892.“), a Dr. Rešetar spominje českí prevod: (Vidi: Jagićev Archiv Für Sla-

vische Philologie. XXIII. Bd.; na str. 639.—40.) „Cesta do Nebe. Aneb: Knjžka katholická o cžtweré Trpěliwosti křiwdě | sskodě | nemocy | a dobrowolném mučedlnictwy | pro Gméno Pana Gežisse a Wjru Swatan katholickau křesťanskau někdy přede sta Lety od Marca Marula Spalatynského w jazyku Latinském (wssak pod giným Titulem) sepsaná | mnohým Důwody Staréko y Nowého Zákona | a Přjklady Swatých otcůw | obogjho Pohlawj mužského y šenského stwrzená: A nynj w téchte nassich zarmancených a wssech neřesti plných Letech | k potwřzenj a wrbuzenj k Swate, Trpěliwosti w Jazyk náss český | přeložena a w nowě wůbec wydaná od Symona Jana Lomnického z Budče. Léta Páně dobjhagjcýho MDCXXI.“

Preostaje mi zabilježiti talijanski prevod Marulićevog historičkog djela „Dialogus de laudibus Herculis. — (Venetiis 1524.),“ što je na svjetlo izašao u Mlecima, te imade nadpis: „Dialogo di Marco Marullo, Delle eccellenti virtù, & maravigliosi fati di Hercole... tradotto per Bernardino Chrisolpho. In Vinegia appr. Battista & Stephano cugnati 1549.

Knjižica posvećena je „Alla saggia, et dottissima Donna, Madonna Martia Chrisogona nobile zaratina“. kojoj je isti Chrisolpho već i prije drugo jedno svoje djelo („Oratione d' Isocrate“) posvetio bio.

Dodajem, da je jošte pod konac devetnajstog vieka, jedno Marulićevo djelce (Quinquaginta parabole. Venetiis, oko 1510. i ponovno kasnije), u talijanskom prevodu izdano i vrlo laskavim riečima za pisca, popraćeno. Knjižica imade naslov: „Cinquanta parabole di Marco Marullo liberamente tradotte dal prof. Gius. Gazzino. Genova 1881.

U vrieme kada slavimo 400-godišnjicu odkada dika hrvatskoga naroda, Marko Marulić, dovrši mnogospominjanu svoju „Juditu“, te nam time podade vidljivi početak umjetnog pjesničtva hrvatskog, neka nas ovaj popis

podsjeti, koliko imademo razloga ponositi se velikim našim zemljakom, koji je pred stranim svietom sebi i svom narodu osvjetlao lice, u onim davnim, po hrvatski narod inače vrlo nesretnim danima.

Iznašajući na temelju znatnog broja u mene se nalazećih izvornih izdanja Marulićevih djela, kao i bibliografičkih mojih bilježaka sastavljeni ovaj pregled, ugodna mi je dužnost napose zahvalno spomenuti takodjer i ljubezno susretanje veleučenog gosp. Dra. M. Rešetara, koji me je obilnom gradjom podpomagao kod mojih potraga.

Prosvjeta, 1901.

K slici Franje Gundulića

U rijetkom talijanskom djelu, koje niže spominjem, te gdje se opisuju vojevanja proti Turcima u drugoj polovici XVII. vijeka, sačuvala nam se ovom članku pridodana slika vojskovodje Franje Gundulića, starijeg sina neumrlog hrvatskog pjesnika, priopćena po meni prvi put u „Prosvjeti“ godine 1895.

Franjo Gundulić, rodio se u Dubrovniku god. 1632, te se posvetio već u ranim godinama vojničkom staležu. Slava mu je započela u carskoj službi, prigodom španjolsko-portugalskog rata, gdje za svoje junaštvo steče čast viteza zlatnog ključa, te postade pukovnikom.

Po želji bečkog dvora oženi oko g. 1671., groficu Margaritu Strozzi, prvu dvorsku gospodju carice Leonore, dobi naslov tajnoga komornika, te bude vlasnikom jedne konjaničke pukovnije. Ove dogodjaje javio je tadanji franceski poslanik na bečkom dvoru Gremonville, svom kralju kao predstojeće,[1] a Appendini, koji je imao na uporabi razne spise o obitelji Gundulić, potvrdjuje, da se je doista tako zbilo.[2]

Isti Gremonville, tijesni prijatelj braće Gundulića, preporučuje ove g. 1669. franceskom ministru Lionne-u, sa molbom da se njima u prilog zauzme kod mletačkog poslanika, jer da ih mletački vojnici uznemiruju na vlastitom zemljištu, a popraćuje preporuku s primjedbom,

---

[1] „Monumenta“ jugosl. akad. XIX. str. 204.

[2] „Notizie ist. crit.“ II. str. 192.

da bi ovi zaslužni muževi mogli još koristiti franceskom kralju. — Ministar odgovara tri tjedna kasnije, te obećava zatraženo posredovanje.[1]

Dvije godine iza toga, nadje sklonost Gundulića služiti franceskog kralja, jasni izraz, u ponudi našeg Dubrovčanina, da će poći u svoj rodni grad, tè tamo za njega skupiti hrvatsku vojsku, (d'aller lever en son pays qui est Raguse, un regiment de trois mille Crauates, ...)[2], koja je isprava ujedno, važni i već ponovno priopćeni dokaz hrvatstva Dubrovnika.

Nu poznato je, da Gundulić nije nikada stupio iz carske službe, već se je u istoj tečajem vremena, u više zgoda odlikovao, te je vojevao u Lorenskoj, Flandriji i Nizozemskoj, kao i u Ugarskoj proti Turcima, a umro je god. 1700., u svojoj 68 godini, dotjeravši do visokog vojničkog stepena carskog podmaršala.

Njegovo nastojanje pako, da unaprijedi nakanu svoga brata Šišmana, da se tada štampom izdade „Osman", pjesmotvor velikog njihovog oca, (u čem žalibože neuspješe), dodjeljuje mu mjesto u redu starijih kulturnih pregalaca hrvatskih.[3]

Ovim redcima dodajem kratki izvadak iz u uvodu spomenutog djela, („La sacra lega contro la potenza ottomana. Successi delle armi imperiali, polacche, venete e moscovite Con una descrizione di tutte le città e fortezze dell' Austria . . . . Schiavonia, Bossina, Croazia, Dalmazia . . . In Napoli, 1692—1696"). gdje se u velike slavi hrvatsko junaštvo, te gdje ujedno nalazimo vrlo zanimivu vijest o tadanjem pojmu narodnosti hrvatske, u stranom svietu.

Na str. 130—139. prvog sveska, imade opis: „Campagna prima dell' anno 1683, fatta da Croati", i evo u vjernom prijevodu uvod pisca: „Bojao bih se sagriješiti

[1] „Monumenta" XIX. str. 121. 122.
[2] „Monumenta" XIX. str. 205.
[3] Vidi članak Dr. L. kn Vojnovića. Nar. Nov. 1895. br. 181.

Fran.co Gondola Colōnello Generale di Battagl.a e Tenente Maresciallo, natto in Ragusa.

T. III 125.

proti samomu sebi, kao pouzdanom povjestničaru, da ne bi vjernosti i junaštvu plemenitog hrvatskog naroda (della generosa nazione croata), posvetio posebni izvještaj. Za bolje poznavanje povjesti, istaknut mi je, da se pod imenom Hrvati, razumijevaju svi oni narodi, koji graniče Turskoj, te imadu svi jedan zajednički jezik, slovinski. Po tom danas ubrajamo u Hrvate, stanovnike (uže) Hrvatske i Slavonije, nadalje one Štajerske i Kranjske, kao i Morlake i Dalmatince".

Kako pod imenom Morlaci prolaze u stranom svijetu, stanovnici dalmatinskih gorskih krajeva, a pod imenom Dalmatinci, jamačno se ističu dalmatinski primorci, to nam se i ovdje dokaz pruža, da se je Dalmacija i tada smatrala isključivo hrvatskom zemljom.

Uz to je pažnje vriedna i ona stavka, gdje opet na vidjelo dolazi sinonim, da Hrvati slovinski govore, dakle da imadu ova dva izraza samo jedan pojam, što je u ostalom već i drugim dokazima dostatno potvrdjeno. Priključenje pako i drugih napomenutih zemalja Hrvatskoj, uči nas, da misao sjedinjene Hrvatske nije tako mlada, kako to razni naši protivnici razglašuju.

Poslije uvoda slijedi zanosni opis hrvatskih vojevanja proti Turcima, koji se savršuje ovim riječima: Nitko se ne usudi suprotiviti se sili Hrvata, te tako pade jedna tvrdjava za drugom .... a i kaniška tvrdja, poznata pod imenom „željezna vrata", ne će na dugo odoljeti, mjedenim prsima junačkih Hrvata".

Predaleko bi me vodilo, kad bih htio iznieti sve ono, što je uz to o Hrvatima u četiri omašna sveska napisano. Veliko ono doba, okrunjeno uspjehom, konačnog oslobodjenja Slavenije ispod turskog jarma, našlo je vrstnog pisca u dičnom našem povjestničaru Tadi Smičiklasu. Ja sam ovim redcima samo htio, da uspomenom na jednog člana obitelji Gundulića, spojim prilog slavi i veličini, hrvatskog imema.

Prosvjeta 1895.

O Josipu Voltiću, Istraninu.

I.

U istarskom mjestancu Tinjanu, u porečkom kotaru, rodio se za mletačkog vladanja, dne 27. siečnja 1750. seljačkim supruzima Ivanu i Kati Voltić, najstariji sin Josip.

Voltići, starosjedioci u Tinjanu, bijahu već tada ljudi vrlo ugledni, te često obnašahu čast seoskih sudaca i starješina, a i danas je porodica Voltić tamo vrlo poznata i razgranjena.[1]

Svršivši u rodnom mjestu početne nauke, prodje naš Josip na goričku gimnaziju, što nam posvjedočuju po Milčetiću pronadjene neke njegove knjige, gdje se je god. 1768. i 1770. zapisao, kao učenik, one tada od Isusovaca vodjene škole. Inih viesti o njegovu boravku u Gorici ne imademo, jer Isusovci kod svog odlazka god. 1780., ponieše sobom sve školske spise. Niti se ne dade stalno odrediti, kada je započeo a kada dovršio gimnazijske nauke, jer mi se navod, da je god. 1770. polazio VII. razred, ne čini dostatno utvrdjenim.

Tekar godine 1777. susrećemo opet Voltića i to kao slušatelja prava na bečkom sveučilištu. Tamo je rečene godine upisan, kako sliedi: „Voltiggi Josephus

[1] Ove i neke druge podatke, kojima se djelomice takodjer služim u ovoj mojoj radnji, iznio je prof. I. Milčetić u svom liepom sastavku o Josipu Voltiću, kojim je vriedni pisac uobće na novo oživio uspomenu na tog zaboravljenog našeg zemljaka. (Spomen cvieće . . . izdala „Matica Hrvatska“. Zagreb, 1900. na str. 403—416).

Istria Italiae provinciae Antonaniensis Nobl. jurista".[1] Kako za dosta veliko razdoblje ne imademo točnih podataka o Voltiću, nije moguće ustanoviti, da li je tada u Beču započeo sveučilištne nauke ili ih je možda nastavljao, prelazeći sa koje druge visoke škole.

Bilješka nam ova pokazuje, da si je Voltić već kod svog dolazka u Beč ime potalijančio bio, a pridjevkom plemića, koji ga nije išao, nalazimo ga ovdje prvi ali takodjer i jediniput.

Opet imade praznina od preko jednog desetgodišta u životu Voltićevom, za koju nam nedostaje gradje. Ne ima dvojbe, da je dobrim uspjehom dovršio nauke na sveučilištu, jer ćemo vidjeti, da je to bio čovjek bistra duha, velike naobrazbe, a uz to žive i neustrašive ćudi.

Vidjet ćemo takodjer, kako se je, stupivši kao samostalan muž u sviet, htio posvetiti javnoj državnoj službi, u čem ali kraj svega nastojanja uspio nije.

Godine 1789. javlja se knjižicom sliedećeg naslova: „Lettere viennesi di Giuseppe Voltigi. (Si tibi vera videtur, dede manus; et si falsa est, accingere contra. Lucret.) Vienna, Presso la societa tipografica. 1789."

U tom danas vrlo riedkom i po sadržaju dosele sasma nepoznatom nam tiskotvoru, riše pisac vanredno oštrim i duhovitim načinom političke i družtvene prilike jozefinske dobe, a napose žestoko se obara na zloporabe i nasilja onog iskvarenog i u velikoj česti neukog činovničtva. Po gdjekoja jedka rieč odkriva nam uz to i lične neprilike i gorka razočaranja, što snadjoše našeg Istranina već u onim mladjim godinama dosta nemirna njegova života.

Knjižicu popraćuje na prvom listu odtisnuta čuvena naredba cara Josipa II. od 11. lipnja 1781., da se ne smije zabranjivati izdavanje knjiga sa kritikama javnih

---

[1] Iz glavne matičine knjige bečkog sveučilišta. Dobrostivim posredovanjem g. dra. M. Rešetara.

uredaba i osoba, ponajpače pako, kada pisac svojim imenom zajamčuje istinitost svojih navoda.

U predgovoru kaže Voltić, kako je učeći njemački jezik u svrhu prevadjanja ove svoje sastavke napisao, za koje ga prijatelji nagovoriše, da ih štampom objelodani. Ipak čedne i pitome te rieči nisu u nikakvom skladu sa sadržajem knjige, niti se ne slažu sa zaključkom uvoda, koji doslovno glasi: „Nastojao sam da kažem istinu po najboljem svom uvjerenju. U ostalom cienim svakog čovjeka, štujem svako družtvo i odan sam vladi; kadkada se sladko smijem ljudskim pretjeranostima; poznato mi je, koliko svi držimo do našeg znanja i koli malo u istinu svi znademo."

U prvom i najobsežnijem svom listu razpravlja o vladi i o ciljevima cara Josipa II., kojeg naziva velikim vladarom, ali ujedno i čovjekom podvrženim obćim ljudskim strastima i slaboćama. Iztiče silne potežkoće u državi, kakova je njegova, napučena toli različitim narodima. Tuj spominje na prvom mjestu „ratoborne, slabo imućne, ali dobroćudne Hrvate."

On doduše nalazi, da Josip II. svojom državom vlada na sveobće zadovoljstvo, ali dalnji njegovi nazori, kada iste čitamo u savezu sa realnom tadanjom germanizatornom politikom, kao da ne zajamčuju podpunu iskrenost ove Voltićeve stavke.

Jer na postavljeno si pitanje, kako da se stvore zakoni, što bi mogli svima udovoljiti, gdje treba da se monarkija sačuva na temelju privrženosti i zadovoljstva njenih naroda, više nego silom oružja i strogih zakona, on odgovara sliedeće: „Vladati ljudima naravnim načinom, uviek obzirom na njihove narodne običaje i domorodnog im jezika, bez da se uvriedi prirodna osjetljivost toli raznolikih naroda, znači činiti ih vjernijim, zadovoljnijim i pripravnim žrtvovati blago i život za svog vladara."

„Najdivniji prevrati u republikama, monarkijama i

*

usred samih naroda, rodiše se iz presitnih razloga, kakogod i bure nastaju od neopaženih skoro vjetrića." On to veli čuvstvom i revnošću osvjedočenog republikanca, kojem bi se vrlo na žao dalo, kada bi se u suvremenoj mu filozofičkoj dobi stvorila klica kasnijem zatoru ovih ideja.

Skoro svim ostalim granama unutarnjeg ustroja i izvanjske politike austrijske monarkije posvećuje Voltić takodjer po gdjekoji redak u ovom svom veoma slobodoumnom i trieznim shvaćanjem napisanom sastavku. Dotičući se primjerice poznatih crkvenih reforma carevih, on doduše povladjuje dotičnim namjerama Josipa II., ali nalazi, da način izvršivanja nekih njegovih naredaba i zakona ne bijaše uviek bezprikoran. Hvaleć tako u stanovitim granicama djelovanje slavnog i umnog onog vladara, završuje vrlo razboritim očitovanjem, da su pohvale tim istinitije, čim su umjerenije.

Sliedeća četiri lista, što zapremaju glavni dio knjige, upravljena su na nekog dvorskog savjetnika, te sadržavaju Voltićeve nazore o činovničkom staležu u obće, a napose opet o tadanjim austrijskim državnim činovnicima.

Neimenovanom onom dostojanstveniku ponajprije spočitava Voltić, kako samo njegovom krivnjom nije mogao postignuti ni mjesto zadnjeg pisarčića. „Rekoh Vam tko sam, kakovog sam značaja, što sam naučio, koje jezike govorim i koja su moja izkustva. Dodao sam smjernim načinom, da sam iskrene i nehinjene naravi, mirne i radine ćudi i zahvalan svakome, koji mi dobro čini; ali da ne imadem novaca za pokloniti Vam ih, da sam bez prijateljstva, bez podpore ženske milosti, bez sklone mi stranke te nesposoban otvoriti si put podlim ulagivanjem; da me poradi toga uzdignuti mogu jedino kriepost Vaša i spoznanje dužnosti Vašeg zvanja".

Nadalje odkriva u svojim nadama prevareni Voltić nesmiljenom upravo iskrenošću sav trulež, što mu se prikazao za onih četrnaest mjeseca, kada se je po vla-

stitom izkazu, tražeć namještenje, vukao od ureda do ureda. Tamo su — kako veli — predstojnici okruženi neznalicama, kicošima i propalicama, te ne trpe naobražene podčinjene, jer drže, da su oni, koji tek znadu čitati i pisati mnogo vjerniji, poslušniji i točniji, a uz to nisu u stanju podvrgnuti kritici djelovanje poglavara svojih.

Voltić poziva gospodina savjetnika, da s njime prodje austrijskom monarkijom, svim pokrajinama, kotarima, gradovima i selima, te da se tamo ubaviesti o naobrazbi, poštenju, marljivosti i točnosti raznih tih viših i nižih činovnika. „Vidjet ćete, kako se sve pogreške, nepravde i tužbe, kao i sva podjarmljivanja naroda dogadjaju krivnjom takovih nevaljanih činovnika i kako se carski zakoni vrše izdajničkim, naopakim načinom, na zator svakog ljudskog prava."

Podaleko bi me vodilo, da iznesem sve ono, što naš pisac jošte priča o nemoralnim i inim neliepim svojstvima tadanjih političkih i sudbenih činovnika, ne štedeć kod toga niti preko svake mjere zazorne mu odvjetnike. Bit će dostatno iztaknuti, kako bi po njegovom nazoru lih trebalo namješćivati osobe prosvjetljene, skladne i dobroželeće, jer: tada bi prestale tolike političke trzavice, narodi bili bi sretniji, vladari slavniji, a poglavari poštovaniji. Oni su čuvari našeg života, naše časti, slobode i imetka."

Kada govori o zapostavljenim valjanim mladićima, o plemenitom njihovom nastojanju, da budu od pomoći čovječanstvu i vladaru i o njihovim patnjama radi neizpunjenih im nada, lako spoznajemo u onim toplim i srdačnim riečima, da nam pisac tuj odkriva dio samog sebe, napose pako, kada se pun ogorčenosti ovako izrazuje: „Tko se nije za ciele svoje mladosti naučio, te neprestano pognut nad knjigama žrtvovao si i zdravlje, samo da postane koristnim i valjanim gradjaninom, ne može pojmiti i u svom srcu ćutiti, koliko boli, vidjeti

se zapostavljenim jatu neznalica i izključen od javne službe, prije nego ju je i nastupiti mogao."

Napokon poletni pisac razvija svoje misli, kako da se svemu zlu doskoči. On predlaže primjerice, da bi sami profesori na sveučilištima i na inim višim učevnim zavodima preporučivali najvaljanije mladiće, koji bi tada imali bezuvjetnu prednost kod namještivanja. Nadalje svi činovnici iz glavnog grada Beča morali bi se na to stanovito vrieme porazdieliti po pokrajinama, da se tako upoznadu nuždnim načinom običajima i potrebama dotičnih naroda, kojih jezike trebali bi takodjer naučiti. Nasuprot valjalo bi činovnike iz pokrajine namjestiti u Beču, da dodju u priliku naučiti vladajući jezik. Dostajao bi malen broj po državi plaćenih odabranih odvjetnika, dočim bi se onoj velikoj množini nevriednih, što živelih na trošak po njima uzrujanog obćinstva, imao onemogućiti obstanak.

Vodjen nebotičnim svojim zanosom daje sliku zamjernog stanja, što bi se razvijalo u državi, gdje vladar pomoćju prosvjetljenih i valjanih činovnika, na temelju malobrojnih ali prokušanih zakona, vlada na sreću države i svojih podanika. Ali na kraju kano da mu zanos malakše i spokojno kliče: Oj sretna monarkijo! koli si lahka i naravna, toli se činiš težkom i gotovo neizvedivom. — Oj pričanje uzaludno!

U prvi mah moglo bi se pričiniti, kao da su te crne slike samo plodom lične srčbe u svojoj samosviesti duboko uvriedjena čovjeka. Nu kada pobliže zavirimo u povjest onih vremena, morat ćemo priznati, da je Voltićevo pričanje skroz prava i neizkvarena istina, a time dobivaju njegovi listovi značenje valjanih priloga za poznavanje onodobnih kulturnih prilika.

Neka bude dokazom, kako o istom predmetu sudi poznati životopisac Josipa II., Gross-Hoffinger, koji se o onim činovnicima ovako izrazuje: Demoralisirte untaugliche Menschen ohne Kenntnis, Patriotismus und

Redlichkeit... nur dem eigenen Vortheil fröhnend, bestechlich, ungerecht, rachsüchtig, willkürlich, heuchlerisch und treulos, hatten sich oft in den wichtigsten Aemtern eingenistet und sich der höchsten Würden bemächtigt... Allenthalben klagte man laut über gesetzwidrige Handlungen der Staatsbeamten.[1]

Dalnji listovi (imade ih u svemu deset) tiču se pretežno bečkih lokalnih odnošaja, nu imade i u njima obće zanimajućih podataka. Govoreći o tadanjoj bečkoj literaturi Voltić se ruga većini plitkih pisaca, što nezrelim književnim plodovima dnevice poplavljuju bečko knjižarsko tržište. Ističe kao častne iznimke neke u Beču stanujuće vriedne i valjane pisce, a medju njima i našeg pjesnika Josipa Krmpotića, Ličanina, kojeg naziva jednim od najčuvenijih pjesnika ilirskog naroda, (L' ab. Kermpotich di Lica nella Dalmazia (!), cappellano di Corte, e uno dei piu famosi poeti dell' illirica nazione), kao i čuvenog latinskog pjesnika Dubrovčanina, opata Dolcia.

Posebno poglavlje posvetio je Voltić kritici novinarstva i novinara, kojima se ne pokazuje osobito sklonim. On nalazi, da su novinari najvećim dielom površni brbljavci, koji se usudjuju bez svake naučne podloge strančarskim načinom, odlučivati o svim granama javnog života i ljudskoga znanja, napose da svatko od njih svojim načinom tjera veliku politiku u izravnoj opreci sa pravim stanjem stvari. „Istina i kritika neka budu jedini vodići poštenih novinara." Ovo poručuje, uz ine savjete o zadatcima novinarstva, nekom svom prijatelju novinaru, te se nada, da se isti ne će uvriediti i da mu se on i njegovi drugovi ne će osvetiti u javnim glasilima.

Imade jošte članak o tada širećoj se moralnoj razuzdanosti, kojoj bi trebalo po Voltićevom nazoru svim mogućim sredstvima na put stati. Bavi se uz to i nutarnjim prilikama bečkim, te nije bez pikantne primjese,

[1] Geschichte Josephs des Zweiten. Leipzig, 1847. na str. 183.

kada iztiče Bečane kao potomke Niemaca, Talijana, Francuza, Čeha, Magjara, Grka, Slovenaca i drugih, što se tečajem vremena naseliše i udomiše u Beču, te kojih se upliv opaža u običajima, značaju i opačinama bečkih urodjenika.

Konačno obara se na lihvarstvo i na time u savezu stojeće gadne nerednosti kod obskrbe ratujuće vojske, što je tada silno uzrujavalo duhove, te sklonulo vladara na razpis nagrade od 500 cekina za najbolju knjigu, koja bi kadra bila potaknuti na valjane mjere proti zamašnim onim nepodobštinama.

To je jezgra sadržaja Voltićeve vrlo zanimive knjige, koja piscu doista u velike na čast služi. — Primjerima za slične pokuse utjecaja na javno mnienje nije oskudievala druga polovica XVIII. vieka. Od mnogih spomenut ću samo glasovite englezke Juniusove listove („Letters of Junius“), što ponajprije izadjoše od god. 1769.—1771. u londonskom dnevniku „The Public Advertiser“, a kasnije u bezbrojnim posebnim izdanjima i prevodima. U tim riedkom stilističkom vještinom pisanim listovima napadao je tajinstveni pisac, o kojem se je toliko nagadjalo, jednakom žestinom kralja, ministre, parlamenat, sudove, državne činovnike, kao i tadanje glavnije englezke političare, a po obćem mišljenju vodila ga kod toga — kao i kasnije našeg Voltića — duboka iz prevarenih nada proizašla gorčina, što analogije radi doduše bilježim, neupuštajući se ipak ni u kakovo sravnivanje.

„Bečkim listovima“ ne nalazimo nigdje spomena. Bit će, da je ova u tudjem, širim slojevima nepoznatom jeziku napisana knjižica kod obćinstva gotovo neopažena prošla, a u krugovima, kojih se najviše ticala, slabo bijaše mara za izvanjske poticaje na bolje. Viek Josipa II. primicao se kraju. Sam car, videći propast svojih osnova, izdahnu izmučenu svoju dušu na početku godine 1790. Kod vlade učestaše ratne i ine silne brige,

te nadodjoše dani reakcije, gdje se sve trsilo, da prikrije stare nepoćudne uspomene. — Plemenite rieči našeg Istranina jamačno ostadoše glasom vapijućeg u pustinji, te ih zadesi nezaslužena sudbina podpune zaboravi.

II.

Kada Voltić onako ganutljivo predočuje sudbinu vriednih i valjanih mladića, izključenih od javne službe — kako i on sam — predstavlja iste žrtvam ljudske mržnje, potištene siromaštvom, te prisiljene tražiti si gorki svagdanji kruh kao novinari, učitelji ili kao kukavno nagradjeni sukromni namještenici.

To će takodjer biti djelomična slika ličnih prilika Voltićevih, kojeg su po vlastitom izkazu kao privatnog učitelja sa čednim i nestalnim dohodkom vazda pritiskivale mnoge brige („quoniam multae me curae in dies invadunt").

Sretnim slučajem dobi za učenika visokog državnog dostojanstvenika baruna Franju Carnea-Steffanea, koji imenovan (oko godine 1801.) carskim punomoćnikom i izaslanikom za Istru, Dalmaciju i Albaniju, pomoću Voltićevom učaše hrvatski jezik, toli potreban mu u onim pokrajinama.

Barun Carnea-Steffaneo, ugledan i bogat plemić na bečkom dvoru (bio je i dvorskim meštrom nadvojvode Ferdinanda), živo se zanimao za književnost i umjetnost, imao liepu knjižnicu, koju je umnožavao prigodom čestih svojih putovanja, te bijaše u saobraćaju sa raznim poznatijim književnicima, a od naših i sa Appendiniem u Dubrovniku.

Iztićuć se rado velikim štovateljem hrvatskog (ilirskog) jezika potakne Voltića, da složi novi hrvatsko-talijansko-njemački riečnik, počinjući hrvatskim riečima, te ga izdade o svom trošku.

Tako izadje u omašnoj knjizi od LIX i 610 strana poznati: „*Ricsoslovnik* (Vocabolario, Wörterbuch) Illi-

ricskoga, Italianskoga I Nimacskoga Jezika S Jednom Pridpostavljenom Grammatikom Illi Pismenstvom: Sve Ovo Sabrano I Sloxeno Od *Jose Voltiggi Istrianina.* U Becsu. U Pritesccenici Kurtzbecka." Bez naznake godine, sa predgovorom od listopada 1802., te po tom valjda dotiskano godine 1803.

O Voltićevom rječniku izašle su jošte za života piščeva razne strukovne ocjene, a takova i od samog Dobrovskog u „Slovanki" (sv. I. na str. 224—226.), gdje uz napomenu raznih pogrešaka i nedostataka nalazimo i sliedeću stavku: „Hätte Voltiggi auch gar nicht mehr geleistet, als dass er den Micalia durch eine bequemere Orthographie lesbarer machte und das Deutsche hinzusetzte, so würde er schon Dank verdienen." U najnovije doba padao nam je Milčetić u spomenutoj svojoj radnji liep kritički prikaz djela, tako da se tog tudjeg mi predmeta pobliže dotaknuti ne trebam.

Ipak i nestrukovnjaku u oči pada zanimiva činjenica, da je otudjeni, skoro polovicu vieka od domaćeg ognjišta udaljeni Voltić kadar bio izdati rječnik, što se mogao korišću rabiti, te koji je doista jedno vrieme praktičnoj svojoj svrsi podpuno odgovarao, dok se u Kranjskoj pače upotrebljavaše i po školama. Liep je to doista dokaz riedke marljivosti i neobičnih umnih sposobnosti Voltićevih.

U jošte većoj mjeri pako iznenadjuje topli i simpatički način pisanja o ilirskom narodu i jeziku, što ga nalazimo u obširnom latinskom predgovoru knjige. Služim se u glavnoj česti i tuj Milčetićevim prevodom značajnih mjesta, te iztičem, da Voltić nabraja dugi niz hrvatskih i inih slavenskih pisaca, koji mogu — kako on veli — ujedinjenim duhovima i silama pronieti ilirsku slavu i čast.

Koli krasno govori Voltić o slavnim djelima ilirskih kraljeva i o prastarom slavnom imenu ilirskom! Kojim zanosom predlaže, da se za sjaj i veličinu svega ilirskog

plemena iz rieči svijuh nariečja stvori jedan učeni jezik, koji bi sabran u rječniku bio pristupan obćoj porabi, te da se ovako zaprieči poniženje a možda i propast ovoga prastarog i prekrasnog jezika.

Dok veliki slavista Dobrovsky preko Voltićevog predloga o svim Slavenima zajedničkog književnog jezika prelazi jedkom ironijom, mi sami na čas zaboravljamo i razmišljavati o izvedivosti istog, videći kojim poletom pisac kod toga uzveličava slavensku uzajamnost, izražavajuć živu svoju vjeru, da svi Slaveni sačinjavaju jedan narod.

Osvaja nas ono uzkrsnuće gotovo izgubljene hrvatske duše, u vrieme najbiednijeg političkog stanja naše domovine; kada doista trajaše poniženje i progon častnog i prekrasnog jezika hrvatskog. U predvečerje jadnih onih dana, o kojima raztuženi rodoljubni pjesnik kaže:

„Vre i svoj jezik zabit Horvati
Hote, ter drugi narod postati."

javlja se Josip Voltić nadepunom svojom porukom, što je jamačno i u hrvatskim krajevima oduševljavala malobrojne borioce za narodna prava, koji i prije zore ilirskih dana osjećahu sveti žar narodne ideje.

Svojim rječnikom postade Voltić poznat širim naučnim krugovima, napose u slavenskom svietu. O raznim njegovim svezama sa znamenitijim ličnostima (medju ostalim i sa zagrebačkim župnikom Adamom Baričevićem) nalazimo po gdjekoji podatak u spomenutom njegovom predgovoru i u listovima Dobrovskog i Kopitara, a to znademo iz jednog pisma Voltićevog na Appendinia, od god. 1814. (što se čuva u sveučilištnoj knjižnici zagrebačkoj), da je i s ovim zaslužnim dubrovačkim učenjakom češće dopisivao.

U predgovoru rječnika najavljeno svoje obširno povjestničko djelo „De Illyrico illustrando" nikada izdao nije te valjda niti dovršio. Godine 1814. pako javlja Appendiniu, da sprema za tisak „Epistolario di sessanta

quattro letterati“ moleć ga, da mu za taj sbornik listova pošalje pisama svojih i brata si (Urbana). Šteta da nam o toj naumljenoj, po naslovu sudeć zanimivoj ediciji dalnje poznato nije, dok listovi sami, što bi vrlo sgodno dopunili poznavanje Voltićevih literarnih sveza, sa ostalom njegovom književnom ostavinom valjda već davno propadoše.

Kako i u kojim je prilikama Voltić proživio ono desetgodište od god. 1803. (kada izadje ričoslovnik) do 1814. nije poznato. Napose bi nas zanimalo znati, da li mu je književni trud povoljno uplivao na materialno stanje. Kanonik Stanković u biografičkom svom djelu o znamenitim Istranima tvrdi, da je Voltić počam od god. 1810. namješten bio kod bečke policije, što ali ničim utvrdjeno nije te se i kosi sa kasnijim sgodama njegova života. Po istom Stankoviću spomenuta brošura Voltićeva, što izadje u Beču iste god. 1810. kao preporuka tehničkog izuma nekog Rossi-a dokazuje nam, kako je naš okretni Tinjanin svojim perom u najrazličitije svrhe ravnati znao.

Godine 1814. kada ga jošte vidimo oko književnog posla, bijaše već dostigao 64. godinu svoga života, a u sâmom Beču proživio ih je skoro četrdeset. Da nam je ostavio svoju autobiografiju, imali bismo kraj vještog mu pera, velezanimiv prilog poznavanju onog suvremenog mu, toli znamenitog i sudbonosnog razdoblja u povjesti austrijske monarkije. Voltić bijaše već zrelim mužem, kada umre velika vladarica Marija Terezija, proživio je vremena Josipa II., prolazno doba Leopolda II. Toskanskog i najglavniji odsjek zamašnim sgodama prepletene vlade cara i kralja Franje I. Za života Voltićeva odigravahu se krvavi prizori francuske revolucije, tada zasja, te iza bezprimjernih svjetskih dogodjaja opet ugasnu sjajna zviezda slavnog Korzikanca Napoleona I.

Voltić već po svojoj ćudi nije mogao ostati ravnodušan naprama svemu onomu, što se oko njega doga-

djalo. Kukavno ono staroaustrijsko doba sa stostrukim političkim i financijalnim neprilikama moralo mu je u duši zazorno biti. Idealnog i slobodoumnog pisca „Bečkih listova“, koji je za cielog svog žića sanjao o sreći i slobodi čovječanstva, bolno se morade dojmiti onaj kruti, svim reformama neprijatni konzervatizam i ona svakim danom rastuća moć tajnog redarstva, što u svakom pokušaju kritike javnih odnošaja nazrievaše veleizdajstvo i prevratno nastojanje.

Uz to smatra se Voltić po političkoj pripadnosti i po duhu svojih nauka vazda Talijanom, te je najradje obćio sa u Beču nastanjenim ili tamo prolazno boravećim odličnijim Talijanima. Dogodjaji zbivši se u Lombardiji i Veneciji, iza po bečkom kongresu potvrdjenog zaposjednuća tih pokrajinah po austrijskoj vlasti, bezdvojbeno silno ga uzrujaše. Svojim valjda neoprezno izraženim simpatijama za patriotičku i slobodoželjnu stranku, što napose u Lombardiji pomoći dvoličnog saveznika Austrije, kralja Murata napuljskog, nastojaše oko uzpostave kraljevine Italije i oko sjedinjenja i ostalih dielova domovine, postade žrtvom jednog od bezbrojnih doušnika, kojima doista nije oskudievao blaženi Metternichov viek.

Neimenovani taj poštenjaković, željeć si zaslužiti pohvalu svesilne redarstvene oblasti, te zlorabeć povjerenje Voltićevo, podnese dne 14. rujna 1814. proti njemu prijavu na ministra policije baruna Hagera.[1] — U tom na francuzkom jeziku sastavljenom pismu veli prijavnik, da se je u dvorskoj knjižnici upoznao sa nekim Voltiggiem, rodom iz Poreča u Istri, stanujući u Beču već preko trideset godina, koji zajedno sa jošte četiri talijanska pisca iz Breše namjerava izdati veliko djelo o Italiji u prilog bivšoj vladavini Napoleonovoj, a uz nepovoljnu kritiku postojeće vlade cara austrijskoga. —

[1] Sa ostalim spisima o Voltiću, u arkivu c. kr. ministarstva unutarnjih posala u Beču. Prepisi u mene.

Voltić da je od prijavnika zatražio saobćenje raznih statističkih podataka, potrebnih mu za spomenuto djelo, nu njemu poznata njegova čuvstva nepromjenljive privrženosti austrijskoj vladi nisu dopuštala, da bude dionikom toli pogubncg i buntovnog poduzeća, te on savjetuje, da se što strožije iztraže namjere Voltića, „čovjeka, kojem se ne može poreći čedno neko znanje na polju jezikoslovlja, nu koji se nikada nije mogao uzdignuti nad površnost, te nije ino, nego obični žučljivi brbljavac (un simple folliculaire)“.

Nekoliko dana iza toga (20. rujna), saobćuje isto čeljade, da je po primljenom nalogu posjetio Voltića, te od njega doznao potanjih viesti o naumljenom djelu, ati da mu nije uspjelo saznati sva imena suradnika izim onoga nekog Franje Apostoli-a, izrazitog demokrata i ljutog neprijatelja Austrije.

Sliede podatci o dosta burnom životu tog navodnog druga Voltićevog, kojima mogu dodati, da je Apostoli oko god. 1790, doista dulje vremena u Beču živio, te se tada valjda i sa Voltićem upoznao.

Posljedak denuncijacije bijaše dekret na nadravnateljstvo bečkog redarstva od 20. rujna, u kojem barun Hager traži obširno izvješće o Voltiću te priobćenje, da li bi isti po poznatim svojim načelima i po svom mišljenju kadar bio, postaviti se na čelo „toli pogibeljnog, državnim probitcima protivnog poduzeća“, uz nalog, da se u tom slučaju preduzme — pod izlikom potrošarinskog prekršaja — kućna premetačina, te zapliene svi pronadjeni rukopisi. Ujedno bješe odpremljena (26. rujna) zamolba na vrhovnog zapovjednika grofa Bellegarda u Milan, da se rečeni Apostoli i njegova korespondencija stave pod redarstvenu pazku.

Kojim je uspjehom urodila naložena iztraga i da li je u obće provedena, nije poznato, jer medju spisima manjka zatraženo redarstveno izvješće, te valjda nije ni podnešeno.

Dne 1. lipnja godine 1815. nalazi se barun Hager ponukanim, na temelju primljene ubavjesti upozoriti policiju na sliedeće: „Der hier befindliche Italiener Voltiggia (!) sol seit einiger Zeit in Bezug auf die Napoleonischen Angelegenheiten sehr anstössige und selbst aufrührerische Reden führen.“ — Poziva da se stvar iztraži i u slučaju potvrde shodno odredi, a njemu uspjeh priobći.

Dne 1. srpnja požuruje Hager neriešenu jošte stvar te dodaje, da mu je naknadno priobćeno, da je Voltić bio takodjer tajnim agentom napuljskog kralja Murata („ein im Solde Murats gestandener geheimer Agent“). Ministar se nada, da će to već jednoć potaknuti policiju na što strožiju iztragu. Dne 20. srpnja opetovano pospješuje zatraženi podnesak.

U prosincu pako upravlja pismo na dvorskog savjetnika Sibera, u kojem se pritužuje, da na opetovani njegov poziv glede Voltića ništa učinjeno nije, te umoljava, da se iztraga dodieli drugoj pouzdanijoj osobi. Sa vjerodostojne strane doznao je ministar, da Voltić kao *demokrata*, *jakobinac* i *napoleonista* huška proti austrijskoj vladavini, napose pako priobćena je ministru (užasna!) činjenica, da se je Voltić usudio na predbrojnom arku, za neko po njem izdat se imajuće talijansko djelo uplatu od 10 forinta u papiru bečke vriednote naznačiti mrskim talijanskim izrazom „cartaccia“, a uz to da širi medju pukom uznemirujuće viesti o skorom padanju vriednosti tog novca.

Uhoda, onaj isti što je Voltića već i prije ocrnio bio, nadalje iztiče, kako Voltić iduć dnevice k misi, u gostionama, dućanima i po kućama napada dvor i vladu, te time prouzročuje veliko zlo. Završuje, da je na nesreću Voltić nepopravljiv („malheuresement il est incorrigible“) i da bi najskrajnije vrieme bilo ušutkati ga.

Kakove imadjaše posljedice ponovni ovaj postupak, nije točno poznato, jer i tuj manjkaju redarstvena izvješća.

Po onom kod Milčetića zabilježenom, rekbi amo spadajućem hrvatskom pismu Voltićevom: *„Dragi moj brate! Radi riči ja sam zatvoren u tamnici. Prosim te, pošalji mi tri sto dukati, ali dojdi me pohoditi*“, dalo bi se naslućivati, da stvar nije sasma povoljno po Voltića prošla. Dodalo se, po ustmenoj u Tinjanu sačuvanoj tradiciji, da je brat doista u Beč krenuo, nu za ino, a osobito, da li su se zlatni cekini iz daleke Istre uspješnim pokazali, manjka nam dakako svaka potvrda.

Znademo jošte, da je god. 1822. Dobrovsky priposlao Voltiću svoju slovnicu crkveno-slavenskog jezika kao uzdarje za svojedobno na poklon primljeni „ričoslovnik“, a time sam izcrpio sve dosele pristupne mi podatke za životopisnu ovu crticu.

Dne 21. rujna 1825. zaklopi Voltić umorne svoje oči u bečkoj obćoj bolnici, daleko od domovine, koju ni pravo poznavao nije, osamljen u smrtnom času, kako to bijaše gotovo i za čitavog svog vieka.

Ono, što znademo o njemu, daje nam stalno uvjerenje, da se pod utjecajem boljih i sretnijih prilika toli nadareni naš Voltić nikada ne bi bio prometnuo u Voltiggia, a hrvatsko njegovo čuvstvo, što, kako vidismo — ako i u vrlo čednoj mjeri — tinjaše u zakutku njegova srca kao neki odraz davnih uspomena djetinstva, urodilo bi bilo kud i kamo bogatijim plodom za hrvatski narod, iz kojeg je proizašao.

Vienac 1902.

Proglas Pavla Rittera-Vitezovića od god. 1696.

Prigodom 250-godišnjice Vitezovićeva rodjenja.

Dosele nepoznati latinski tiskani proglas Pavla Rittera-Vitezovića, što ga evo u vjernom snimku priobćujem, ukazuje nam se vanredno zanimivim prilogom, potanjem poznavanju zamjernog kulturnog rada slavnog našeg Senjanina, te ujedno sgodno razsvietljuje knjižarsko-nakladničke prilike na koncu XVII. vieka.

Godine 1696., kada izdade ovaj svoj poziv: „Svoj dvorskoj gospodi, župljanima i plemenitim stanovnicima, te vladarima, upraviteljima i sudcima država, slobodnih varoši, i gradova, te poveljenih trgovišta itd. Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, Bosne, Srbije, Raše i ostalih kraljevina slavnoga slovinskoga ili ilirskoga naroda“, Vitezović bijaše u naponu muževne snage i pun najsretnijih nada i osnova.

Tada je već odavna slovio, kao muž riedkih vrlina i mnogostrane naobrazbe. Kao hrabrog borca proti Turcima obasjao ga sjaj divna junačtva. Kao brižna i odlična upravnog činovnika, te Hrvata, koji je usred pretužnih onih vremena, gojio i izpoviedao najčistije i najbolje namjere za boljak domovine, vidimo ga na čelu najplemenitijih sinova Hrvatske.

Njegovo znanje i prosvjetni cilj njegova nastojanja, priznava se od samog cara Leopolda I., koji mu povjerava sakupljanje dokumenata o pravu hrvatske i ugarske

krune. — Mezimče njegovo, zemaljska knjigotiskara u Zagrebu, nalazi se u najboljem razvitku, a hrvatski koledar od g. 1695., (prvo u obće njegovo djelo, što ga u domovini izdaje), bijaše, kao prekrasan dar, već pao na krilo hrvatskom narodu, kojem je i odprije poklonio razna svoja u tudjini izdana djela, medju kojima se iztiče, iskrenim rodoljubljem prožeto „Odilenje Sigetsko“ (1684).

Neumorni njegov duh vazda na novo smišljava, kako da u Hrvatskoj probudi, što življe zanimanje za književnost i prosvjetu. To nam sjajnim upravo načinom posvjedočuje njegov proglas, kojeg upravlja svekolikom narodu širom prostranog Slovinstva, tražeć od istog podpore i pomoći u zamašnom svom radu.

Navještujuć svoje djelo o vjerskom i obiteljskom životu ilirskih naroda, želio bi prije toga, kao neku vrst uvoda, izdati rodoslovlje slavnih porodica ilirskih, te moli, da mu se u tu svrhu pošalju slike grbova u izvornim bojama i uz to priobće zasluge, slavna djela, javna zvanja, stara i nova sjedišta, kao u opće sva povjest svake pojedine porodice.

Dirljivim upravo načinom, podsjeća potomke na dičnu uspomenu njihovih predja, „nada što — kako veli — ne imade ništa slavnijega na svietu“, te utičuć se njihovom veledušju, goji nadu, da će uz očito pomanjkanje pisaca u zemlji, njemu omogućeno biti, podhvat ovaj izvesti.

Obraća se nadalje na javne predstavnike, da mu naznače položaj, postanje, osnivače, zaštitnike, pokrovitelje, načelnike, prvake, kao i gradjanstva gradova i varoši, te da ga izvieste o običajima, opazkama, dostojanstvima, važnijim dogodjajima, nadpisima i grbovima i o svem štogodj drže, da je dostojno i dično izložiti oku svieta i da je vriedno budućem pokoljenju za vieke predati.

Zaključuje zamolbom, da mu se to sve u vjerodo-

stojnim izpisima dostavi u Zagreb, gdje će djelo tiskano biti, te ujedno odredjuje i prinos u novcu, što ga traži u podporu djela i kao predplatu, i to: sa strane plemića, kojih će se uvrstiti samo grb, šest carskih talira, od onih koji žele da se uz to obielodani i genealogija njihovih porodica, dvanajst, a od upravâ gradova i varoši petnajst talira.

* * *

Kada Vitezović ovim svojim proglasom izadje pred javnost, lebdila mu pred očima omašna i bogato urešena genealožka i topografijsko-historička djela, kakovih tada već odavna bijaše u mnogim kulturnim zemljama.[1] — Onakovim načinom htjede i on, pun zanosa i oduševljenja, u ogledalu povjesti domovine svoje i vaskolikog slovinskog plemstva, prikazati svietu velik dio slave mukotrpnog svog naroda. — Kao čuveni genealog, kojeg se ime i rad priznanjem spominjaše daleko po svietu, bio je on podpuno spreman za takav posao.

U ono vrieme razvijao je Vitezović najživlju djelatnost. Neutrudivo je sakupljao povjestnu gradju, listine i povelje, te savjestno bilježio podatke povjestne i rodoslovne. Već onaj dio književne njegove ostavine, što prije bijaše u sbirci dra. Ljud. Gaja, a sada se nalazi u sveučilištnoj knjižnici, prikazuje golemu njegovu radinost, a koliko se toga jošte nalazi na drugim mjestima, koliko je pako tečajem vremena za uviek propalo!

Tada zareda knjiga za knjigom, koli na hrvatskom toli i na latinskom jeziku. Jošte iste godine 1696. izadje glasovita njegova „Kronika svega svita vikov", a kasnije sva ostala njegova djela, kojih imade do njegove smrti (1713.) na broju oko dvadeset.

Nije danas moguće ustanoviti, kako bje primljen

[1] O jednoj česti tog djela, po rukopisu u nadbiskupskoj biblioteci u Zagrebu (pod br. 28.), vidi: Broz. Sitni prilozi. Nastavni vjestnik I. 2.

Vitezovićev proglas od njegovih suvremenika. Mnogo toga iz njegova života i rada zastrto je gustom koprenom. Znademo, da ono bijaše gluho i zlosretno doba po hrvatske zemlje, a od vječitih krvavih bojeva izmučenog onog pokoljenja, koje se iza minulih turskih ratova, na novo imalo boriti proti krutoj vojničko-njemačkoj invaziji, doista nije moglo biti mnogo pomoći Vitezovićevim književnim osnovama.

Potišteni narod nije bio u stanju, shvatiti dalekosežne i prekrasne njegove namjere. Isusovci nazrievaše u izdavanju hrvatskih, širim slojevima puka namienjenih knjiga svjetovnog sadržaja, pogibelj za vjersko osjećanje, te usljed toga zauzeše neprijateljsko stanovište proti Vitezoviću. Napokon i sâmo plemstvo, koje on htjede najvećma prodičiti, — sa malo častnih iznimaka — krivo prosudjivaše uzvišene ciljeve njegove, a neki, kao primjerice knezovi Brajkovići življahu pače u bezrazložnom strahu, da će u Vitezovićevom genealožkom djelu — radi osobnih razmirica — zlo opisani bili.[1]

Kod takovog razpoloženja duhova, težko da je bilo znatnijeg odziva. Vitezović bijaše poglavito upućen na vlastitu snagu i na željeznu svoju volju i on se je doista preko jednog desetgodišta odlučno borio proti neznanju, zavisti i zlobi. U najtežim okolnostima izvršivao je on postavljeni si zadatak, dok konačno ne podlegnu u nejednakoj i jadnoj onoj borbi.

* * *

God. 1701. izdade Vitezović dobro poznatu svoju stematografiju, kao prvi i uvodni dio, na mnogo široj podlozi zasnovanog djela. — Knjiga imade uvod podpisan „Viennae 27. Apr. 1701.“, nu inače nikakove naznake, gdje i kada je tiskana, a naslov iste (po mojem podpunom primjerku) glasi: „Stemmatographia, Sive

[1] Lopašić u Gradji za povj. knj. hrv. I. na str. 51.

UNIVERSIS DALMATIÆ, CROATIÆ, SLAVONIÆ [illegible] SERVIAE, RASSIAE ET [illegible] GLORIOSAE [illegible]

[illegible] ILLYRICÆ Nationis Regnorum Provinciarumque Magistratibus, Parentis, & Nobilibus Incolis necnon Rerumpublica[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] &c. &c.

[illegible]

[illegible] D.

REddito pouoris in partes Opere meo de ARIS et LOCIS ILLYRIORUM, [illegible] opere [illegible] [illegible] Prosapiarum [illegible] Genealogiis [illegible] earum Insignibus, rebusque laudabiliter [illegible] libro [illegible] li comprehensas, promittere: tum ut natura earum [illegible] unum æreis laminis incidendorum & narrationis in ordinem [illegible] digerendæ labor in tempore absolvatur: tum etiam, ut in defectu quorundam [illegible] [illegible] (quorum ingens gloriosæ Patriæ penuria) opus perfici [illegible] [illegible] ac vel maxime ne illius diuturnitate partûs, promissum harum [illegible] [illegible] veniat in amplexum.

Quare Universos, quos suprà, qui Sui Majorumque suorum laudabilem memoriam [illegible] posteritati [illegible] [illegible] generoso [illegible] requiro; quatenus [illegible] sua Insignia, [illegible] coloribus [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] Rerumpublicarum [illegible] Civitatum, Urbium [illegible] [illegible] Patronos, Protectores, [illegible] [illegible] DATUM Zagrabiæ die [illegible] Februarii, [illegible] 1696.

Armorum Illyricorum Delineatio, Descriptio, Et Restitutio, Authore Equite Paulo Ritter." — U pjesničkoj posveti, upravljenoj grofu Bucelleniu, koj je Vitezoviću omogućio izdavanje djela, sbori isti u bujnim latinskim stihovima, takodjer o sebi i o svom prosvjetnom radu.

Spominje se i neko drugo popunjeno zagrebačko izdanje („Editio nova auctior") od god. 1702., ali toj knjizi neimade nigdje traga, te valjda u obće niti ne obstoji. Sliedeć naznaku magjarskog bibliografa Száboa, tražio sam isto pomoću gosp. bibliotekara Konstrenčića, koji me je ljubeznim svojim susretanjem i ovaj put na veliku hvalu zadužio, u muzealnoj knjižnici budipeštanskoj, nu bez ikakova uspjeha.

God. 1741. izadje u Beču Žefarovićev „slaveno-srbski" prevod stematografije, a latinski izvornik bje na novo odtisnut u „Zagrabiense Calendarium ad a. 1808."

Djelo niti iz daleka ne izpunjuje ono, što se je po Vitezovićevoj osnovi očekivati moglo. Granice Ilirstva sižu kod njega u nedogledne daljine, te tako uz grbove gotovo svih slavenskih zemalja od jadranskog do ledenog mora, redaju se u knjizi i grbovi turski, mletački, ugarski, grčki, austrijski i pruski, a imade i drugih, što posvema leže izvan okvira odredjena piscu po naslovu knjige, ili su dielom pače po auktoru sâmom izmišljeni. Izpod grbova raztumačene su u pjesničkoj latinštini, u kojoj znademo Vitezovića majstorom, alegoričkim načinom boje i slike istih. — Bilo bi vriednom zadaćom za kojeg od naših stručnjaka, da uz svestrani i temeljiti prikaz Vitezovićeva rada na polju genealogije, iznese i sud o njegovoj stematografiji, prama sličnim stranim radnjama onog doba.

Na koncu knjige (na str. 57.—68.), nalazimo uz kratki uvod o heraldici, u alfabetskom redu najvažnije grboslovne podatke za svaku pojedinu zemlju i doglavnu bilježku Vitezovićevu, da će ostalu gradju i topografičko-historičke potankosti o zapadnim i iztočnim Slaveno-Ili-

rima, iznijeti u poduzetom svom djelu „De Aris et Focis Illyricorum“.

Ali Vitezoviću ne bijaše sudjeno, da ovo izvrši i da izdade svoju obširnu historiju Ilirstva. Naslov onog objavljenog, nu nikada dovršenog povjestnog djela, koje već vidimo spomenuto u njegovom proglasu, podsjeća na poznatu i po Ciceronu rabljenu izreku iz starog vieka „Respublica non est in parietibus sed in aris et focis“, (Republiku ne sačunjavaju sgrade i zidovi, već vjera i porodica).

Rukopisna ostavina Vitezovićeva, kao i tiskane njegove historičke radnje, zadržavaju velik dio onom rodoslovno-povjestnom djelu namienjeno bivše gradje, koju je kasnije upotriebio kanonik zagrebački Balt. Ad. Krčelić kod svog djela „De regnis Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae notitiae praeliminares“. (1760.)

* * *

Vitezovićev proglas zanimiv je i svojim spoljašnim oblikom kao tiskotvor. Štampan na čitavom listu samo na jednoj strani, poput takozvanih „letećih listova“ (njemački: Einblattdrucke, Flugblätter), bez sumnje je izdan po tudjim primjerima, koje kako znademo Vitezović rado sliedio, ako se je nadati mogao, što valjana privrediti domaćem napredku.

Nije mi dosele za rukom pošlo, pronaći što podpuno istovjetnoga u inim književnostima. Kao sličnu stvar nalazimo u njemačkim knjižarskim popisima iz XVII. i XVIII. vieka, razne predobjave znamenitijih nakladnih poduzeća, a nürnberški knjižar Pavao Fürst primjerice, poziva u „Katalog der Frankfurter Herbstmesse, 1654.,“ da mu se za III. dio Sibmacherovog „Wappenbucha“, koji se je imao izdati unutar 10 mjeseca, dostave slike daljnih grbova („seither new gegebene, verbesserte und auch vergessene Wappen“) da ih uzmogne u djelo uvrstiti. Imadu mu se poslati: „entweder hieher nach

Nürnberg, oder in Marktszeiten nach Leipzig ... Franckfurt ... Wien ... Linz ..., oder Grätz."[1]) — Za stalno nam je u takovim poslovnim objavama, tražiti uzor Vitezovićevom proglasu, koji toli oblikom, koli i svojim liepim i kićenim sadržajem, daleko nadmašuje suhoparne svoje njemačke predšastnike.

Pronašao sam dragocieni taj list, zalieplјen u obe unutarnje strane korica, iz Vitezovićeve tiskare proizašlog djela „Szlusba Marialzka od Mihalya Simunicha, u Zagrebu, Letta M.DC.XCVII. (1697.)," djela, koje se nalazi u mojoj biblioteci te tako pukim slučajem, toli častna hrvatska književno-kulturna starina, poslije puna dva stoljeća, opet dolazi na svjetlo dana, kao novi list u lovor viencu, što ga u harnoj uspomeni, majka Hrvatska vije oko čela neumrlom svom „zlatnom vitezu".

---

[1] Vidi: Burger K. Beiträge zur Firmengeschichte ... aus den Messkatalogen. Na str. 3—4.

Prosvjeta, 1903.

[redacted]

Nešto o Vitezovićevoj „Sibili".

Nemala zasluga ide slavnoga našega Pavla Rittera-Vitezovića, što je u vrijeme, kada je prosti puk hrvatski, osobito puk ovkraj Velebita, za duševnu hranu dobivao tek po gdjekoji molitvenik na hrvatskom jeziku: udario temelj pučkoj književnosti, izdajući na sviet djela namijenjena širim slojevima našega naroda.

U red ovih izdanja ide u prvom redu njegov „Kalendarium iliti misečnik horvatski za leto 1695.", (što ga moramo smatrati prvim pokušajem kod nas, da se izdaju kolendari), nadalje njegovo dobro poznato djelo „Kronika ali spomen vsega svita vikov (1696.)" i ponajpače čisto pučka izdanja: „Priričnik aliti razlike mudrosti cvitje (1703.)" i „Sibila", o kojoj sam nakanio napisati nekoliko redaka.

Djelo ovo ima na izdanju od g. 1783. ovaj natpis: „Lado horvatzki illiti Sibilla, zverhu mnenya dojducheh pripecheny na devet vil razluchena po negdassnyem knezu Paulu Ritteru napravlyena za krachenye vremena, y dugoga chazsa pritizkana. Z dopuschenyem czenzure. Vu Zagrebu Pritizkana pri Plem. Iv. Thom. od Trattner 1783." Ovo i jedno ranije od g. 1781., koje se nalazi zabilježeno u Trattnerovu popisu knjiga. najstarija su dosele poznata izdanja „Sibile".

Sadržaj je knjige dovoljno poznat, pa ne će biti potrebno opširno ga tumačiti. Devet vila (ili poglavlja) svaka sa 63 stiha, odgovaraju na razna pitanja (Budeshli

zdrav letos? Budeshli bogat?, Budelite tvoj mus bil, ali lyubil?, itd.), a gdje treba odgovor tražiti, pokazuju hitci kocke, zabilježeni pod imenom raznih hrvatskih gradova, koji su slovima u savezu sa pitanjima.

Zanimiv je na početku knjige „Opomenek knjigotiskavcza k dobrovolynomu chtavczu", gdje izdavatelj ističe, da nije izdao Sibilu „da po nyoj szrechu, ali neszrechu, ali oztala buducha vremena, y pripechenya navezti", jer je, veli, to „Otecz Nebezki szebi zadersal", već da „ono vreme koje morebiti vu kerchmi, ali vu kojih pogibelynih meztih, z- bantuvanyem Bosjem, ali z- kvarom tugyega postenoga glasza, bi potroshil, doma z- igrum ovum szi prikratish".

Igru ovu nije izmislio sâm Vitezović, već ju je sastavio po sličnim tudjim radnjama, kojih se početci sežu do druge polovice XV. vijeka, te koje su u starijoj njemačkoj književnosti poznate s imenom „Loos-und Würfel-bücher"[1], a kod Talijana s naznakom „libri delle sorti".

Od onih radnja, koje su bliže dobom te su mogle uzorom biti Vitezoviću, spominjem „Glücks-Rädlein oder Wahrsagungs-Büchlein, darinnen Manns- und Weibs-Personen, Junggesellen und Jungfrauen, uff ihre Frage und Gewissen durch geringen Würffel-Wurff, gevisse Anttwort erlangen können. Gedruckt im Jahre 1650.,[2] a napose spominjem latinsko djelo, koje se nalazi u mene: Ludus fortunae ad recreandam societatem. Authore Joanne Sturmio, Mechliniano, Lovanii, 1633.

Po ovom je djelu bez sumnje priredio Vitezović svoju „Sibilu", jer je sastavak igre gotovo isti u jednom i drugom djelu. Mjesto svjetskih gradova Pariza, Frankfurta, Bruselja, itd. koje je zabilježio Sturm, rabi Vite-

---

[1] Vidi: Sotzmann, Die Loosbücher des Mittelalters, »Serapeum, 1850—51.«

[2] Hayn Hugo. Die deutsche Räthsel-Litteratur. Centr. für Bibl, 1890. VII.

zović dakako imena hrvatskih gradova, a napise poglavlja: imena starogrčkih mudraca Solon, Cleobolus, Thales itd. kod Sturma, pretvorio je Vitezović u naše pitome hrvatske vile Polku, Zorku, Ružicu i Milku.

Prvo izdanje „Sibile", za koje se je vazda držalo, da je na svijet izašlo još za života piščeva, ostalo nam je dosele sasma nepoznato. Sretnim mi je slučajem pošlo za rukom, da zaliepljeno u koricama mojega primjerka Vitezovićeve „Stematografije," od g. 1702. otkrijem oveći ulomak (od 14 strana) onoga prvoga izdanja, koje je prema najvećoj vjerojatnosti izašlo iste 1702. godine. Sačuvala nam se prva i druga vila potpuno, a u odlomcima treća, šesta i sedma. Ako po tom i nije moguće opisati knjižicu prema zahtjevima bibliografije, to nam ovaj ulomak ipak pokazuje prvobitni oblik djela, pogledom na narječje, kojim je napisano.

Za primjer evo nekoliko stihova iz prvobitnoga i iz kasnijega izdanja.

Iz izvornoga izdanja (1702.)

Vila Szedma Rushicza.

1 Kada tebi drago; doba jeszt i vrime;
Divojastva Blago da zminis za brime.
2 Lipo je zadoszti Bogasztvo, Postenje:
Imas je v'sztaroszti, i na vsze shivlyenje.
3 Ovomu sze nimas csemu veszellitti:
Neg, ak' druggo imas sto, mores shelitti,
4 Iz te prosnye nistar nebude za szadà:
Zapisi v'registar, ako bude kadà.

Iz kajkavskoga izdanja (1783.)

Vila Szedma Rosna.

1 Gda je tebi drago doba je vreme,
Divojachtva blago da zmenish za breme,
2 Lepo je zadozti bogaztvo i postenye.
Imashje v- ztarozti y na vsze sivlenye.
3 Ovomusze nemash k'chemu veszeliti:
Neg che drugo imash moresh veszel biti.
4 Iz te proshnye nikaj nebude za szada,
Szamo ti zabit naj ako bude kada.

U najnovijem životopisu Pavla Rittera-Vitezovića, kojim nas je obdario neprežaljeni Rade Lopašić,[1] čitamo mnijenje njegovo, da se je izvorna čakavština („Sibile") čestim pretiskivanjem prometnula u kajkavštinu.

To u ovom obliku nije sasma točno jer izdanje od g. 1783. (a svakako i ono od god. 1781.) naročito je priredjeno promijenjenim narječjem od nepoznata kajkavskoga pisca, koji se krije na koncu knjige pod ovim stihovima:

Nut poztalszem horvat, ki bilszem Dalmatin,
To vchinil je nash brat, horvaczke zemlye szin.
Koga nechu zdati, ar szam to neseli:
Kibi pak rad znati, nyemusze to veli:
Dolne szlove vzemi szim, y tam premeshaj.
Iz nyih znanost znemi, cheti tak zide kaj.
Che pak ne zide tak, naj zvedlivecz biti,
Neg vchini znasli kak? daj Boga moliti.
(manhu ferkirs bannecz kip),

a sva kasnija izdanja, gotovo do najnovijega vremena (kojih ima oko deset), sudaraju se potpuno sa prije spomenutim. Pravoga imena tajinstvenomu našemu kajkavcu nisam mogao pronaći, premda sam i proti njegovoj želji „zvedlivcem" bio.

---

[1] Gradja za povj. književn. hrvatske. I. na str. 39—50. Vienac 1898.

Rugjer Bošković kod Žavera vojvode saksonskog.

Iz stoljetna praha uskrsnuli nepoznati listovi i rukopisni prigodni pjesmotvori velikog sina hrvatske Atine, slavnog učenjaka i pjesnika Rugjera Boškovića, sa njegova boravka u Francezkoj,[1] potaknuše me, da se nješto pobliže pozabavim sa njekim momentima iz onog tako zanimivog razdoblja u životu glasovitog našeg zemljaka.

Godine 1773. po dokinuću isusovačkog reda nalazimo Boškovića po drugi put u Parizu. Prolazno bio je već trinaest ili četrnaest godina prije u glavnom gradu Francezke, kada mu, u Portugalskoj začeti progon Isusovaca, onemogući boravak u Italiji. Nu takodjer u Francezkoj ne bijaše razpoloženje za članove njegova reda osobito prijatno i tako doskora u svjetovnjačkom odjelu prodje u Englesku (1760) gdje učeni krugovi oduševljeno pozdraviše tako slavna muža, gdje je stvarao i izdavao nova djela, te napokon poduzeo znanstveno putovanje u Carigrad, vrativši se odanle preko Bugarske, Moldavske i Poljske opet u Italiju (1763),[2]

Kod drugog svog boravka u Francezkoj, kada po-

---

[1] Izvorni listovi (10) od g. 1775—1782. u arkivu departementa del'Aube. Prepisi u mene. — Vlastoručne pjesme Boškovićeve u mojoj zbirci.

[2] Vidi: Rački Fr. Život Rugj. Jos. Boškovića. Rad Jugosl. akad. LXXXVII. — XC., na strani 25—31.

stade ravnateljem optike za pomorstvo s godišnjom plaćom od 8000 francezkih lira, uz koje se s vremenom dovinu daljnem godišnjem dohodku od 7000 lira i gdje se je imao boriti, radi stališa i položaja svoga sa silnim protivštinama, sa strane velikog djela članova akademije te inih učenjaka stanovita smjera, nadje s druge strane čitav niz vrlo odlučnih muževa, koji si smatrahu čašću iskazati mu svoje prijateljstvo.

Spominju se kao osobito sklone mu ličnosti, medju ostalima, nadbiskup sejnski kardinal de Luynes, maršal Mirabeau, ministri de Vergennes i de Sartines, te kraljev stric Žaver vojvoda saksonski.

Ovaj potonji, (u Franceskoj poznat pod imenom grofa lužičkog), god. 1730. rodjeni sin pokojnog kralja August III. bijaše godine 1763—1769. za vrijeme malodobnosti nasljednog princa upraviteljem kraljevine saksonske, te ne mogavši poslije toga, po živoj svojoj želji, zasjesti poljsko prijestolje, prodje u Francesku, gdje je već otprije pripadao vojsci sa činom generala.

Živio je u morganatičkom, po papi godine 1777. priznatom braku, sa Chiarom-Marijom rodjenom grofinjom Spinucci, koja kasnije poprimi naslov grofinje lužičke. Njena obitelj izgubila je dugotrajnom parnicom čitav imetak, te u tom položaju nadje ih naš Bošković god. 1763. u Beču. Poznavajući i cijeneći nekada vrlo uglednu kuću Spinucci jošte iz Italije, bio je sav sretan, što je mogao svojim uplivom unarediti namještenje mlade, tada 22 godišnje Chiarette, za dvorsku gospodju izborne kneginje saksonske („dopo di avere in Vienna ... cooperato molto allo stabilimento di questa Signora, quando di là andò dama di corte in Sassonia").

Ipak ta iz ljubavi sklopljena nejednaka sveza sa vanredno lijepom Talijankom, prouzroči vojvodi mnogo neugodnosti, a i osjetljivih poniženja, te i to bude uzrokom, što se je volio odijeliti iz kraljevskih Draž-

djana, gdje su dražesnoj Chiaretti, pravom ili nepravom, koješta prigovarali iz prijašnjih vremena.

Vojvoda Žaver naginjao je po svojoj ćudi najviše vojničkom životu, te se je opetovano iskazao na bojnim poljanama, Uz to bijaše, kao vjerno čedo svog vremena i stališa, pravi grand-seigneur vrlo fina i odabrana ukusa, ljubitelj sjaja i raskoši, te velike gostoljubivosti, osobito naprama odličnim i duhovitim ljudima.[1]

Na njegovom dobru Chaumot, a počev od jeseni god. 1775. u divnom Pontu na Seini, koji bijaše vojvoda u ono vrieme za blizu milijun lira kupio, te sjajno na novo urediti dao, susrećemo Boškovića u više maha sve do god. 1782. kao rado vidjena gosta a u isto doba izmjenice i kod drugih njegovih prijatelja u Boynesu, Moussau-u i Naslonu.

Kako iz njegovih tadanjih pisama razabiramo, vanredno mu se milio boravak u onim lijepim krajevima, u sklonom mu i tako otmenom družtvu, poslije raznih neugodnosti, što ih je imao isprvice podnašati u Parizu.

Pjesnička njegova za sve lijepo zauzeta duša, novo oživljuje usred ubave prirode. Kolikom se nasladom čitaju njegovi listovi, pisani tada pod dojmom najugodnijih osjećaja. Spominjem napose one od kolovoza 1775., gdje čestita odsutnom vojvodi njegov rodjendan, te mu šalje (sada izgubljene) prigodne talijanske i latinske pjesme.

Doziva u njima vojvodi u pamet najljepše dijelove Chaumota, jezero, potočić što izvire i prolazi zelenom dolinom i blizim šumama. Spominje obiteljsku sreću, što okružuje visokog svog dobročinca, ljubežljivost kojom njega kao gosta opsipavaju i sjeća se njihova običaja, za vedrih večeri zajedno motriti zvijezde, („il costume nostro nelle serate serene di contemplare gli astri").

---

[1] Vidi za sve potankosti: Thèvenot A. Corespondance inédite du prince Fr. Xavier de Saxe. Paris 1875.

On sam nalazi, da ga je pjesničko nadahnuće rijetko kada usrećilo u tolikoj mjeri, kao upravo onom prigodom, te žali što nije dostatno vješt u francezkom jeziku, jer bi pjesma zavrijedila, da bude čitana po Francezkoj. Iza tih, prirodjenom elegancijom napisanih redaka djeluje u istinu ganutljivo, što je kao izkaz sinovske ljubavi i nježna osjećaja u dalekom tudjem svijetu, u pjesmu upleo uspomenu na majku svoju („vi ho aggiunto l'eta di mia madre, giàchè essa è stata publica nelle gazette.").

* * *

Društveni život kod vojvode Žavera nije se ni u čem razlikovao od onog, što se je vodio kod inih članova povlaštenog visokog i najvišeg plemstva, u ono doba lakoumnosti, bezbrižnosti i razkoši. Napose za vojvodu se iztiče, da je imao „un grand luxe d'ameublement et un train de maison tout a fait princier", i da su ga kraj velikog godišnjeg dokodka od preko pol milijuna lira, vazda tištili znatni i neugodni dugovi, koji s vremenom dosegoše lijepu svotu od dva milijuna lira. U gospodskim dvoranama Ponta na Seini često se sakupljalo najodličnije po rodu tadanje družtvo, a sam Bošković nacrtao nam je presjajnu svečanost, kada u rujnu god. 1777. proslaviše rodjendan grofinje-supruge i objavu tada legitimiranog tajnog morganatičkog braka kuće domaćina.

Iza svečane predstave u kazalištu slijedila bogata gozba u bajno rasvijetljenom i nakićenom parku, gdje se je Bošković divio množini dragocijenog porculana u vrijednosti od preko 25000 cekina, piramidama slatkiša opterećenim stolovima i sjajnom plesu, kojim zaključiše dvodnevnu onu obiteljsku slavu.

U šarenoj vrevi veselih gostova, kretao se u svjetovnjačkoj haljini, sa štitom na strani, naš učeni Dubrovčanin, te u uspjelim pjesničkim improvizacijama,

kojima se je od vajkada odlikovao, izrazio svoje čestitke, biranim riječima i u zamjerno lijepom obliku.

Nalazimo u spomenutom rukopisu na broju šesnaest talijanskih i latinskih prigodnih pjesama, upravljenih grofinji-majci, kojoj Bošković čestita na sreći kćerke, te vojvodi Žaveru i njegovoj supruzi.

Potonjoj posvećeni su i neki manji stihovi, kao primjerice, kada ona prima sa strane kućnog šambelana Jurkovskog poklon lijepe minijaturne sličice bl. djevice Marije, što mu je darovao O. Ricci, zadnji predstojnik Isusovaca:

Accetta il sacro don, o pia Contessa
Mel diè, chi pien di merto ancor reggea
La truppa di Gesù al fin oppressa.

Predaju kite ruža popraćuje Bošković ovim finim komplimentom:

La pianta adorna di vermiglie rose
Di Chiara Rosa esprime il nome, il volto
Non gia, ne quelle labbra si vezzose.

Na konac pako objeda, diže čašu i nazdravlja svečarici „con un distico in stile bernescho“:

Al fine del gran pranzo
Beve, e grida un Abbate di Dalmazia
Evviva la Contessa di Lusazia.

* * *

Ovakovi ugodni časovi bijahu za Boškovića pravom okrepom, iza naporna književna rada, a poznato je, da je upravo tada stvarao gradju za svoj veliki zbornik znanstvenih radnja, kojima jošte pod konac života zadivljuje učeni svijet.

Svježi pak ladanjski zrak popravio mu je poremećeno zdravlje u toliko, da se sam hvali izvrsnim svojim izgledom, dolikujući čovjeku od malo preko pedeset ljeta, dok je on — kako veli — već prevalio sedamdesetu godinu.

Izvanrednom okretnošću upravlja neprestano iz Ponta

množinu pisama svojim prijateljima, koja su za pravo potpune rasprave o strukovnim pitanjima, koja ga zanimaju. Rodnom Dubrovniku, kojem poklanja svoju ljubav i svoje sile do zadnjeg daha, šalje redovite izvještaje. Vojvodi Žaveru za volju, vodi vrlo opširno dopisivanje, nakanom, da putem uglednih i moćnih svojih prijatelja izhodi imenovanje za kardinala, Dominiku Spinucci-u biskupu Macerate, blizom rodjaku vojvode, „prelato il più rispettabile insieme e il più amabile, di quanti ne ho conosciuto".

Raduje se Barruelovom franceskom prievodu svog djela, što pod naslovom „Les eclipses" g. 1779. izadje u Parizu i gdje mu se nadaje prilika u pjesničkoj posveti kralju uz iskaze zahvalnosti, spomenuti i Dubrovnik, koji je upravo Boškovićevim posredovanjem bio sklopio trgovački ugovor s Franceskom.

God. 1782. izdaje tiskom nepoznati nam dosele pjesmotvor, prigodom rodjenja kraljevskog princa, a u isto se vrijeme sprema na put u Italiju, gdje kani izdati mnogobrojne svoje netiskane radnje.

U jeseni iste godine, posjećuje po zadnji put Pont-sur-Seine, te se opašta ljubeznih gospodara, a skoro zatim nalazi se opet u Italiji.

* * *

Bošković nije se nikada više, kako mu to bijaše želja i nakana, vratio u Francesku. On ostade u Italiji, te god. 1787. tjelesno i duševno srvan, ispusti veliku dušu svoju.

Vrlih svojih prijatelja u Franceskoj, a medju njima napose vojvode Žavera i njegove porodice, vazda se je rado sjećao, te iste u svojim listovima često spominjao.

Zaslužni rad našeg zemljaka na polju astronomije i fizike i poslije čitavog jednog stoljeća počitanjem i priznanjem se spominje, po cijelom naobraženom svijetu,

a odličnim upravo načinom napose u Franceskoj,[1] ne govoreć o tom, kojim ponosom ga svojim nazivaju Hrvatska, gdje je ugledao svjetlo dana, i Italija, gdje je sproveo veliki dio svog života, te stvarao i izdavao najglavnija svoja djela.

Vojvoda Žaver ostavi god. 1790. Francesku, kada mu se rovolucionarni pokret prikaže pogibeljnim za daljni njegov boravak. Odlazak slijedio je tako naglo, da si tek uzeše vremena, ponijeti sobom blagajnu i najdragocjeniji nakit, dočim bogato pokućtvo, knjižnica i arkiv uz dvorac Pont-sur-Seine i ostale nepokretnosti, postade svojinom državne vlasti, te budu 3. floreala godine VI. (1798.) konfiscirane.

Na svom dobru Zabeltitz u Saksonskoj, kamo se bijaše zaklonio, umre vojvoda godine 1806., dok mu se je supruga grofinja Chiara jošte god. 1791. preselila na drugi svijet.

Divni Pont-sur-Seine bje na javnoj dražbi prodan, a god. 1814. po četama princa virtemberškog zapaljen i posve razoren.

[1] Vidi: Evelin F. Quid de rebus vel corporeis vel incorporeis senserit Boscowich. Paris, 1880.

Vienac, 1901.

Versi fatti dall' Abb. Ruggiero Boscovich in Settembre del 1777.

Questi versi furono fatti nella magnifica villa di S. A. R. il Principe Saverio di Sassonia, che vi risiede col titolo di conte di Lusazia accanto alla città *Pont sur Seine*, di cui ē Signore. In detto mese à 12 occorre la festa della Signora Contessa sua moglie, che si chiama Chîara Rosa, ed à 30 il giorno suo natalizio; ā 26 viene la nascita del .Principe, che in quell' anno era partito per Strasburg per trovarvisi ā 20 alla solenne traslazione del Corpo del Maresciallo di Sassonia nel nuovo magnifico Mausoleo lo stesso era il giorno del suo secondo nome, e del nome del primo de due loro figli, ed il secondo per nome Giuseppe finiva in uno di quei giorni li 10 anni vi sono due distici per questi due figli e gli altri versi furono fatti all' occasione delle due magnifiche feste, che il Principe dette per li sudetti giorni solenni della Signora, e all' occasione del giorno natalizio di esso, al quale furono mandati a Strasburg co' complimenti di tutta la numerosa figliolanza della Signora, e di altre Persone attaccate alla Casa del medesimo Principe.

La Signora sposata da lui leggitimamente in Dresda, quando era Reggente di Sassonia nel minorità del nipote, ma privatamente si era chiamata Contessa Spinucci fino alla prima festa dè 12, e aveva la Livrea sua particolare; in quel giorno il Principe le fece prendere il nome di Contessa di Lusazia, e la Livrea sua commune per li

suoi servitori, facendo neglì emblemi della festa in teatro e in tavola mettere la cifra C. L. Contessa di Lusazia, invece di C. S. Contessa Spinucci, che si era adoprata fino allora in simili sue feste, ciòche fù una specie di pubblica dichiarazione del matrimonio, che si sapeva da tutti essere legitimo, ma non vi era stata formalità di pubblicazione: a questa mutazione di nome sono allusivi alcuni de seguenti versi. Nel giorno natalizio di essa le regalò un bel Sigillo d' oro, in cui sotto una corona chiusa vi sono inquartate le armi del Principe, e di casa Spinucci. A questo Sigillo sono allusivi altri versi appartenenti alla seconda festa, e ve ne sono alcuni, che hanno servito per iscrizioni accanto ad alcune decorazioni messe nel giardino, ed allusive allo stesso argomento, e al nome di Chiara Rosa.

Ne versi mandati al Principe si allude alla solenne funzione della nuova inumagione del Maresciallo di Sassonia. Vi sono due distici fatti all' improviso in Tavola il dì di S. Luigi, essendo venuto un trionfo di dolci, e fiori con una cima in un ovato da una parte la Lettera X. iniziale del nome *Xavier* e dall' altra *Vive.* Le due feste per la Signora rìuscirono magnifiche in teatro, in giardino in tavola di 50 coperti ciascuna volta con abbondanza e sceltezza, e con gran quantità di Porcellane di Sassonia, valutate a più di 15 mila Zecchini. Nella festa delli 30 ballando essa con estrema sveltezza, e leggiardia fù pure fatto dallo stesso Autore un distico, e al fine di una gran Collazione della matina in giardino e al fine della Tavola, per far più impressione nella fantasia del gran numero di Persone, che vi erano, fece il Poeta risuonar il nome di *Contessa di Lusazia* in due distici Italiani Berneschi.

Complimento da presentarsi il di 12 alla Contessa Madre della Figlia nata in Italia, mentre gli altri complimenti erano in francese.

Mia dolce genetrice, il fausto giorno
Diede del tuo bel nome: al sacro fonte
Tel diero i Numi, e l' addattaro al merto.
Il *chiaro* sangue, e mille pregi *illustri*
Brillanti in Fronte i *lumi* e le maniere
Gentili, e il cuor d' ogni virtude adorno.
Chiara ti fero, un Prence invitto Eroe,
Ti vide, t' ammirò, preso ti elesse
Sposa degna di se la man ti porse
Prence Regal, che il patrio regno oppresso
Reggea tendendo al suo *splendor* primiero
Felice me! che veggo in me trasfuso
Il bel *chiaror* de *luminosi* raggi.

Per l' abbandono del nome Spinucci il giorno di S. Chiara. (La Signora ha ambi i nomi Chiara Rosa.)

Spinucciam obliti, Claramque Rosam que canemus
Clara viro, spinis et sine es ore rosa

Traduzione.

Non più Spinuccia, e Chiara, e Rosa il canto
Mio ti dirà: di Chiara al regio Sposo,
Di rosa al volto hai senza spine il vanto.

Per accompagnare il regalo, che le faceva il Sig. Ciambellano Jurkoski di una bella Madonna in miniatura datagli in dono dal P. Ricci ultimo Generale della estinta Compagnia di Gesù egli voleva espresso questo istesso.

Accetta il sacro don. o pia Contessa
Mel diè, chi pien di merto ancor reggea
La truppa di Gesù al fin oppressa.

Pel giorno natalizio del Principe ito alla traslazione del Corpo del Maresciallo di Sassonia.

Adventante die, quę te sub luminis auras
Extulit, o Princeps, carmina quisque parat
Haerebam incertus, namque est nimis ampla canenti.
Materies: inopem copia tanta facit.
Cum subito ex alto Pindi se vertice Phoebus
Huc tulit, et tales edidit ore sonos,
Nonne vides? tumulo heroem dum Gallia condit
Saxonidem; pectus percutit, ora rigat.

Dic age: quid lacrimas, quid, Gallia fundis inanes?
Jacturam reparat laetior ecce dies.
Saxonides tibi vivit adhuc fortissimus alter,
Et longo sospes tempore vivet adhuc.
En olli post lustra novem jam tertius annus
Incipit: ecce dies annua fausta redit;
Atque alias decies denas promittit Appollo:
Dum cano, fatidica personat ipse lyra.
Nunc tibi tranquillos servat pax aurea fines:
Nemo audet regnis bella movere tuis.
Ast iterum si te male cautas provocet hostis;
Hic referet palmas, ceu tolit ille novas:
Nec solus: gemina ducet cum prole triumphos:
Pars crescit magno natus uterque Patri.
Sic ait, et rutilo se curru attulit in auras:
Ipse cano: tremulis sequana plaudit aquis.

Traduzione.

Mentre si appressa il giorno fortunato
In cui, Prence Regal, l' augusta Madre
Ti die la luce; ogniun prepara i carmi,
Il mio pensier sospeso, e taciturno
Nulla mi suggeriva: l' argomento.
È troppo vasto, e le dovizie stesse
Povero mi rendean colla gran coppia
Quando in un tratto sù dall' alta cima
Del Pindo distaccossi, e qua ne venne
Il biondo nume ispirator de vati.
Mi scosse m' infiamino con tali accenti.
Non vedi? mentre in urna maestosa
Con gran pompa regal le gelide ossa
Del suo Sasson Eroe ripon la Gallia;
Percuote il petto, e versa a fiumi il pianto.
Dille: che fai? che piangi? un di più lieto
Arriva e ti compensa i danni antichi,
Sassone per un altro Eroe illustre
Per te vive tuttor vivrà lunghi anni,
Prospero sempre e sano e vigoroso
Compiti ha nove lustri e già si avvanza
Dello anno terzo il primo di felice
Da celebrar con annuo stil festivo.
Cento altri Febo ne promette, e metre
Io sciolgo al canto il labbro, egli la cetra,

Cetra d' ogni destin nuncia verace
Fá risuonar, e dà il vigor a' carmi
Or di pace tranquilla in sen, sicuro
Riposa ogni tuo lido: alcun non osa
Turbar coll' armi i campi tuoi felici.
Ma se taluno sconsigliato e folle
Ardisca provocarti, ecco l' Eroe
Che di palme mietute al par dell' altro
La destra t' empirà la fronte altera
Ti cingera di sempre verdi allori
Ne le vedrai sul cocchio trionfale
Solo tornar dalle subblimi imprese,
Al fianco avra la doppia prole: cresce
Pari al gran Padre, e l' uno, e l' altro figlio.
Si disse Febo, e sul brillante cocchio
Veloce s' inalzò. Jo canto: applaude
Senna gentil col tremolio dell' onda.

Al Sig.: Luigino primogenito pel nome di S. Luigi nome pure del Re, e secondo nome del Principe.

Nomen habes Regis, magni et, Ludovice, Parentis:
Scilicet et Regi par eris, atque Patri.

Al Sig.: Giuseppino altro figlio il giorno in cui compiva 10 anni

En decimus, Josephe, tibi bene desinit annus
Sic decies decimus desinat opto tibi.

Il Giorno natalizio del Principe venendo in Tavola una piramide con de' dolci, e fiori, e in cima un ovato colla lettera X da una parte, e V I V E dall' altra.

Crustula blanda super, Princeps, florumque corollas
Nominis erigitur littera prima tui:
Vive, retro est scriptum: centenos vive per annos
Dulcior his, Princeps, floridiorque simul.

Alla Signora Contessa il giorno della sua nascita, e nome secondo pel regalo dell' anello colle armi inquartate.

Quam rutilat geminos prebens obtutibus orbes
Artifici moles aurea sculpta manu!
Pars aquilas, equitesque ostentat dex stera binos,

Lęvam aquilam, et spinam, sidera terna, rosam
Sarmatici agnosco notissima stemmata regni,
Spinuccę et gentis stemmata juncta simul,
Hęc pro natali festo, pro nomine sacro
Dat sponsę Princeps grandia dona suę:
Sarmatidam Princeps Regum gnatusque, neposque
Saxoncę Princeps gloria magna domus,
Qui clarum a factis, atque a virtutibus altis
Plusquam Regali a sanguine nomen habet.
Accipe et o! longos, felix matrona, per annos
Appone hęc chartis Regia signa tries.
Quod decus hinc capiet tua littera missa per orbem.
Quale novum o! veteris pignus amoris habes.

Traduzione.

Come brillano inchiusi in aureo cerchio
A destra due Rè d' augelli, e due guerrieri
Pronti sui suoi destrier a grandi imprese,
Ed in un altro incise alla sinistra
Con un aquila pur, una gentile
Spina, una rosa, e tre lucenti stelle,
Della Sarmazia l' armi io ben ravviso
Che all' armi illustri de' Spinucci Eroi
Industre man congiunse. E questi il grande,
Il dono prezioso; che presenta
Pel di natal, e pel festivo giorno
Del secondo suo nome in oggi il Prence
Al amata sua sposa; il Prence invitto
Di due Sarmati Rè figlio, e nipote
E de Sassoni duci alto germoglio,
Per le grandi virtudi, e grandi imprese
Illustre più che pel suo Regio sangue.
Ah prendi, e fà, che le Regali impronte
Per lunga serie di felici lustri
Fregino fortunate le tue carte.
O quanto onor i pieghi tuoi n' avranno
Scorrendo pel gran Mondo! O quale or nuovo
Ricevi pegno dell' amor antico!

Iscrizioni pel giardinetto.

Sotto due catelloni, sù quali vi erano due colombe per uno, che si baciavano.

Cetris aves veneris junctos: sic corda animosque

Nominaque, et dulcis stemmata junxit Hymen
Come qui miri due Colombe unite
Cosi sappi i due cor congiunti, e i nomi
Pel nodo marital, e le armi avite.

Sopra un alberetto pieno di rose finte allusive nome di Rosa.

Planta ornata rosis nomen Clarȩque Rosȩque
Exprimit: ora genos non satis illa refert.
La pianta adorna di vermiglie rose
Di Chiara Rosa esprime il nome; il volto
Non già, ne quelle labbra si vezzose

Complimento di un Uffiziale messo in un dis appena fatto da esso in prosa.

Si quam noster amor, tam sit tua vita superstes;
Numquam oberit vitȩ Parca inimica tuȩ.

Sull' agilita del ballo della Signora.

Talis nuc saltat, qualem alta vierna puellam,
Qualem Dresda olim vidit, et obstupuit.

Complimenti in stile Bernesco.

Al fine della gran collazione in giardino,
Ogniun ha già la panza sua ben sazia
Evvíva la Contessa di Lusazia
Al fine del gran pranzo
Beve, e grida un Abbate di Dalmazia
Evviva la Contessa di Lusazia.

O pustolovu Stjepanu Zanoviću, Budvaninu.

I.

Na skrajnem jugu Dalmacije, u gradiću Budvi, življaše u osamnaestom stoljeću sitničar Antun Zanović i supruga mu Franjica rogjena Marković. Oko polovice vijeka oslobodi se Antun onih tijesnih prilika i preseli se u Mletke, gdje proboravi kojih petnaest godina, na oko zabavljen trgovačkim poslovima, u istinu pak kao strastven hazardista, pri čem steče — po savremenim vijestima — velikih dobitaka.

Antun Zanović ne bijaše osamljen u onom svom nečistom zanatu. Venecija izdisala je tada u vazduhu besvjesnosti i polagana propadanja, a javne igračnice bijahu vazda pune što domaće djece žedne zabave i novaca, što stranih pustolova i propalica. Nešto prije godine 1770. bude Antun Zanović radi prijevarne igre izagnan iz Mletaka, odakle se opet vrati u Budvu. Našavši se sada u povoljnim imovinskim prilikama, uloži jedan dio svog imetka u nepokretni posjed u Budvi i u Paštrovićima, a svoja dva starija sina, Primislava i Stjepana, koji se bijahu spremili za više nauke u nekom mletačkom katoličkom kolegiju, posla na sveučilište u Padovu. Primislav imao se kasnije prikazati vojničkomu staležu, dok Stjepanu namijeniše da bude svećenikom.

Stjepan se je rodio u Budvi dne 28. februara 1751., a bi kršten u tamošnjoj župnoj crkvi sv. Ivana Krsti-

telja 28. jula iste godine, primivši ime Stjepan Hanibal.[1] Krsni kum bio mu je: „Illmo et Eccel^{mo} Zorzi Balbi, Podestà di Budua“, a kuma gospogja Apolonija Ivanis. Kako vidimo, sudbina obdari našeg junaka pri prvom koraku u svijet vrlo zvučnim imenom i vanredno uglednim krsnim kumom u osobi sâmog načelnika budvanskog, Mlečanina Balbija.

Kada navršivši petnaestu svoju godinu Stjepan pogje u Padovu, bijaše mladićem neobično bistra duha i laka shvatanja, a na sveučilištu u velike se okoristi znanjem. Marljivim uz to čitanjem i proučavanjem staroklasičkih, kao i novijih pjesničkih i filozofičkih djela, u velike se obrazova i ugladi. Isticao se napokon vrlo simpatičkom vanjštinom, okretnim ponašanjem, kao i rijetkim govor-ničkim darom, što mu je sve kasnije imalo olakoiti onaj bezbroj drskih, a donekle i ženijalnih njegovih pustolovina.

Za ranije godine njegova života vrlo su mutnim vrelom vlastiti mu iskazi. U raznim evropskim zemljama, gdje se za svog vijeka pomolio Stjepan Zanović, umio je on vazda svoju osobu prikazati u nekom tajanstve-nom svjetlu i zaodjenuti plaštem nevina, od moćna i okrutna neprijatelja progonjena čovjeka. Napose volio je prikazivati Mlećane kao svoje progonitelje, a razlogom naznači — protiv svake istine — da mu se htjedoše osvetiti radi njegovih junačkih čina za oslobodjenje Crne Gore i Albanije ispod osmanlijskog i mletačkog jarma. Tada razglasi, da je već u svojoj sedamnaestoj godini bio vogjom hajdučke čete u dalmatinskim gorama i kao takova da ga u Mlecima osudiše na smrt. Htjede pače ovjekovječiti ona svoja nazovi mladenačka junaštva i u

[1] Supruzima Zanović rodiše se prije: Marko (1745.) Primi-slav (1747.) i Stjepan (174[illegible].), od kojih potonji nabrzo umre. Na ovim mučnim ispisima iz starog registra knjige rodjenih u župi budvanskoj, zahvalit mi se je što srdačnije velečasnomu gospo-dinu nadžupniku don Ćirilu Rosiću u Budvi.

slici, što je dodana jednomu njegovomu književnomu izdanju („Pensées de Stiépan-Annibale. 1784."), a koja ga prikazuje pod naslovom „Stiépan ... Combattant les Turcs, L'année 1769.", sa britkom sabljom u desnici, a na prsima nekim uresom u obliku zvijezde.

Katkada mu se svidjelo da se prikaže istovjetnim sa Stjepanom Malim, lažnim ruskim carem Petrom III., koji u vrijeme vladike Save Petrovića II. osvanu god. 1767. u Crnoj Gori i koji nakon što je bio u istinu neko vrijeme gospodarom zemlje, poginu god. 1774. od ubojničke ruke Grka Casamugne, po odredbi skadarskog paše Kara Mahmuda-Bušatlije.

Po Ljubiću zabilježeno, meni u ostalom nepoznato Zanovićevo djelo: „Le fameux Pierre III, empereur de Russie, ou Stjepan-Mali, qui parut dans le duché de Montenegro, 1784.", imalo je možda utvrditi besmislenu onu bajku, koju uz tolike druge njegove fantastičke iskaze i očite laži neki uzeše pod pravu istinu i zabilježiše primjerice, da je Zanović g. 1772. prešao s katoličke na grčko-istočnu vjeroispovijest, te bio izabran glavnim vojvodom crnogorskim, — da se je uspješno ogledao na bojnom polju sa ruskim maršalom Rumjancovom i mletačkim generalom Wirtzburgom i da ga napokon Mlečani prisiliše, te je morao bježati iz zemlje i zakloniti se u Beču.[1]

Koliko se dade ustanoviti putovahu Stjepan i Primislav Zanović g. 1770. isprva zajedno Italijom, a tada — po raznim podacima — orobiše u igri trgovca Simonetija za 15.000 forinti, dok nekom Dalmatincu lukavo izmamiše daljnih 2000 forinti. Tada ih izagnaše iz Mletaka i oni proslijediše put južnih talijanskih pokrajina.

U Firenci, gdje se desiše godinu dana kasnije, upo-

[1] Tako primjerice Eduard Van Biema u svojoj inače vrlo lijepoj radnji: „Stiépan-Annibale, Prince d'Albanie. Un Aventurier au XVIIIe siècle. Paris 1898", koja sadržaje gragju o Zanovićevu boravku u Holandiji.

znaše u krugovima lakoumne i rasipne mladeži devetnaestgodišnjeg engleskog lorda Linkolna i oplijeniše ga pri kartanju za 28.000 cekina, što u gotovu, što u mjenicama. Nije poznato u kolikoj je mjeri jedan ili drugi sudjelovao u tim prljavim poslovima, dok znademo, da je Primislav sâm otišao u London i tamo unovčio mjenice, primljene u pokriće gubitaka mladog lorda, koji je malo iza toga kao žrtva raskalašna života i umro. Mjeseca decembra god. 1771. budu zbog one famozne igre, koju bilježi u svojim memoarima i zloglasni Casanova kao očevidac, a valjda radi inih prekršaja, Primislav i Stjepan prognani iz Toskanske.

Vazda spremni da se što više okoriste lakovjernošću svojih bližnjih i da svoj život na tugji trošak što udobnije urede, nastaviše tada Zanovići svoja putovanja, ne uvijek jednakim pravcem. Za Primislava znade se, da je putovao u vlastitoj kočiji, sa krasnom mladom damom i praćen slugama.

Desivši se Primislav na povratku iz Engleske prolazno u Lionu, gdje ga bijaše dostigao Stjepan, znao je u tolikoj mjeri steći povjerenje tamošnje ugledne tvrdke Grenier, Arles i drugovi, kojima se predstavi kao grof (Conte Zannovich di Chiud), a svog brata kao pukovnika, te ovi trgovci pismeno preporučiše „njihove ekselencije“ trgovačkoj kući Chomel i Jordan u Amsterdamu, kad im se prohtjelo putovati u Holandiju.

U decembru god. 1772. najaviše se braća kod amsterdamske tvrtke. Primislav zavede mlade i neiskusne one trgovce u toliko, te mu oni u dosta kratku roku izdadoše na vjeresiju u novcima i draguljima oko 30.000 forinti. Stjepan je učestvovao pri tom tek nuzgredno, a nema sumnje, da je Primislav u tome intelektualni začetnik, a valjda i zavodnik svog mlagjeg brata, koji bi pod boljom rukom jamačno bio pošao pravijim putem.

A kada se otkrilo, da su mjenice, kao i druge novčane doznake, što ih u pokriće tražbine izdade Pri-

mislav tvrci Chomel i Jordan, naprosto krivotvorene i bez svake vriednosti, drska varalica bijaše već u Hagu, gdje u zadnji čas vješto izbjegnu uapšenju. Stjepan bijaše megjutim još prije iščeznuo i doskora osvanu — ako i prolazno — na sasma drugom i dostojnijem poprištu.

II.

Na početku g. 1773. pojavlja se Stjepan Zanović u Parizu i ostaje tamo do jeseni. Tadanji njegov prvi boravak u metropoli francuskoj sačinjava njegovu prolaznu periodu u njegovu životu. U Parizu prikazuje se isključivo pod svojim pravim imenom — s pridjevkom dakako „conte" i s dodatkom nekog neodregjenog naslova akademika — kreće se u odabranim krugovima pisaca i pjesnika, te izdaje književne radnje, koje sačinjavaju svijetlu točku u bespokojnu i zlosrećnu njegovu životu, pak su ujedno lijepim svjedočanstvom neospornih mu umnih sposobnosti.

U sveščiću njegovih sabranih literarnih i pjesničkih sastavaka, što tada izagjoše pod naslovom: „Opere Diverse Del Conte Stefano De Zannowich, Dalmatino, Accademico. Dedicate Al Signor Conte Antonio de Zannowich. (Tentanda via est, qua me quoque possim Tollere humo, Victorque virûm volitare per ora.) Parigi, Presso F. A. Didot. M.DCC.LXXIII.", nalazi se na prvom mjestu sonet ispjevan u slavu pisca, gdje je u prebujnim stihovima istaknuto, kako on svojim radom dokazuje, e i na pustu žalu uspjevaju „i Danti i Bembi, i Casa e i Torquati". (!)

Predgovor pišćev posvjedočuje vanrednu načitanost i visok polet tadašnjeg 22-godišnjeg mladića. „Nema ništa korisnijega, nego sve promozgati, a ništa pravednijega, nego protusloviti svemu, što ne može da postoji pred svjetlom razuma" — veli u neobuzdanoj svojoj samosvijesti vjerni taj učenik onodobnih mudro-

slova, koji bi htio na pragu života proniknuti pomoću filozofije u vječne tajne ljudske naravi, da pronagje lijeka svemu zlu na svijetu. Ipak uvigja, da i kraj tolikih prouka čovjek ostaje zagonetkom, njegovo biće tajnom, a zla što ga tište neizlječivima.

On bi želio, a i nastojaće da stvori u književnim svojim radnjama toliko zamamljivu sliku čovječanstva, e bi se i sam mogao osjećati srećnim, što mu pripada. Uvjeren da će po tom njegova djela biti utjehom čitateljâ, živjeće zadovoljan sâm sobom, kao prijatelj svojih bližnjih i kao koristan član ljudskoga društva. — Koliko krasne misli i namjere u mladića njegovih godina, koje bi mogle da smire naš sud o prošlim njegovim zabludama, budeći ujedno najbolje nade za budućnost!

Jednakim nas osjećajima napunja njegovo pismo, prožeto lijepim i odabranim mislima, što ga upravlja svomu ocu u Budvu o odgoju mladeži, sa značajnim francuskim stihom na čelu:

„Non, il ne faut, et mon coeur le confesse,
Désespérer jamais de la jeunesse".

U tom sastavku imade krasnih savjeta i mnogo zlatno zrnce moralne poduke. Ipak nas se prečudno kosnu iz njegova pera uzvišene riječi: „Treba odabrati vodićem pravednost, a temeljem istinu, kao prve čovječje dužnosti" — kada znademo, koliko je upravo on griješio protiv ovih glavnih vrlina.

Na svršetku lista kićenim se riječima sjeća daleke domovine i svoga roda, pa izražava nadu, da će se skoro povratiti u miran i ugodan život u očev ljetnikovac u Babindonu (valjda Babindol predio u općini budvanskoj).

Uz „Razmatranja filozofičko-moralna", krcata zgodnim citatima i uz pjesmu o duši „(L' Anima"), prikazanu junačkomu korzikanskomu rodoljubu Pasquale de Paoliju, imade u knjizi pjesmotvor „Il Solitario al real parco di Versaglies", zanimljiv zbog posvete čuvenomu že-

nevskomu velikanu Rousseau-u i zbog žarkih riječi udivljenja, koje mu Zanović upravlja u posveti i u dodanom sonetu.

Zanović upoznao se sa Rousseauom, kada je taj pisac već bio poodmakao u godinama, pa nakon burne prošlosti u miru sprovagjao svoje stare dane u Parizu, Razna neugodna iskustva učiniše slavnog starca nepovjerljivim i ojagjenim samotnikom, koji je sa svijetom općio koliko je samo manje mogao.

Nema nikakove sumnje, da je Zanović umio steći naklonost velikoga filozofa i da je tražio i primao njegove savjete. U tome nas potkrepljuju razni iskazi Zanovićevi, gdje oduševljeno govori o njihovu preugodnu saobraćaju i gdje ga naziva svojim učiteljem. (A Parigi finalmente J. J. Rosseau divenne il mio precettore.)

Još nešto. U istoj svesci imade lijep Zanovićev talijanski prevod Rousseauljeova „Pigmaliona". Ne usugjujem se doduše potvrditi istinitost dodana epigrama, gdje kano da sâm Rousseau u toliko hvali lakoću sloga prevodiočeva, da ga diže čak nad Ovidija i Horaca, nu sâma činjenica tog prevoda mogla je Zanoviću u velike koristiti u očima pjesnika, koga je toliko slavio.

Ovidijeva priča o ciparskom kiparu Pigmalionu, koji stvori od bjelokosti kip djevičanske Galateje, tako lijep, da se je silno zanesen i sâm u njeg zaljubio, dok se umotvor konačno ne pretvori u živo biće, a božica Afrodita blagoslovi njihovu ljubav — poslužila je podlogom Rousseauvoga pjesmotvora. Kasnije je skladao Rousseau i melodramatičku glazbenu pratnju ovomu svomu djelu, koje je i sâm mnogo cijenio, a bilo mu je srcu priraslo kao spomen na idealnu Juliju u „Novoj Heloïsi", o čem u jednom svom pismu veli: „ma Julie... cette image si tendre, dont je suis le Pygmalion".

Kako je umio ugoditi svomu uzoru tim inako vrlo uspjelim prevodom, tako nagje i u saobraćaju sa drugim glasovitim muževima tadanjeg francuskog literarnog

svijeta pravi put, da zgodnim načinom istakne svoju osobu. U pjesničkoj poslanici poznatomu učenjaku i izdavaču velike enciklopedije D' Alembertu nada se taj „slavohlepni mladić sa obale Drine, iz ratoborne Dalmacije", da će mu biti sugjeno kretati se u onoj obitelji mudroslovaca i proslaviti se megju njima kao pjesnik. On se već tada može pohvaliti svojim dopisivanjem sa Voltairom, za čega ima potvrde u jednom pismu švicarskog književnika Bonstettena povjesničaru Mülleru.

III.

Znatni dugovi, radi kojih je imao odgovarati i pred sudom, a možda takogjer i drugi nepoznati nam razlozi prisiliše Zanovića, da u jeseni god. 1773. ostavi Pariz. Ako mu smijemo vjerovati, namjeravao se tada vratiti u domovinu i probaviti neko vrieme u miru kod svoga roda. Sudbina protivna njegovim željama — kako sam veli — odluči drugačije. Pod konac godine bio je u Milanu, gdje je izdao pod krivom naznakom „Ginevra 1773.", drugi svezak sakupljenih svojih pjesničkih sastavaką. („Poesie del Conte Stefano de Zannovich dalmatino accademico ec. ec. Tomo secondo.)

Veliki dio god. 1774. sprovede u Italiji. U Rimu zapleo se u neku škandaloznu aferu sa Jezuitima, što je tada — po Zanovićevu navodu — prouzročilo mnogo bruke. Napokon se u Napulju opet sastade sa bratom Primislavom, koji se bijaše u Parizu od njega odijelio i tu se onda u novu obliku nastavi varanje, na račun amsterdamskih trgovaca Chomel i Jordana.

Izmaknuvši u svoje doba ovim dosta bezbrižnim vjerovnicima, Primislavu bijaše najglavnijom brigom, da ih kako umiri, uvjeravajući ih u raznim svojim listovima uvijek nanovo, e će se njihova tražbina — čim se uklone ike časovite zapreke — potpuno namiriti. Holandeska rtka dadę se i opet zavesti, pače providi Primislava ıporukama za neka talijanska mjesta.

U Napulju poprimi Stjepan Zanović izmišljeno ime Nikole Peovića, tobožnjeg člana ugledne i bogate dalmatinske trgovačke kuće „Nikola Peović i drug“, koja želi zapodjenuti trgovačke sveze sa Holandijom, te napose dalmatinske proizvode raspačavati na tamošnjim tržištima. Taj Peović preuze kod Chomel i Jordana jamstvo za dugovinu „svog zemljaka Primislava grofa

Stjepan Zanović, Budvanin.

Zanovića“ i ujedno im najavi, da je opremio jedrenjaču „Minerva“, krcatu dalmatinskim uljem i drugom robom.

Kako je mogao da priloži preporučno pismo mletačkog diplomatskog zastupnika u Napulju, Cavallija, kojega Zanovići, na njegovu nesreću zavedoše sljeparijom, predstavivši mu silnu korist, što će proizaći iz

*

ovog započetog trgovačkog prometa megju južnom Dalmacijom i Holandijom, dakako i u prilog materi zemlji — Veneciji, a pred kojim se iskazaše svjedočbama dubrovačkih konzulâ u Napulju i Jakinu, uspješe te nanovo oštetiše amsterdamsku tvrtku za oveću svotu novaca i još za jednu dragocjenu pošiljku dijamanata.

Napokon se otkri ova besramna prevara. Prije svega ustanovilo se, da je lagja „Minerva“ plovila jedino u mašti vrijedne braće i da je potvrda budvanskog načelnika Contarenija, da je brod otplovio — bila naprosto krivotvorena.

Pokus braće Zanovića, da podignu — navedavši brodolom na otvorenu moru — znatan iznos, za kojeg bijahu osigurali fantastičku jedrenjaču, ne uspje, jer se još na vrijeme odkrilo, da su svi spisi bili lažni.

Nakon svega toga čini se, da su se Stjepan i Primislav na neko vrijeme povukli u Budvu, te se odanle laćali raznih ponovnih pokusa, ne bi li ipak na temelju osigurne isprave došli do novaca, pače otpraviše u tu svrhu i dva svoja pouzdanika u Amsterdam, nu sve bez uspjeha. Neko vrijeme nema o toj stvari više ni spomena, dok nakon više godina — kako ćemo poslije vidjeti, — ne uskrsnu opet na nov život.

Primislav Zanović malo zatim posve iščezava sa vidika. Imademo jošte jednu vijest o njem (za koju blagodarim g. dru. M. pl. Rešetaru u Beču), da je naime „vijeće umoljeno“ u Dubrovniku 24 jula 1776. zaključilo izagnati iz Dubrovnika Primislava Zanovića i o tom izvijestiti njegova oca. Kasnije, vele, da je krenuo put Rusije, gdje je sjajno i raskošno živio, dok ne pronagjoše taj izvor njegova blaga, uhvativši ga pri patvorenju ruskog novca. Osugjenu na sibirsku robiju, promijeniše osudu na tamnovanje u tvrgji Dünamündi (kod Rige). Tamo da je na poziv zapovjednika, kojeg upozoriše na nj, kao bivšeg časnika mletačke vojske (?), rukovodio obranu tvrgjave protiv švedskog ratnog bro-

dovlja i prisilio ga na uzmak. Kako uopće — po dobrostivoj ubavijesti g. Alfreda Jensena u Stockholmu — neke opsade od g. 1710. nije nikako ni bilo, romantična ova pripovijest, koju i Wurzbach bilježi u svom biografičkom zborniku, kao i tvrdnja mu, da je zbog onog junačkog čina Primislav pušten na slobodu i kasnije u dalekoj Indiji naprasnom smrću umro, ne mogu se uzeti pod istinu bez potanjih dokaza.

IV.

U tišini očeva doma, u onom od ostalog svijeta toliko udaljenom kraju, dozrela u Stjepana Zanovića misao, da pod zvučnim kneževskim imenom, kao potomak slavnog arbanaskog junaka Jure Kastriote Skenderbega, proputuje Evropom.

Isprva držao se grofovskog naslova, navodeći da mu pripada po ocu „knezu Antunu“ i po povlasti, što ju podijeli mletačka republika Paštrovićima, da žene od te loze, a udate za kojeg mletačkog plemića, mogu upisati imena svojih sinova u „zlatnu knjigu“.

Ne znamo kako je Stjepan ovo protezao na sebe nu svakako je istina, da su se Zanovići smatrali plemićima i da su se neki ovog imena služili pridjevkom „kneza“, a da nam nije poznato podrijetlo toga naslova. Neki Miroslav knez Zanović izdao je početkom devetnaestog vijeka knjižicu „Misli i popjevke“, a g. 1815. hrvatsko-talijanski prigodni pjesmotvor u slavu rogjendana Franje I. Neupuštajući se u potanja rodoslovna istraživanja, svakako je izvan svake sumnje, da Stjepanovo grofovstvo i kneževstvo (niti ne spominjući zasad druge genealoške proizvode bujne njegove fantazije), bijaše daleko izvan okvira jamačno vrlo čedna plemstva ili starješinstva njegove porodice.

Vremenom počeo je iznašati mnijenja raznih genealoga, koja je svakako on sâm izmišljao, da po majci doista potječe od arbanaske kneževske kuće i da je je-

danaesti praunuk Skenderbegov. Najzad se bijaše ta metarmofoza posve razvila, te odbacivši vlastito svoje, kao i tolika druga imena, koja je poprimao u raznim prilikama, osvanu jednog dana kao Stjepan Hanibal knez od Albanije. (Stiépan Annibale prince d' Albanie.)

Prvih je godina nastojao prikazati se putujućim filozofom, želeći da se upozna sa životom i običajima raznih naroda i time usavrši stečeno znanje i objelodani svoja iskustva i opažanja u korist čovječanstva.

Riječi „poštenje" i „krjepost" vazda su mu na ustima, i divni taj pustolov, koji zapada svaki čas u najveće opačine, neprestano ustaje u svojim spisima protiv ljudskih zabluda i slaboća. Uz to ne propušta javljati svijetu i o plemenitosti i visokome umu svome i svoga roda. Kao klasičan primjer neka posluži ova njegova izreka, što ju uvrsti na usta nekog Dubrovčanina u jedno svoje izdanje; „Grof Stjepan Zanović, sin kneza Antuna Zanovića-Ćudskog iz Pastrovićâ, od budvanskog plemstva, biva kod nas, kao i po cijeloj Dalmaciji poštovan kao muž vrlo ugledan i kao Voltaire svog naroda", a oca svoga spominje kao „uzor poštenja, pravednosti i mudrosti", kao „savjetnika poglavara pokrajine" i napokon „najbogatijeg čovjeka u zemlji".

Takovim raspoloženjem duha pojavlja se g. 1775. u Beču, po vlastitu navodu, u društvu stanovitog protopopa Nikole Davidovića. U Zanovićevim „Turskim listovima", o kojima će jošte biti govora, imade opis Beča iz onog vremena, sa dosta zanimljivim podacima o tadanjim bečkim prilikama i uglednim osobama. Bilješke o carskom dvoru i caru Josipu II., o ministru Kaunitzu i o talijanskom pjesniku Metastasiu vrlo su zgodne, a nemanje i one o samome gradu i javnim uredbama. Treba spomenuti i njegovu primjedbu, da imade u Beču sva sila siromaha, jer bogataši darivaju glazbeniku, pjevačici ili plesaćici stotinu cekina, a za stradalničku kakvu obitelj nemaju ni pare.

Poznanstvo Zanovićevo sa velikim glazbotvorcem Gluckom, kojega toliko često spominje uz pridjevak „dunavskog Orfeja“, pada svakako u ono doba. U svom djelcu „Epitres et Chansonettes amoureuses (1779.)“, bilježi Zanović na str. 74. razgovor o muzici, kako veli — sa Gluckom. Ako smo voljni povjerovati mu, Gluck se je s njegova glazbenog dara i tankoćutnog muzikalnog osjećanja toliko oduševio, da ga je prispodobio Memnonovu kipu, od kojeg se pod utjecajem sunčanih trakova ragjahu melodije.

Iz Beča krenu Zanović u Poljsku i Saksonsku, gdje ga izmjenice nalazimo na raznim mjestima do sredine god. 1776. U Poljskoj steče prijateljstvo raznih uglednih osoba, napose u krugovima pristaša rodoljubne konfederacije, gdje je mnogo govorio o svom ugledu u Albaniji i o vjernim svojim pristašama, vazda pripravnim da se na njegov mig late oružja. Razmahao se i nekim svojim velikim imetkom i silnim dohocima i na temelju takovih pričanja izmamio gdjekojoj dobroćudnoj duši i znatniju svotu novaca. Kartašku strast poljačkog plemstva iscrpavao je takogjer izdašno u svoju korist. Poimence nagje u osobi velikog hetmana Litvanije, grofa Mihajla Kazimira Oginskog sklona i preko svake mjere veledušna prijatelja, koji ga je trajno primao iskrenim poljačkim gostoprimstvom i mnogo za nj žrtvovao.

Oginski bijaše prava slika i prilika otmjenog poljačkog „grandseigneura“ stara kova i velik rodoljub. Godine 1771. stavi se na čelo litavske konfederacije protiv Rusa, te morade nakon nesrećnih bojeva ostaviti zemlju, kamo se vrati tek nakon pet godina. Visoko obrazovan, slovio je na daleko svojim znanjem i svojom ljubavi spram književnosti i umjetnosti, a bijaše i sâm majstorom u glazbi i vještim risačem. Zasnovavši i izgradivši takozvani Oginskov kanal, što spaja rijeke Dnjepar i Njemen, a po tom Crno more sa istočnim, ovjekovječio je svoje ime za sva vremena.

U Slonimu, prekrasno uredjenom dvorcu grofa Oginskog, bijaše Zanović čestim i rado vigjenim gostom. Od uglednih Poljaka, što ih upoznade tamo i drugdje širom zemlje, spominje grofa Wielskog, Ksavera Brzostovskog, kastelana Potockog i grofa Mihajla de Pac. — Ženski svijet vazda ga je vrlo volio, koliko radi otmjena i galantna ponašanja, toliko i radi časovita katkada izvjesna mu nehaja spram lijepog spola, što je gdjekoje neiskusno žensko srce dovodilo u opasnost. Megju tolikim lošim stranama njegova značaja, ističe se i činjenica, da je vrlo često svoju ljubav poklanjao gospogjama u dosta zrelim godinama.

Mnogo su hvalili njegovo okretno društveno ponašanje i duhovite mu razgovore. Jednima je govorio o glazbenoj umjetnosti i o glumištu, sa drugima raspravljaše dubokoumno o pjesništvu i literaturi. Činilo se, da sve grane ljudskog znanja i umijeća bijahu predmetom njegovih prouka. Razmahao se dopisivanjem svojim sa Gluckom i Metastasiom, Voltairom i Rousseauom, Fridrikom II., caricom ruskom Katarinom i s tolikim drugim na glasu ličnostima.

Sa mnogo simpatija govori o prijaznosti i dobroti nekih poljačkih gospogja, s kojima se tada upoznao. Imenom navagja grofinju Terezu Potocku, knjeginju Lubomirsku, grofinju Brzostovsku-Oginsku, a nekoj inače nepoznatoj nam mladoj Poljakinji prikazao je izlive svoje tankoćutne duše, koje je objelodanio u knjižici „Chansons amoureuses à Geltrude De Pologne. A la Haye (!), 1779.“ To su talijanske i francuske lirske pjesmice, sa beskrajnima iskazima prenježnih ljubavnih osjećaja, obasjanih srebrnim tracima blijeda mjeseca i zaslagjenih milim pjevom slavujevim.

Kada njegovi poljački prijatelji valjda uvidiše ili naslutiše pravu istinu o osobi Zanovićevoj, ugasnu napokon lažni njegov sjaj u očima jednog djela prevarenih

gostoprimaca, a on — oćutivši kako mu se tlo odmiče pod nogama — iščeznu zauvijek iz Poljske.

Kasnije, u njemačkim zemljama, htjede i on da koju reče o jadnom političkom stanju Poljske, te u ono mutno i tužno vrijeme iza prve diobe nesrećne one zemlje, izagje svojim djelcem: „Le destin politique de la Pologne. Croja (!) 1778.“ (Takogjer pod naslovom: „L' Horoscope politique de la Pologne. Cetigne (!) 1779.“)

Tu se pisac dosta opširno bavi beznadnim prilikama Poljske i upliće u svoja razmatranja neosporive istine, nu koje u ono doba bijahu već davno poznate i o kojima se često razpravljalo u svakom pogledu. Biti će dostatno, ako prenesem iz te knjige ovaj mali ulomak, da se vidi u kojem je smjeru napisana: „Vjerovati, da Vaša država jošte obstoji, jer imadete zemljište, kralja senat, vijeće i visoke Vaše častnike ... bila bi pogrješka i značilo bi uzeti obsjenu pod istinu. Kada je cijelo društvo razklimano, ona dalje ne obstoji i otkada je riješena potpune neodvisnosti, nije više gospodaricom svojih zakona. — Što se može misliti o Poljskoj? Ne osjećate li u ovom trenutku, da niste ništa drugo nego pokrajinom tugje vlasti? ... ne uvigjate li, da je Vaš kralj u istinu samo namjesnikom ruskih poslanika, koji vladaju u Varšavi?“ Na koncu pak veli: „Poljska dijeli sudbinu najslavnijih naroda, koji počeše raspravljati o manama svojih vladavina tek onda, kada već bijaše prekasno naći im lijeka.“

Imade opravdana razloga, da se pripiše Zanoviću i gadni pamflet protiv Poljaka, koji poput gotovo sviju njegovih izdanja izigje bez naznake imena, a nalazi se ko pridodatak nekim primjercima knjižice „L' Horoscope ... de la Pologne“, sa natpisom „L'Orang-outang d'Europe, ou le Polonois tel qu'il est; ouvrage méthodique qui a remportè un prix d' Histoire naturelle en 1779“. U tom besramnom istisku, koj nam prikazuje vrlo hrgjavu dušu Zanovićevu, iznosi on — koji se je toliko dobra naužio

megju Poljacima — u odvratnoj karikaturi sav privatni i javni život poljački baš na najpodliji način.

V.

Počev od jeseni god. 1775., desio se Zanović neko vrijeme u Dražgjanima. Svoj dolazak opravdava time, što se je ondje nadao sresti kneza Radzivila, palatina vilnanskog, koji ga nekada bijaše posjetio u Dalmaciji, te uživao gostoljublje njegovo i njegove obitelji. Knez Karlo Radzivil, o kojem se tu govori, bijaše poznati protivnik kralja Stanislava Poniatovskog i jedan od začetnika protiv toga kralja naperene litavske konfederacije. Zbog toga bi prognan i lišen svojih dobara, pa ostavi domovinu, i dogje g. 1774. iz Mletaka velikom pratnjom u Dubrovnik, imajući uza se i tajnovitu pustolovku Tarakanovnu (samozvanku rusku cesarovnu Elizabetu).[1] — Tada valjda posjeti Radzivil i druga južnodalmatinska mjesta i mogaše zaista biti časom i gost u Zanovićâ.

Radzivilu, koj kasnije odabra Dražgjane svojim boravištem, Zanovićev posjet nekako nije bio po ćudi i on izmaknu sastanku, prepustivši svojoj prijateljici grofinji Brzostovskoj, da primi neugodnog mu gosta, što Zanovića vrlo razgnjevi i o čem se opetovano najoštrije izražava u svojim pismima.

Zanović, provigjen jošte iz Poljske dostatnim sredstvima, živio je isprva ugodno i bezbrižno u Dražgjanima i tu se osobito prisno sprijateljio s mladim grofom Wielohourskim, nećakom prije spomenute grofinje, a mnogo se je bavio i književnim radom i literarnim dopisivanjem.

Svidjelo mu se, da se tada malo našali svijetom, izdavši nov svezak svojih pjesničkih i proznih sastavaka, kao svoju posmrčad. („Opere postume. Dresda, 1775.“)

[1] Vidi: Jireček K. Poselstvi republiky dubrovnické k císařovně Kateřině II. (1771.—1775.) V Praze, 1893., na str. 52.—55.

Nije isključeno, da se je pod čudnom onom naznakom krila piščeva nakana, kako bi zastro prošlost kao gustom koprenom i pripravio tlo za arbanasko kneževstvo.

U vicentinskom listu „Giornale enciclopedico", imade pače već u februaru 1774. vijest o smrti Zanovićevoj, koja ga je tobož snašla u Kolonji, s dodatkom, koliko učeni svijet mora žaliti gubitak toliko nadarenog i prerano umrlog pisca i pjesnika.

„Opere postume" sadržavaju razne pjesme, nekoliko filozofičkim razmatranjima prožetih pisama ruskoj carici, Rousseauu, itd. i napokon kao najopsežniju čest knjige pismo pod imenom Avrama Levija, rabina sinagoge carigradske, sa vrlo čudnovato i obijesno izraženim mislima i nazorima o svijetu i ljudima.

Pod konac godine stiže saksonskoj vladi, pismo njezina poslanika u Parizu (od 8. decembra 1775.), u kojem javlja, da se je u njegovoj prisutnosti izrazio mletački poslanik na francuskom dvoru, Mocenigo, čuvši o boravku stanovitog Barbandu (?) — Zanovića u Dražgjanima, kako tog čovjeka tamo zastalno ne bi trpjeli, da su obavješteni o njem i o njegovu značaju; da su koliko Barbandu-Zanović, toliko i njegov brat (Primislav) kartaši po zanatu i to od onih, koji umiju sreću navratiti po svojoj volji i da bijahu zbog toga protjerani iz Mletaka. Nadalje upozoruje, da se Zanovići krivo ističu mletačkim plemićima, te da ih čeka, budu li uhvaćeni u području kojeg mletačkog diplomatskog zastupnika, zatvor i sudbeno izručenje.

Sadržaj ove obavijesti priopćio se zvanično Zanoviću, te ga pozvaše, da se opravda. On to učini u jednom svom pismu na saksonskog ministra vanjskih posala grofa Sackena, koje u jezgri glasi ovako:

S osobita počitanja spram osobe gospodina ministra, koji po svom položaju mora da je na čisto o stranim pridošlicama, on dragovoljno izlaže povjest svoga života, makar i po posebnom filozofičkom svom načinu mišlje-

nja vazda želi ostati u skromnosti i ne voli se javno isticati (!).

Dotičući se raznih ranijih zgoda svoga života, prelazi na to, kako je došao u Dražgjane, odakle želi putovati u Rusiju, da se tamo zajedno s vladikom crnogorskim pokloni carici Katarini II., od koje se lih radi njezina dobrotvorna duha nada izdašnoj podpori, jer on — kako veli — nije nikada žudio za naslovom političara, već uvijek samo za onim filozofa i učenjaka.

To ga je imalo opravdati u očima ministra, koga je hotio time uvjeriti, da i njegovo dopisivanje sa Fridrikom II., koje je tobož započeo jošte u Dalmaciji, a sada u istom — literarnom smjeru — nastavljao, nema nikako političkog značenja. U dokaz istine prilaže jedno pismo pruskoga kralja, koje je primio u Dražgjanima, da se vidi, koje je naravi njegova korespondencija sa „filozofom u Sanssouciu“. Ovo potonje spomenu, jer se bijaše rasprostranio glas, da je političkim agentom u pruskoj službi, što ipak nije ničim dokazano.

Prelazeći na „osvade“ Mocenigove, čini se, kao da mu nije ugodno baviti se njima, jer ih rješava sasma nakratko, veleći, da ako se je koji Mlečić o njem nepovoljno izrazio, bit će što mu se htio osvetiti, jer ga je nekada napao u svojim „Dalmatinskim listovima“.[1]

Savladavši srećno ovu časovitu neugodnost, mogao je Zanović mirno boraviti u Dražgjanima, dok si izdavanjem zloglasnih svojih „Turskih listova“ ne naprti nova progonstva na legja.

Izvorno talijansko izdanje, što izadje u Dražgjanima pod krivom naznakom „Costantinopoli 1776.“ imade natpis: „Lettere Turche raccolte e stampate de Stiepan Pastor-vecchio“. Kasnije bude knjiga prevedena ne francuski (Lipsko 1777.) i na njemački (Berlin 1777.), te pobudi osobito u Njemačkoj najveću senzaciju.

[1] „Lettere Dalmatine“, nepoznato i dosele nigdje spomenuto izdanje Zanovićevo, kojega valjda ni nema.

U tom zborniku listova preštampana su mnoga Zanovićeva pisma, što ih je on zbilja upravljao na razne ugledne ličnosti, dok pretežniji dio čine opisi i opažanja piščeva o mjestima i ljudima, s kojima je đolazio u dodir prigodom svojih putovanja — sve to prepleteno ličnim nazorima njegovim. Carici ruskoj Katarini II., najavlja u bombastičkoj posveti, da dolazi u Petrograd i veli megju ostalim: „Iz najdivljeg kuta Evrope... dolazim kao korilac opačina i obraćam se Tebi pokroviteljici krjeposti. Mašem zastavom istine, koja je posvuda omražena i nalazi podpore i zaklona samo u Tvom krilu."

Prošavši letimice dosta omašni svezak od malne 300 strana, iskače poslanica poglavarima budvanskim, puna duhovite satire, gdje pisac na koncu izrazuje želju, da ga zaborave kod rodnog žala i da ih nikada ne bi uznemirivale vijesti iz daleka i toliko pokvarena svijeta, u kojem se on nalazi.

Mnogo se bavi vlastitom svojom osobom u petnaestom pismu, isporegjujuć se glede svog bezočnog načina pisanja sa zloglasnim Petrom Aretinom. Prozirnom tendencijom nastoji da se prikaže što zanimljiviji, iznašajuć sve ono što svijet navodno o njem govori. Tako da ga jedni drže sinom bogata mletačkog slastičara, drugi turskom uhodom, bivšim jezuitom ili sinom kardinala, dok oni koji misle, da ga najbolje poznadu, tvrde, da se u njem krije vladar crnogorski Stjepan Mali.

Pri opisu Dubrovnika, sa vrlo zanimljivim podacima o gradu i o unutarnjem ustroju republike, veli na jednom mjestu, da se je posjetivši ponovno Dubrovnik mogao osvjedočiti, kako su upravo Dubrovčani pravi Dalmatinci, to jest jedini, koji se u zemlji, kraj svih promjena, mogoše održati gospodarima vlastite volje.

Kraj svega toga ne savjetuje nijednomu savremenu filozofu, da dogje u Dubrovnik, jer taj grad imade, kraj svoje rimokatoličko-apostolske vjeroispovijesti, svjetovnu

inkviziciju, koja je kruća od vjerske inkvizicije španjolske. „Ipak ćeš naći u Dubrovniku i stotinu muževa, koji o vjeri, kao i o državničkoj mudrosti, prosvijetljeno misle i sude.“

Hvaleć ljepotu grada, krasne palače, dobar odgoj gragjana, njegovanje znanosti i pothvatni trgovački duh, prelazi i na dubrovački krasni spol pa ističe, da su gospogje umiljate i galantne poput samih Francuskinja, a šta jošte više vrijedi, u ljubavi da su postojane i vjerne.

Kao najveći ures republike spominje poimence ugledne dubrovačke porodice Orsato, Pucić, Ranjina, Faccenda, Bunić, Sorkočević, Bošković i Gundulić, a konačno bavi se učiteljima mladeži dubrovačke, bivšim Isusovcima, o kojima mu valja priznati — prem inače „te grobove čovječanstva“ nikako ne voli — da su u Dubrovniku čedniji i uredniji, nego igdje po ostalom svijetu.

Istaknut mi je jošte posebno poglavlje o Veneciji, kao i pismo iz Lipskog, sa šaljivim opisom tamošnjeg velikog vašara. U Lipskom upoznade se sa knezom Jablonovskim, vojvodom novogrodskim, kojemu prikazuje u knjizi neka razmatranja o besmrtnosti duše. Jablonovski ostavio je radi nemira g. 1768. zauvijek svoju domovinu i stalno se nastanio u Lipskom, gdje je mnogo radio na prosvjetnom polju, izdavao razna djela na poljačkom, latinskom i francuskom jeziku, a napose utemeljio akademiju znanosti za unapregjivanje poljačke historije, političke ekonomije, fizike i matematike, koja i danas jošte postoji pod njegovim imenom.

Gotovo sva ta pisma (imade ih na broju preko četrdeset), dokazuju neobuzdanu ćud i pretjeranost Zanovićevu, ali ujedno i vanrednu okretnost njegova duha. Svemu se ruga, sve ismjehiva i podvrgava jetkosti svog oštrog pera. Osobito zlo prolaze katolički svećenici, a nemanje i sâma glava rimske crkve. Ovo potonje, kao i razne bilješke o vladarskoj kuči saksonskoj, u prvom redu slika puna ironije, što ju podaje o izbornom knezu

(kasnijem kralju) Fridriku Augustu III., sklonu redarstvenu oblast, da ga izjuri iz Dražgjana i tako nam eto tog mladog filozofa opet na putovanju.

O najbližem svom cilju nije valjda ni časak kolebao. Želja ga vukla u Berlin. Tamo kraljevaše na prijestolu pruskom Fridrik Veliki, a na glasu pokrovitelj i prijatelj Voltaira i Mirabeaua, onaj isti Fridrik, koji mu bijaše pisao u Dražgjane i toliko laskavim načinom blagodario na priposlatim književnim sastavcima, koji se — kako se preuljudno izrazi — onako dočekaše, kako su po sjajnoj učenosti svoga pisca i zavrijedili.

VI.

U Berlin stignu početkom jula godine 1776. Kao stranac iz gotovo nepoznata kraja Evrope, u neobičnoj i bogato uresenoj svojoj narodnoj nošnji, pobudi sveopću pažnju. Zanović sâm pripovijeda, da su žene u Berlinu za njim gledale kao za kakovim medvjedom, a ni muškarci nijesu zaostajali za njima.

Već prvih dana nakon što je prispio, a kasnije jošte jedan ili dva puta, bude primljen u Postdamu po kralju Fridriku II. Ne znamo koliko je istine u priči, da se je Zanović predstavio pruskomu kralju kao crnogorski vojvoda i ujedno kao zakoniti nasljednik arbanaskog prijestola, te mu stavio na srce sudbinu Albanije. Utvrgjeno je naprotiv, da se Zanović nije mogao pohvaliti osobitim kraljevim susretanjem, koji kano da je svojim pronicavim pogledom umah u početku u njem naslutio pustolova i varalicu.

Dokazom služi nam izvještaj austrijskog poslanika u Berlinu, barona Van Swietena, koji dne 15. juna g. 1776. javlja bečkomu dvoru o tome da je prispio Zanović ovim karakterističnim riječima: „Es befindet sich hier ein Mensch, der sich bald für einen Türken, bald für einen Befehlshaber der Montenegriner unter dem Namen Conte di Zanovich ausgibt und den allgemeinen

Gegenstand des Gespräches gemacht hat. Derselbe ist auch dem König vorgestellt worden, er hat sich aber keiner besonderen Aufnahme zu rühmen; allem Anscheine nach ist er ein blosser Avanturier, der auch als ein solcher und wegen Ausgabe gewisser Lettres Turques von Dresden bereits ist weggeschafft worden.“

Što mu ne uspje u kralja, to on obilno nadoknadi u kraljeva nećaka, tadanjeg puskog nasljednika prijestola, a kasnijeg kralja Fridrika Vilima II., u kojem nagje lakovjerna prijatelja i zaštitnika.

Fridrik Vilim, izim vanredne svoje muževne ljepote, daleko zaostajaše za slavnim svojim stricem. Bijaše čovjek dosta čednih umnih sposobnosti, vanredne slaboće pram ženskog spola, sklon misticizmu i sujevjerju.

Poznat je njegov mrski obiteljski život, a napose njegova dva morganatička braka sa Vossovom i sa grofinjom Dönhoff, kao i njegov dugotrajni ljubavni odnošaj sa Enkovom. Kao princ imao se vazda boriti s nestašicom novaca i s velikim dugovima, što ga megjutim u bezbrižnom načinu njegova života nije osobito smetalo. Fridrik Veliki nije ga pravo volio, a njega se i tiče ona stavka u jednom kraljevom pismu Voltairu: „da imade ljudi kojima već predugo živim, ... ali ja nisam toliko uslužan, da njima za volju izčeznem“.

Kao svjetlije točke u značaju Fridrika Vilima ističu se dobroćudnost, ljubezan saobraćaj sa podanicima, a napose njegova darežljivost, koja mu u svako doba pribavljaše mnoštvo, ako i ne uvijek najiskrenijih prijatelja i laskavaca.

Saobraćaj izmegj princa i Zanovića morao je biti odmah sprve vrlo intiman, jer u jednom pismu saksonskog poslanika na pruskom dvoru mjeseca jula 1776. spominje se Zanović i njegova audiencija na dvoru, sa dodatkom da je on redovitim gostom kod prinčeva stola. („Er hatte eine Audienz bei Friedrich dem Grossen und speiste täglich bei dem Prinzen vom Preussen.“)

Zanović je jamačno ubrzo upoznao prinčeve slabosti, te ih iscrpavao u svoje svrhe. Taštini Fridrika Vilima htjedoše poslužiti oni silni hvalospjevi u pjesmi i u prozi, što izagjoše ispod pera rječita Dalmatinca, a kasnije još u mnogim tiskanim izdanjima.

O potanjim prilikama njegova boravka u Berlinu malo se što znade. Čitavo to vrijeme družio se je vrlo prisno sa našljednikom prijestola, kretao se slobodno u njegovoj kući, a pogovaralo se takogjer, da je uživao i osobitu naklonost princese. U onom krugu čitaše Zanović svoje pjesmotvore, ističući se uz to vještim improvizacijama i duhovitim razgovorima. Kad Fridrika Vilima ne bijaše kod kuće ili kada se je desio pri vojsci, izmjenjivali su on i Zanović vrlo srdačna pisma, od kojih ona našljednikova iznose veliku simpatiju spram ovoga potukača. Po naslovu „Mon prince“ vidimo, da je Fridrik Vilim doista vjerovao u visoko kneževsko podrijetlo ovog smjelog pustolova.

Čini se u ostalom, da je Zanović imao pretrpjeti u Berlinu i dosta neugodnih časova. U posveti prevoda „Türkische Briefe des Prinzen von Montenegro“, veli princu Fridriku Vilimu, da mu je on bio jedinim vjernim prijateljem i u vrijeme, kada su drugi kao bijesna pseta na nj navaljivali. Kao dodatak tomu prevodu imade u izvornom izdanju pismo: „Schreiben des Verfassers der Türkischen Briefe an Seine gnädigste Griechisch-Rechtgläubige Heiligkeit Sava Petrovich, Erzbischof und Metropolitan in Montenegro, Fürsten von Zenta, und erwählten Nachfolger des Ivan Begh Cernowich“, sa karakteristikom Fridrika Velikog i inih odličnika berlinskog dvora, kao i opisom berlinskih dojmova. Ujedno saopćuje Njegovoj Svetosti, da očekuje u Berlinu ruskog velikog kneza Pavla Petrovića, kojemu će ispričati zasluge slavnoga i hrabroga naroda crnogorskog i takogjer preporučiti mu i vlastitu svoju osobu.

U Berlinu izdade jošte knjižicu „Poesie Barbaresche

d' Osmano (1776.)", koja je iste godine prevedena i na njemački jezik. Osim nekih penegirika imade tu kratka povjesna bilješka o Crnoj Gori, koja je vrlo dobro sastavljena.

Veliki dugovi — kojima i ovdje, kraj svoje rasipnosti nije mogao izbjegnuti — a napose tražbina tajnog savjetnika i čuvenog liječnika Bayliusa, koji mu u više navrata, a po toploj preporuci grofinje Brzostowske pozajmi preko hiljadu lujdora, onemogućiše Zanoviću daljni boravak u Berlinu, okle ga nestade negdje početkom god. 1777.

Nu uspomena na ono ugodno berlinsko doba, nije ga tako lako ostavila. Lutajući dalje po njemačkim zemljama, misao mu se vazda nanovo vraćala Berlinu i svomu visokorogjenomu prijatelju.

Tada pod dojmom tog preugodnog spominjanja niknuše poznate Zanovićeve patetičke poslanice, upravljene pruskomu našljedniku prijestola, gdje elegičkim glasom, a u lijepoj formi, od nepravedna i neharna svijeta taj — tobože progonjeni arbanaski princ, pjeva o svojim bolima i nedaćama, u kojima mu je jedinim oslonom i zadnjom nadom prijateljstvo Fridrika Vilima.

God. 1780. izigjoše ove poslanice u vrlo krasnoj knjizi, gdje se uz talijanski izvornik nalaze takogjer i prevodi francuski i njemački. U tom rijetkom izdanju, uresena je svaka pojedina strana ukusnim rubom, a dodana je i Zanovićeva slika, koju sam ja dao snimiti za ovu moju radnju. Evo joj naslova: „Épitres Pathétiques Adressées A Frédéric-Guillaume, Prince Royal De Prusse, Le Bien-Aimé, Par L'Auteur De L'Horoscope Politique De La Pologne, Londres (Hamburg), 1780."

Promijenjeno klasično geslo na naslovnom listu: „Cantilenis infortunia sua *Castriotto* solatur", označuje smjer tih Zanovićevih pjesmotvora, u kojima opetovano ističe, da će sve protivštine sudbine rado podnašati, ako mu samo ostane privrženost ditirampski opjevanog našljednika prijestola:

E penso, se Guglielmo mi si conserva amico,
È per me indifferente ogni destin nemico;
Mi basta ch' ogni secolo mi creda il Tuo poeta,
Che Tu fosti il mio Genio, e la mia sorte è lieta.

U bujne svoje stihove, upleo je Zanović i prikazu duha pradjeda svoga (!) — velikog junaka Skenderbega, koji ga tješi i sokoli u teškoj životnoj borbi; nu prem u strahopočitanju i ljubavi sluša časnu sjenu svoga davnoga rogjaka, imade ipak toliko praktična smisla, da radije traži savjet svoga živoga mecene:

Ma il consiglio miglior d' ogni consiglio
E quel che vien da Te; perchè sovente
Un' amico è miglior ch' un buon parente.

Zanoviću lebdio je, kako vidimo, pred očima odnošaj Fridrika II. prama Voltairu i drugim francuskim i talijanskim piscima, pa jamačno htjede se i on dovinuti slična položaja u njegova našljednika, pri čem vlastitom svojom krivnjom ne uspje. Uzalud na koncu svoje knjige podsjeća princa na velikog mu strica, koji je toliko visoko umio cijeniti književnost i pjesništvo i koji je pohvalio i njegove pjesničke proizvode — sve to bijaše prošlo u nepovrat, a pismo kralja Fridrika II. od 28. januara 1778. iz Potsdama na breslavskog guvernera pokazuje, da je Zanović svoju ulogu u onim krajevima doigrao. Evo tih redaka: „Mein lieber General v. Tauentzien. Ich habe Ursach zu vermuthen, dass ein gewisser Graf Zannowich, welcher sich auch dann und wann für eine Art von Hospodar ausgiebet, bereits seit etlichen Jahren an den meisten Europaeischen Hoefen herumvaguiret und sich auch einige Zeit hier und in Berlin aufgehalten hat, nunmehr auch nach Breslau kommen dürfte. Sollte er also wuerklich dort eintreffen, so will Ich, dass Ihr denselben unter dem Vorwand seiner zu Berlin hinterlassenen Schulden sofort arretiren und Mir davon zu weiterer Verfügung, Anzeige thun sollet. —

*

P. S. Sollte nicht gedachter Graf unter dem sich daselbst aufhaltenden Castriote d Albanie versteckt sein?“

VII.

O ono doba desio se Zanović doista u Breslavi, nu i ovajput umio je pravodobno umaknuti očitoj pogibli. Neko vrijeme zatim eno ga u Hamburgu i na drugim mjestima, gdje se bavi gotovo jedino izdavanjem raznih svojih književnih radnja, koje donekle već spomenuh, dok mi je od ostalih jošte istaknuti:

„La Poésie et la Philosophie d'un Turc. A Albanopolis, 1779.“, malen zbornik već i prije izdanih, a tu nanovo štampanih pjesmotvora Zanovićevih. Zanimljiva je u toj zbirci pjesma o prilikama Dalmacije, Crne Gore i Albanije, gdje plače nad jadnim političkim prilikama domovine svoje. Jedini se Dubrovnik jošte slobodan diže nad razvalinama nekadanje dalmatinske veličine:

Non vedo che la libera
Alma Città Ragusa,
Ch' in servitù si misera
Oggi non sia confusa,

te proročanskim glasom opominje mudre i pothvatne Dubrovčane, da budu na oprezu i da stoje oružani protiv sile, koja prijeti od sjevernog orla, jer silnik ne će poštivati niti najsvetijih im prava. On — jadni ostanak propale slave (!) — uzalud tuguje nad tako žalosnim udesom svoga roda i polaže sve svoje nade u ratne pobjede našljednika pruskog prijestola, koje da će poslužiti sveopćoj slobodi.

Svoj pjesnički dar je Zanović osobito cijenio, jer na usta izdavača gornje knjige poručuje svijetu, da je upravo on jedini savremeni talijanski pjesnik, prem pripada, kako veli, sasma drugomu narodu. Usporegjujuć umne svoje proizvode sa pjesmama ostalih tadanjih talijanskih pjesnika, koji praznim i smiješnim „concetti“-ma griješe protiv svakog ukusa, zaključuje, da njegov rad

na polju talijanske poezije u velike služi napretku i savršenosti te knjige (!).

Kako ne marim da se potanje pozanimam prekomjernom vlastitom hvalom Zanovićevom, prelazim na njegovo djelo, koje je izišlo te iste godine: „Le grand Castriotto d' Albanie. Histoire. A Paris, 1779.", sa kićenom i lijepom posvetom caru Josipu II., gdje se pisac usporegjuje sa Klearkom mitilenskim, koji Apolonu — caru nugja plodove svoga znanja, povjest krjeposti Skenderbegovih.

U samoj radnji nastoji Zanović, da u okviru dosta sabita životopisa Skenderbegova istakne pogrješku u Morerovom povjesničkom zborniku, gdje je napomenut markiz de Saint-Ange, što pade u bitci kod Pavije g. 1525., kao zadnji potomak Skenderbegov. — Zanović navagja kasnije njemu poznate potomke skadarskog junaka i upliće u svoje pričanje svu silu raznih imena, gdje dakako ne manjkaju ni Zanovići ni Markovići, — upotrebljuje zgodu da ošine toliko zazorne mu Mlečane — „les perfides Vénitiens" — a na svršetku, kujuć u zvijezde svoga junaka, kliče: Kakav primjer kraljevima! Kolika dužnost po onoga, koji je *njegovim potomkom i povjesničarom!*

Dok je Zanović ovako nastojao da steče novih književničkih lovorika, oživje nanovo u dalekim Mlecima usred sjajnih dvorana sudbene palače uspomena na prevaru, što ju počini g. 1772. Primislav Zanović pomoću svog brata Stjepana, na štetu tvrtke Chomel i Jordan u Amsterdamu.

Prevareni trgovci ne mogavši nikako pregorjeti onako znatna gubitka, obijali su neprestano i neumorno pragove vladinih ureda holandeskih, tražeći da vlada ozbiljno usposreduje kod mletačke republike. Holandeski „Staten Generaal" poprimiše napokon tu stvar oštećenih svojih podanika kao vlastitu aferu i odlučno zatražiše u Mlecima, da se šteta naknadi i osude krivci, kojima ozna-

čiše mletačke podanike braću Zanoviće i lakovjernog Cavallija.

Dne 25. augusta 1778. proglasi se u vijeću dvadesetipetorice opširna osuda, kojom se Cavalli rješava, a „otsutna mu, nu zakonitim načinom pozvana braća Primislav i Stjepan Zanović iz Budve“ osugjuju, i to: Primislav kao glavni krivac na trajni izgon sa područja mletačkog, za slučaj pak da ga se uhvati, na desetgodišnju robiju u željezo okovanim nogama i sa „cartello di infamia“ na prsima s oznakom imena i počinjena zločina. — Stjepana osudiše, kao sukrivca, na desetgodišnji progon, a uhvate li ga, na trogodišnju tamnicu.

Istodobno izigje osuda štampom[1] i bi javno oglašena na stubama duždeve palače, na mostu di Rialto, u Kotoru i u Budvi, tako da i kod rodnog žala odjeknuše čudne vijesti iz daleka svijeta o domaćim onim sinovima. Kao nagradu da se uhvati Primislav raspisaše 500 cekina, a za Stjepana 600 lira. U slučaju da bi se vratili, imalo se, gdjegod se pokažu, zvoniti u stranu i uopće sve učiniti, da se bud živi bud mrtvi predadu u ruke pravde. Na koncu redaju se običajne grožnje protiv onih, koji bi ikojim načinom pomagali osugjenike ili ih sakrivali.

Nu osuda se faktično nije nikada izvršila. Zanovići se ugibahu opasnomu mletačkomu zemljištu, a time i domovini. Bez vlastita imetka ostade bespredmetnom i osuda na naknadu štete. Ona isprva toliko neznatna stvar privatno-trgovačke naravi pregje kasnije na polje beskrajnih diplomatičkih rasprava. Posebni poslanik holandeski utjecao je osobno u Mlecima i uzalud se trudio da se tražbina, koja sa kamatima i troškovima bijaše narasla na 300.000 forinti, prizna i isplati.

A zamalo da ne dogje radi toga do rata megju obim republikama, holandeskom i mletačkom. Holan-

---

[1] Bando e sentenza . . . contro Primislao e Stefano fratelli Zannovich. Venezia, Pinelli, (1778.).

ska ratna eskadra u sredozemnom moru dobi zapojed da bude spremna, a ujedno izdadoše razne oddbe o mletačkim brodovima, koji su ležali u holanskim lukama.

Da se očuva mir i da se otkloni rat, koji je u svojim šljedicama mogao uzdrmati evropskim ravnotežjem, uze se gotovo sva diplomacija, a napose posredovahu sip II. i francuska vlada. Važnije političke zgode potisše napokon u nazadak taj spor holandesko-mletački, jemu po raznim podacima ostade jošte traga u diplotskim spisima onih zemalja malne do pod konac stoća, kada zbog zamašnih i sudbonosnih svjetskih dogoaja obje republike izgubiše svoj samostalni opstanak.[1]

VIII.

Čini se, da je gotovo nemoguće slijediti stope Zavićeve nakon njegova odlaska iz Pruske. U Zweibrüenu dade god. 1779. ponovno razglasiti putem novina oju smrt, a malo zatim pojavlja se u Strassburgu, žeći kao poljački bjegunac zaklona u dvorcu, što ga aše kralj francuski stavio na raspolaganje pristašama rske konfederacije. Pod najrazličitijim imenima (Bellini, nović, Babindon, Bonenski i t. d.) tumara Evropom: atkada bijedan i nesrećan, katkada bogat i ugledan, vazda eksentričan".

Lutajući od mjesta do mjesta i odabirući ponajviše jestonice njemačkih vladara i vladarčića, kao i gradove okog plemstva i crkvenih dostojanstvenika svojim pronim boravištem, umio se ovaj potukač posvuda istakti zvučnim imenima i kićenim posvetama svojih knjimih izdanja.

Nije se čuditi, da je Zanović mogao tako dugo vo-

[1] Vidi: Esposizione ragionata della contestazione ... tra due repubbliche di Venezia e di Olanda. (Venezia) 1785. Supnento alla Esposizione. 1785. — Jonge, Nederlande en Venetie, ravenhage, 1852., na str. 266.—280.

diti i nastavljati svoj pustolovni život, jer u dalekim onim danima parostroj i električna žica jošte ne bijahu zbližili svijet, — vijesti su sporo dolazile, a širile se još sporije. Zanovićevoj odiseji ne bi, dakle, tako brzo kraja, i mi ćemo opet sresti ovog novovjekog Proteja čas na jugu, čas pak na sjeveru, prije nego ga snagje neizbježiva katastrofa.

Pod izlikom učinjena zavjeta, u čednim haljinama pobožna proštenjara, krenu se pod imenom Warta put Rima. Nu njegova prividna bogobojaznost ne potraja nadugo. Upoznavši u vječnom gradu englesku kneginju Kingston, zaljubi se tobož strastveno u nju, te silom svojih žarkih ljubavnih pisama kao i pričanjem svojih čudnovatih doživljaja steče najzad srce ove prekomjerno bogate plemkinje.

Elizabeta kneginja Kingston rodila se godine 1720., kao kćerka pukovnika Chudleigha. U mladosti bijaše dvorskom gospogjom majke engleskog kralja Gjure III. Vanredno lijepa i duhovita imala je na dvoru mnogo vatrenih poklonika. U prvom braku udade se za kapetana Herveya, kasnijeg grofa od Bristola, nu zamalo se od njega raspita i pogje opet u dvorsku službu.

Godine 1769. postade suprugom kneza Kingstona, a iza njegove brze smrti baštinicom ogromna imetka. Pošto je neki rogjak pokojnog joj supruga optužio radi bigamije, jer da se prva rastava braka nije valjano provela, bude po gornjoj kući parlamenta proglašena krivom i osugjena na žigosanje usijanim željezom na desnoj ruci, što se inako obzirom na njezino visoko plemstvo nije izvelo. Oporuka sastavljena u njezinu korist bude proglašena pravovaljanom. Služeć se imenom grofinje bristolske ostavi kneginja Englesku i življaše otad u Rimu, Petrogradu ili na svome posjedu kod Fontainebleaua.

Kada je Zanović upoznao u Rimu, bijaše kneginja na pragu svoje šezdesete godine. Sve se vijesti o njoj

slažu u tome, da i u ono visoko doba života jošte ne bijahu prošli u nje visoki tragovi nekadanje joj velike ljepote. Ne znamo doduše koliko i što jošte preostade od tih „prelijepih i pravilnih crta divotna njena lica“, da li sjaj njene „poput ljiljana bijele pùti“ ne bijaše već nešto potamnio i što li to bijaše još spasla od vitka i besprikorna stasa, nebesno-plavih očiju i bujne tamno-smegje kose iz zlatnih dana slavne svoje mladosti. Nu uz sve to sačuvala je ova žena bistar um, svježinu duha, umiljat i odabran način razgovora i — silno bogatstvo, ovo potonje jamačno bijaše najglavnija privlačna moć po iskusnog mladog našeg filozofa.

Kneginja je gojila spram Zanovića iskrene i trajne simpatije i ostala mu sklona u vjernu prijateljstvu sve do zadnjih časova njegova života. Ona mu je često pomagala i opetovano ga izbavljala iz neugodnih situacija, nu ujedno nije propustila a da često ne upozori na hrgjavi način njegova života. U prvo doba njihova poznanstva pogovaralo se, da će se kneginja udati za Zanovića, nu u tome joj je smetala oporuka njenog pokojnog muža. Kad je pak rimsko redarstvo pronašlo, ko li se to u istinu krije pod haljinama pobožnog Warte, Zanoviću bilo se nanovo seliti u druge krajeve, te tako se rasplinu i opet jedna od velikih nada njegova života.

Kneginja je pak proslijedila u svojim putovanjima po evropejskim prijestonicama, okružena velikim sjajem i posvuda primana vanrednim počastima. Ona je dopisivala i nadalje sa Zanovićem, s kojim se megjutim više nikada ne sastade. Veledušno mu je oprostila neke zloporabe njezina imena pri dobavi novaca i uopće ga nikada ne zataja niti ne napusti. Ona je umrla godine 1788., a njeno ime dogje jošte jedanput u javnost, zajedno sa imenom Zanovićevim, u djelu: „Histoire de la vie et des aventures de la duchesse de Kingston . . . . on a joint une notice sur Stefano Zannovich. Londres,

1789.“, gdje imade na stranama 140. do 150. ertica o Zanoviću, zajedno sa njegovom slikom.

IX.

Pramaljeća godine 1780. pojavi se Zanović, pod imenom Sarra Talbladas, u holandeskom gradu Groningenu. Putnim drugom bijaše mu neki inače sasma nepoznati „Chevalier de Clairmorrant“, koji doskora otputova, ne namirivši troška, pa kada ni Zanović nije mogao platiti stana ni hrane, dade ga gostioničar zatvoriti. Tekar nakon četvrt godine, posredovanjem i pomoću groninškog gradskog vijećnika Fockensa, dogje potukač opet na slobodu.

Fockensu bijahu povjerili nadzor nad gradskim uzama i tako se upoznade sa Zanovićem, koji svojim dirljivim priéanjima lako predobi ovog dobroćudnog čovjeka. Fockens je tvrdo vjerovao u visoko podrijetlo i sjajnu budućnost ovoga arbanaskog princa, koji je tobož zapao u časovite neprilike, pa drage volje namiri gostioničara Groenmanna, pače predujmi još Zanoviću i putni trošak u Amsterdam. Kad ga malo zatim službeno promaknuše, pripisao je to zagovoru svoga štićenika, koji se je — kako ćemo viditi — u zgodan čas i opet sjetio svoga novoga prijatelja i izbavitelja.

Dotaknuvši se Amsterdama, gdje mu valjda stare nepoćudne uspomene nedadoše nadugo ostati, pogje preko Antverpena u belgijski grad Spaa, na glasu zbog svojih ljekovitih voda, gdje se dulje vremena zadržao pod imenom Babylon. Raznim ciganijama dogje tu nanovo do novaca, da ih u kartama i drukčije ubrzo opet rastepe.

A kuda progjoše ovi i toliki drugi novci? Bez sumnje da ih je progutao onaj fini i eksentrični način njegova života: neprestana putovanja u pratnji sekretarâ, koji su ga gulili i ostavljali, nadalje tiskanje knjiga, skupocjena oprema, zlato i dragulji, koje je vrlo volio. Nje-

govi ljubavni odnosi, koje je podržavao u svim društvenim slojevima, ne bijahu preskupi, jer se je u tome vazda pokazivao dosta škrtim. Neke njegove prijateljice pače su ga obilno opskrbljivale novcima, kao primjerice kneginja Kingston i neka u njega vrlo zaljubljena, prilično zrela i sa tri kćeri obdarena gospogja Sichtermans u Iddekingu (Nizozemska), koja mu je megju ostalim poklonila, kao uzdarje za njegovu sliku, vrlo dragocjenu sablju. Za slike vlastite svoje osobe, koje je dijelio na sve strane i kojih imade u raznim oblicima, takogjer je mnogo trošio. Osim slike koju iznesosmo i koja se ističe jednostavnošću i lijepom izradbom, imade i drugih sa ratnim i drugačijim emblemima, bogatim alegoričkim uresima, kao i zvučnim natpisima.[1]

Izračunalo se, da je taj čovjek potrošio za svog života nekoliko milijuna franaka, a sam grof Oginski označio je svotu od gotovo jednog milijuna, koju mu je žrtvovao. — Neki osobito bujnom fantazijom nadareni ljudi silom ustvrdiše, da je Zanović agenat isusovačkog reda, pak da je glavni dio po njem sakupljenih novaca tobož propao u džepove Jezuita. Nu to bijahu tek smiješne glasine.

Za svog boravka u Belgiji upoznade se Zanović sa slavnim austrijskim maršalom, knezom de Ligne, o kojem veli njegov životopisac Thürheim, da bijaše „jedan od najhrabrijih i najsjajnijih svojedobnih vojničkih časnika, na svim glavnim evropejskim dvorovima slavljeni grand-seigneur, pokrovitelj i žarki prijatelj znanosti i umjetnosti ... duhovit pisac i jedan od najživahnijih umova svih vremena“.

Koliko je Zanoviću morao goditi saobraćaj sa tako odličnim mužem! Kolika slast za tog potukača, da uživa

[1] U hrvatskom zemaljskom arkivu nalazi se takav portret Zanovićev takodjer i sa slobodozidarskim znakovima i natpisom „Bautè Sagessé, forçe“, na kojeg me dobrostivo upozori g. ravnatelj Dr. Bojničić.

gostoprimstvo u kneževu domu, u divnom dvorcu Beloeilu i usred lijepih i bujnih nasada, podno stoljetnih hrastova, gdje se je krijepio nakon svega što je doživio — od Berlina do mučnog groninškog tamnovanja.

Stara vremena sa svim onim oduševljenjem spram književnosti i pjesništva — opet oživješe. Knez Ligne, tada u naponu muževne snage (bijaše mu 45 godina) radosno prigrli svog mladog gosta, koji mu je uz čitavu kitu inih ugodnih prijatelja oživljavao i ljepšao ladanjsko boravište. Tamo se nagje i grof d'Artois (kasniji Ljudevit XVIII.), da tobož potraži Zanovića, u ime zajedničke im prijateljice knjeginje Kingston.

Pošto je sproveo dulje vremena u gradiću Athu, glavnom mjestu pokrajine hainautske, gdje je — kako kažu — šest mjeseci dan i noć ležao u krevetu, zabavljen čitanjem i razmišljavanjem, drugovao je preko pola godine u Beloeilu sa veledušnim knezom, koji ga sve više zavoli, pače mu i prikaza jednu svoju pjesmicu. U krasnoj knjižnici kneževoj sprovede Zanović mnogo ugodnih časova, a njegova malo zatim izabrana djela („Oeuvres choisies du prince Castriotto d'Albanie. 1782."), nadalje u obliku razgovora megju grofom od Slonima (Oginskim) i Wartom (Zanovićem) napisano djelce „Fragment d'un nouveau chapître du Diable boiteux, envoyé de i'autre monde par Le Sage (1782)", kao i vrlo zanimljive njegove misli i izreke („Pensées de Stiépan Annibale, Vieux-berger d'Albanie. 1784.") bijahu plodom bezbrižna plandovanja u Athu i Beloeilu.

Potonja knjižica i spoljašnjim oblikom potsjeća na eksentričnost pisca. Po starom običaju krivo je označeno mjesto tiska, a ovajput čitamo: „A Calicute Forteresse Du Nabab Hyder Haly". Megju ono preko četiri stotine što kraćih što duljih misli i izreka sakupljenih u sveščiću, imade tu još priličan broj vrlo lijepih rečenica i zgodnih izražaja životne mudrosti. Na tom polju znademo Zanovića odvajkada majstorom, samo što

vazda zapada u krupnu pogrješku — drugima podaje najbolje savjete, a sam uvijek radi protivno.

X.

Pod konac god. 1783. nastadoše poznate razmirice megju holandeskom vladom i Austrijom, radi preporne plovidbe na rijeci Šeldi. Zanović, koji je u ono vrijeme i na početku naredne godine, kuburio u Lüttichu u vrlo jadnim prilikama, poče iznenada razglašivati, da putuje u Beč, gdje će se ponuditi caru Josipu II., da ustroji crnogorski vojni zbor od 10.000 momaka, koji bi imao služiti u carevoj vojsci, a ujedno da će nastojati, e bi Crnu goru stavio pod austrijsko pokroviteljstvo.

Preko Frankfurta, gdje se desio od marta do juna i gdje je mjenicom na ime kneginje Kingston pribavio nekoliko hiljada forinti, progje ljeti g. 1784. u Beč.

I ovajput pratila ga sjena njegova pradjeda, da mu u zgodnu času od bude pomoći, pa Zanović u njemačkoj pjesmi: „An den Geist Castriottos des Grossen, genannt Skanderbeg“ opet pušta maha svojoj velikoj tuzi nad jadima slavne nekada domovine Skenderbegove. Da se vidi, kako se je naš pjesnik divno bio snašao u svojoj ulozi, priopćujem ove značajne stihove:

Seiner Abkunft voll. entfloh der Schande
Einer nur, wie du am Geiste gross!
Riss, Dir nachzuahmen, sich die Bande
Des Tirannen von den Armen los,

Einsam irrt er, ohne sein Verschulden,
Durch die Welt mit heiterm Angesicht;
Unrecht und Verfolgung kann er dulden,
Armuth dulden, Sklaverey nur nicht!

a na svršetku, videći se već u duhu spasiteljem Albanije, kliče:

Bald, bald kömmt in schweren Ungewittern,
O Albania, ich seh ihn schon!
Dein Erretter, sehe vor ihm zittern
Schon die Pforten zum Tirannen-Thron.

Po izvještajima bečkog redarstva na cara Josipa
d 7.—23. jula (u arkivu ministarstva unutarnjih
la u Beču), razabire se, da tada jošte ne bijaše u
u poznato pravo ime Zanovićevo i da se je služio
enima „knez Castrioto" i „Ivan Barisowitz". Stanovao
u „Matschakerhof"-u i mnogo se družio sa nekim
božnjim mladim knezom Ligneom, koji — po nazoru
policije — bijaše istovjetan sa poznatom varalicom
Khevenhüllerom. — Često je zalazio novčaru
Preestinariju, a listove je primao, kako se u jednom od
spomenutih izvještaja veli, posredovanjem ruskog posla-
ništva i pomoću onog sumnjivog mladog kneza Lignea.
Najvažnija pak ličnost, s kojom se je Zanović
tada u Beču neprestano družio i s kojim je htio da
što češće bude, bijaše crnogorski vladika Petar Petrović,
od god. 1782. našljednik svoga strica vladike Save
Petrovića, koji preminu u Petrogradu.

Petar Petrović bijaše u ono vrijeme odlučio putovati
u Rusiju, da se tamo zavladiči, nu ruski poslanik u
Beču uskrati mu putnicu i tako ostade u Beču. U oktobru
1784. god. bude dozvolom cara Josipa II. posvećen vla-
dikom po metropoliti Putniku u Karlovcima, a tekar g.
1786. opet se vrati u domovinu, da zasjedne vladičansku
stolicu crnogorsku¹).

Istodobno sa Petrovićem bio je tada u Beču i putni
njegov drug i sekretar, Dubrovčanin opat Franjo Dolci-
Vicković (brat poznatog književnika Seb. Dolcija). Taj
vrlo okretni i umni muž bijaše nekada svećenikom u
Perastu i Dubrovniku, a poslje vikarom crkve sv. Stjepana
u Beču i generalnim vikarom crkve u Petropolju. Poz-
nata je njegova vrlo žalosna sudbina, koju je opisao
Marko Dragović u svojoj radnji: Sud Crnogoraca na
katoličkijem abatom Franciskom Dolci"²).
Biti će, da je Dolci tada naginjao Austriji, koja r

¹ Vidi: Milaković D.: Historia Crne Gore.
²) Glasnik srp. društva, sv. 55., na str. 283—295.

s vida puštala crnogorskih prilika, a u Rusiji i onako ne bijahu onaj čas skloni Crnoj Gori. Već i prije poznate Vukasovićeve afere (1788.) ima tragova raznim austrijsko-crnogorskim političkim doticajima. Sam Vukasović proputova jošte god. 1780. Crnu Goru, da upozna zemlju i narod. Nadalje imade iz te iste godine mletačkih isprava, iz kojih proizlazi, da su tada neki Božo Kamenarović iz Dobrote i Nikola Datolić iz Budve, zajedno sa rogjacima prognanog *Marka Zanovića*[1]) i Davida Radanovića iz Pastrovićâ, nastojali, da se crnogorski narod, sa onim iz mletačke južne Dalmacije, podlože austrijskomu caru i da su očekivali naročita izaslanika bečkog dvora[2]).

I sad eto pomoli se Zanović u austrijskoj prijestolnici, kao preteča onih raznih „grofova i kneževa od pustijeh sela“, od kojih nam je jednog („grofa Dimitriju Vujića“) ocrtao prijespomenuti Dragović, u svojim „Materijalima za istoriju Crne Gore“[3]).

Čini se gotovo neponjatnim, kako se je Zanović mogao usuditi, da čak i pred sâmim vladikom ustraje u svojoj ulozi kneza od Albanije. Da li se je pred njim isticao i tobožnjim svojim visokim crnogorskim dostojanstvima i svim onim, što napisa u svom listu na cara Josipa II., što ću ga niže spomenuti, posve je sumnjivo, a rekao bih i sasma isključeno.

Naprotiv biti će, da je prevejani pustolov nastojao dovinuti se neke premoći nad skromnim i jednostavnim crnogorskim vladikom, a valjda se i nadao, da će njegovom pomoći uspjeti u stanovitim visokim austrijskim krugovima i tamo se dočepati većih svota novaca, bez obzira na ozbiljnost i izvedivost silnih svojih vojničkih osnova. Takova šta izveo je nekoliko godina kasnije

[1]) Valjda najstariji brat Stjepanov.

[2]) Levi C. V.: Venezia e il Montenegro, Venezia 1896., na str. 94—95.

[3]) Glasnik srp. učen. društva, sv. 65. na str. 151.—178.

spomenuti Vujić, o kojem kaže Jireček, da je preuzeo bio: „proti revolučni Francii naverbovati čtyry pluky Černohorcův, Illyrův a Makedoncův: od princův francouzkých vzal penize, ale vojska jim nepřivedl".

Već prvih dana svog boravka u Beču opazio je Zanović, da ga opkoliše uhode, koji su ga neprestano slijedili. Uz to doznade, da opat Dolci bijaše upozorio ministra Kobencla i mletačkog poslanika na njegovu osobu, koja mu jamačno nije bila sasma nepoznata. Zbog toga odmagli Zanović što brže iz Beča, i preko Purkersdorfa i Linca progje u Regensburg, odakle upravi caru Josipu II. vrlo opširno francusko pismo u svoju obranu.

Iz tog zanimljivog spisa (koji se nalazi u bečkom dvorskom arkivu), razabiremo u prvom redu, kako nastoji da iskali svoj jed nad Franom Dolcijem, koji mu — kako je očevidno — temeljito pomrsi račune u Beču. Po tom pismu bijaše ga Dolci prikazao pruskim privrženikom i da je kao takav god. 1779. osujetio tada zamišljeni sastav crnogorske pukovnije za carevu službu.(?) Nadalje muči se da omalovaži crnogorske ličnosti, koje su se tada nalazile u Beču, a protiv toga da istakne vlastitu svoju osobu, sve dakako bez ikakvoga uspjeha.

„Sire — veli Zanović u uvodu svog pisma — Vi ste velik viadar, Vi ste moćan vladar, što više — Vi ste velik čovjek, a nada sve Vi ste vladar i čovjek pravedan." Zato eto hoće da se pred carem opravda i ujedno da prosvjeduje protiv svih onih progonstva i uhodarstva u Beču i na putu do austrijske granice. On će o svem tome izdati opširan „manifest", prevesti ga na slovinski jezik („en langue Esclavonne") i dati da se čita u pravoslavnim crnogorskim crkvama po Petru Petroviću (dok ga posvete u Karlovcima), kao i po biskupu Plamencu u Crnici.

Sve će se ovo dogoditi, da svijet doznade pravu istinu(!) i da se njegovi bečki doživljaji ne dojave izopačeno njegovoj obitelji, koja mu bijaše zabranila da

se upliće u crnogorske poslove, a imaće svakako neprilika sa mletačke strane, zbog druženja sa Crnogorcima u Beču. Strastveno se ogragjuje protiv kleveta Dolcijevih i nada se: „da prijetnje, laži i rovanja onog jadnika“ ne će zavarati „za dobrobit čovječanstva toliko zauzeta Josipa, oca svojih naroda, stvoritelja, tumačitelja i branitelja zakonâ“.

On će inako prikazati u svjetlu istine djelovanje Dolcijevo, bivšeg tajnika Markovića i Kamenarovića, kada se caru prohtjedne da dobije Crnogorce u svoju službu protiv pruskoga kralja, dok mu oni prvi nijesu mogli pribaviti ni cigla Crnogorca ni Arbanasa. — Sada Dolci, nakon što ga izagnaše iz Dubrovnika zbog spletkarenja sa Crnogorcima, ljutim dušmanima njegove domovine, označuje njega — Zanovića — gorljivim privrženikom Prusa („prussien dans l'âme“) i podmiće mu, da je skrivio onaj neuspjeh sa Crnogorcima, pače tvrdi lažno, da ga je sâm kralj Fridrik II. htio poslati u Crnu Goru, da uzbudi ondje metež i time osujeti austrijske namjere.

Označuje Dolcijeve tvrdnje podlim izmišljotinama, a onaj neuspjeh da bijaše plodom nespretnosti i posljedicom toga, što koliko Dolci, toliko njegovi drugovi, ne vrijede upravo ništa ni u Crnogoraca ni u Arbanasa.

Naprotiv sve odvisi u toj stvari samo od njegove — Zanovićeve — volje, a car će se osvjedočiti, da li će uroditi istim plodom, ako ga budu progonili ili pustili na miru. On da je čuvarom pečata metropolitske crkve crnogorske, njega je imenovao Sava Petrović glavarom crkvenih, civilnih i vojničkih posala, on pače može izopćiti i sâmog Petra Petrovića po vladici Plamencu i po patrijarhi carigradskom, u njegovoj je ruci bez obzira na volju Petrovu — dati ili nedati Crnogorce, a napokon on je dao prognati Dolcija iz Crne Gore, gdje će ga — ako se ikada povrati — objesiti o prvo stablo (!!).

Nadalje izlaže potanko neku crnogorsko-dubrovačku razmiricu radi crkvena blaga, koje je tobož jošte iz vremena vladike Danila u Dubrovniku protupravno pridržano. Radilo se — po Zanovićevu pričanju — o raznim dragocijenostima u zlatu, srebru i draguljima, što se bijahu pohranili u Dubrovniku, a sačinjavahu vlasništvo metropolitanske crkve crnogorske. Već vladika Danilo, nemogavši na temelju prava i zakona uspjeti, htjede da se lati oružja, nu krivnjom izdaje turskih vlasti u Bosni, Dubrovčani saznadoše za te nakane crnogorske i tako se onaj pothvat izjalovi.

Vladika Sava Petrović imao je iste nakane, nu dolazak Stjepana Malog u zemlju potisnu onu stvar u nazadak. Kada se pak Zanović zadržavao u Crnoj Gori, Sava Petrović stavi mu na srce probitke svoje crkve, a osobito mu preporuči, da otme Dubrovčanima crnogorsko crkveno blago, čemu on tada ne bijaše jošte dorastao.

Našavši se u Beču sa Petrom Petrovićem, ovaj ga je podsjetio na prisegu, koju je položio pred njegovim stricem u stanjevičkoj crkvi, da će se vazda brinuti za napredak crkve i nastojati kako bi joj vratio ono njezino blago. Prama tomu dogovorio je sa Petrom, da će se obratiti na bosanskog pašu, e ne bi bilo sa te strane zapreka, kada će Crnogorci proći njegovim područjem, da navale na Dubrovčane. Odaslao je bio u tom poslu već i neke svoje povjerenike, opskrbivši ih novcima, te je nakanio i sâm otputovati preko Trsta u Crnu Goru, da izvede svoj naum, kada ga, na žalost, njegovi bečki doživljaji naučiše, da jošte ne bijaše kucnuo pravi čas.

On je nakanio da sve to lično iznese pred cara i da ga osvjedoči, kako bez njega i njegove kuće nikada ne će moći da dobije u svoju službu nijednoga Crnogorca ni Arbanasa, jer izim velikog pečata pravoslavne metropolitske crkve crnogorske, izdao mu je Sava Petrović i razne spise, koji mora da budu poštovani po

vladici Petru i po svim pravoslavnim žiteljima („Grecs“) onih pokrajina

Sve ove činjenice dobro su poznate Petru Petroviću, koji je pod zlosrećnom rukom Dolcijevom u Beču morao da ustane protiv njega, dok ga je s druge strane opet pozvao, da dogje u Crnu Goru, čim se i sâm onamo vrati i gdje ga nikaki tugji prsti ne će odvratiti, da pravedno protiv njega postupi. Nu mjesto da po svojoj želji i nakani pogje u domovinu ili u Crnu Goru serdaru crničkom (koji će se oženiti sestrom njegova oca), eto ga opet gdje svijetom luta, a sada — što je jošte gore — gdje ga beskućnika i sami car progoni.

Prikazuje caru, kako je time u prvom redu naškodio sebi samomu, jer je mogao dobiti u svoju službu čitavu vojsku od kojih 100.000 Crnogoraca i Arbanasa (a ne neznatnu četicu, kako je to mislio Marković), što sada ne bi više moglo tako lako poći za rukom. Da pako car uzmogne prosuditi što je time izgubio, spominje mu, kako su Crnogorci u službi napuljskoj, u bitci kod Velletria spasili slobodu i život Karlu III., kako se crnogorska pukovnija, što ju vladika Sava dade ruskoj carici Elizabeti, junački ponijela protiv Turaka, a megju ostalim ističe i tjelesnu gardu bivšeg kralja pruskog Fridrika Vilima, od 100 odabranih crnogorskih momaka.

Na zaključku tog konfuznog i čudnovatog spisa od 16 strana velika formata, gdje pisac takogjer mnogo pripovijeda o svom plemenitom značaju i svojoj dobrodušnosti i gdje nije lako izlučiti ono malo istine, što se nalazi u bujici fantastičkih i izmišljenih iskaza, Zanović govori Josipu II. ovako: Znadem, da me Vaše cesarsko Veličanstvo može učiniti nesrećnim, koliko u vlastitoj državi, toliko u inozemstvu. U Vas je moć, Sire, nu ja znadem takogjer, da na to nemate prava i zbog toga da ćete to i propustiti. Ako kraj svega toga ipak učinite, ja ne ću šutjeti niti ću se prestraviti. Ostaću

vazda isti i ponosiću se, što sam mučenikom toliko moćna vladara, kakav je kralj ugarski, kralj češki, nadvojvoda austrijski, i t. d., i t. d. Čast mi je da se bilježim s najvećim počitanjem i osjećajima smjernosti, što ih čedan i nesrećan knez duguje moćnomu i srećnomu svomu drugu, Vašega cesarskoga Veličanstva: *Stiépan Annibale Prince d' Albanie*".

XI.

Daleko od svjetske buke, u samotnoj kolibici pustinjačkoj, augusta 1784. opet se susrećemo s Zanovićem. Kod Traubinga na Dunavu, u lijepom kraju Bavarske bila je tik sela Abbach samotinja Frauenbrunn, gdje je mirne svoje dane sprovagjao neki starac Emeranus Probst. Tiho i skrovito ovo mjestance bijaše kao smišljeno, da liječi duševnu potištenost zbog prevarenih nada, s kojih bolovaše nesrećni naš „princ od Albanije". Više od godine dana ostade on u dobroćudnog pustinjaka, koji je svoga neobičnoga gosta pazio ko oko u glavi. Megjutim su tamo imale da dozriju daljne Zanovićeve osnove; odande, kako i iz Regensburga, Augsburga i Münchena, gdje bi se katkada prolazno desio, pisao je taj potukač pisma na sve strane.

Glavno se je bavio u Frauenbrunnu čitanjem i proučavanjem svojih knjiga, a uz to se isticao velikom pobožnošću i obilnim dijeljenjem milodara, kako je i uopće volio da se ostentativno ističe kao dobrotvor sirotinje. Iz onoga razdoblja njegova života pripovijeda se, da je bivši jednoč pozvan na objed ruskomu poslaniku, barunu Assenbourgu, prije odlaska pogostio svu siročad okolice. Drugom prilikom, sretavši nekog nesrećna i bolesna starca, Zanović skinu sa vrata skupocjeni zlatni medaljon sa slikom princa Fridrika Vilima, te uputi bijednika, da taj nakit proda seoskomu liječniku, gdje će ga on sutradan opet iskupiti, jer onaj čas nije imao sobom novaca.

Megjutim pod konac g. 1784., bijaše se nesporazum izmegju Austrije i Holandije dotle zaoštrio, da carske čete krenuše prema nizozemskim pokrajinama. Zanović se tom zgodom sjeti opet svojih starih holandeskih znanaca i dne 30. novembra obrati se pismeno na svog groninškog dobročinitelja i štovatelja Fockensa.

U tome spisu nanovo se prikazuje nepopravljivi skitalac u čitavom svom sjaju. Navješćuje Fockensu, da je knez Ligne stupio na čelo austrijske vojske od 80.000 momaka i da se sprema, kako će je povesti ili sam ili pod glavnim zapovjedništvom cara Josipa II. protiv Holandije čak do Groningena. U tu vojsku biti će uvršteno do deset hiljada Crnogoraca, a za slučaj nužde naći će ih se i 30.000. Uz to namjestiće 6000 Arbanasa na austrijskim ratnim brodovima, što će odploviti put Holandije. Svi će ovi ljudi biti dobro plaćeni, a uz to će im pripasti sve ono, što prisvoje kao plijen po gradovima i selima Holandeskim.

Zanović očituje, da bi on mogao groninškoj pokrajini staviti na raspolaganje pukovniju od kojih 2000 Crnogoraca, a vladi holandeskoj 10 do 20 hiljada momaka, što bi u velike poremetilo nakane njihovih protivnika. Trebalo bi samo da dogje do sporazumka o toj stvari, pa ako bi Fockens ovo htio priopćiti svojim zemljacima i njega o daljem izvjestiti, tada bi on umah krenuo u Groningen i Haag, da se to što prije utanači.

Da potkrijepi svoju ponudu, riše groninškomu dobričini divljaštvo Crnogoraca najstrašnijim bojama. To su — veli — ljudi, koji su prava propast onoj zemlji kamo dogju kao neprijatelji. „Oni će harati i plijeniti, kako to učiniše u Lincu god. 1744. i uništiti krasne dvore i cvjetne gradove Vaše domovine."

Nu ako tamo prihvate jedan ili drugi njegov vojničko-politički predlog, on će glavom doći, da sve na najbolji način udesi. Car se grdno ljuti na njega („L'Empereur et diablement fâché contre moi"), jer da je on

zapriječio dolazak Crnogoraca u carsku službu u vrijeme rata sa Pruskom(!). — U Beču se nalaze Petar Petrović i ostali njegovi zemljaci, da utanače stvar sa carem, ali on — Zanović — znade iz pisama, da Crnogorci i Arbanasi ne će drugamo, nego kamo će ih on povesti.

Završuje željom za što bržim odgovorom, a ako Holandezi pristanu, imaće za dva mjeseca crnogorski vojni zbor od 20.000 momaka, u protivnom pak slučaju stupiće Crnogorci u carevu službu i tada će se viditi kakovi su to vojnici, kojih pet hiljada nedavno ametom potukoše 36.000 Turaka.

Dne 17. decembra pročitalo se ovo Zanovićevo pismo u državnom vijeću holandeskom, a 28. decembra zaključilo, da vlada uzima na ugodno znanje ponudu kneza od Albanije, nu da za onaj čas ne bi mogla na svoja legja naprtiti tako znatan broj tugjih plaćenika, dok bi htjela radije doznati, uz koje bi uslove mogla doći do manjeg odjela Crnogoraca. Vlada da u velike cijeni dobrohotnost kneza od Albanije prama njihovoj državi i stavlja mu na srce, neka upotrebi svoju moć, da Crnogorci ne bi pomagali Austriji, dok traje spor sa Holandijom. Oni će to smatrati vrlo vrijednom uslugom i bude li uspjeha, rado će je po zasluzi priznati i nagraditi.

Dakle i opet — ništa! Na temelju ove vanredno uljudne, nu neodlučne rezolucije nije se u istinu dalo postignuti ono, za čim je Zanović jedino mogao težiti — što izdašniji predujam! Nu kraj svega toga on ne napusti nade. Onaj zanimljivi državni spis, sa toliko toplim obećanjima „priznanja“ i „naplate“, mogao je ipak u zgodnu času biti od zamašne vrijednosti.

Novaca je imao i u ono doba gdje mu se svidjelo poigrati se izmjenice uloge neke vrsti filozofa-samotnika, a i političko-vojničkog pothvatnika. Bujna njegova mašta, iz koje bijaše nekada proizišla jedrenjača „Minerva“, smisli ime nekog Britmana, kao ono tobožnjeg englesko-amerikanskog veletršca u Kajeni, što će u prekomorskim

krajevima zastupati probitke njegove i po njem sastavljene dioničarske družbe, te silnim dobitkom unovčiti one tovare, koji se nalaze na brodovima „Prince d'Albanie", „Comte Oginski" i „Prince de Prusse". Tekar mnogo kasnije i nakon osjetljivih gubitaka, uvidješe žrtve Zanovićeve — ponajviše bankari i trgovci u Regensburgu — da su podlegli lukavo izmišljenoj grdnoj prevari.

Zanović pako, opet pri novcu, poprimi stari, ekcentrični način života. Da bi lakše obavljao svoje dopisivanje, držao je višeput tajnike zvučnih imena i vrlo sumnjive prošlosti. Takovima bijahu neki barun Marketti, barun Horben i najzad barun Karlovitz, o kojem se pripovijedalo, da ga bijahu u Njemačkoj osudili na smrt zbog dezertacije i kragje, a kasnije da je počinio razne zločine, megju inim takogjer i orobio neku crkvu kod Dubrovnika.

Jeseni god. 1785. ostavi Zanović svoj mirni zaklon, da u Parizu, gdje mu kao mladu pjesniku u prošlosti bijahu nekada cvale prve lovorike, jošte jedanput okusi slasti velegradskog života.

Tamo — kao i svagdje — sabra se oko njega čitav niz izrazitih ličnosti, koje manje više dogjoše kojekako na glas. Megju ovima spomenut mi je napose čuvenog pustolova Josipa Balsama (lažnog grofa Cagliostra), kao i Anacharsisa Clootsa, čudnog onog sanjara, koji je hotio da udruži svekoliko čovječanstvo u jednu obitelj. On poginu god. 1794. pod gilotinom. Isprva bijaše velikim štovateljem Zanovićevim, dok mu se kasnije ne iznevjeri, postavši ljutim njegovim protivnikom.

U nekom pariskom glumištu upoznade se Zanović sa mladom grofinjom Karolinom Malcomésius, kćerkom visoka vojničkog časnika i zapodjenu s njome ljubavni odnos, gdje su ga njegova ljubovca, kao i njezina porodica majstorski izmuzli. Kraj svih svojih predsuda o krasnom spolu čamio je Zanović dosta dugo u verigama te lijepe i vatrene žene, u koje bijaše vrlo burna prošlost,

a bila je upravo majstoricom u ljubavnom umijeću. Kako je Zanoviću tada bilo pri duši, svjedoči nam njegovo pismo slikaru, u kojeg je naručio sliku svoje obožavane Karoline, a glasi u francuskom izvorniku: „Peinsmoi la figure belle, charmante et magnifique de Caroline Malcomésius, peins-moi aussi l'inconstance de son âme, ses belles menteries, ses irrésistibles regards d'amour qui ont percé mon cœur de ses flèches, peins-moi sur son front toutes les ruses dont elle est capable."

Pod konac godine ostavi ga Karolina, a ujedno krenu i on na put u Holandiju da uredi, kako reče, svoje poslove sa tamošnjom vladom. Prije toga javljahu se svaki čas kojekakve vjestice o njem po raznim njemačkim i francuskim novinama, sve dakako u očitoj namjeri, da svijet tako lako ne zaboravi na vrijednu njegovu ličnost.

Tobožnji poslovi sa holandeskom vladom bijahu megjutim pošli niz brdo. Mir sklopljen 8. novembra 1785. megju Austrijom i Holandijom, učini suvišnima daljne pregovore radi pristupa crnogorskih četa u službu republike. To nije Zanovića nimalo smetalo i on upravi 6. decembra 1785. iz Groningena pismo holandeskoj vladi, u kojem odlučno traži, na temelju rezolucije od decembra 1784. i tada mu zadatih obećanja, da mu se nadoknade troškovi, koje je „imao", nastojeći da odvrati Crnogorce od austrijskog vojničkog službovanja. Pismu priloži već spomenutu resoluciju holandeske vlade, prevedenu na razne jezike, koju da će — ako ne bi uspio — izdati štampom i posvuda rasprostraniti.

Vlada u Haagu uze doduše u pretres taj Zanovićev dopis, nu ujedno otkloni sve njegove zahtjeve, jer da ga ne bijaše ovlastila na izdatke i da su prilike — promijenivši se — učinile suvišnim e bi posredovao; nu da mu izrazuju harno priznanje na interesu za stvar njihove države „et qu'ils conserveront de lui toujours un souvenir agréable et plein de gratitude".

Zanovića ovo riješenje silno razgnjevi i on zače na-

valjivati na sve moguće načine — molbama i prijetnjama — na vladu, ne bi li ipak nekako uspio u svojim zahtjevima. U javnim glasilima uze raspravljati o svojim i o nekim pruskim zahtjevima prama Holandiji, zaprijetivši, da će prinčevi pruski i arbanaski, ako ustreba, i silom oružja posredovati, ovaj potonji pomoću svog pokrovitelja cara Josipa II. (!), da dogju do svoga novca. Ovi članci imali su zastrašiti vladu i zadavati joj neprilika, nu jamačno promašiše svrhu.

Ujedno priredi Zanović za tisak svoj proglas od 16. februara 1786., posvećen Fridriku Vilimu, našljedniku pruskomu, gdje kao: „*Stiépan, Annibale, Prince, Vieux berger d' Albanie, duc et capitaine géneral du Monténégro, Despote de Gruda, duc de St.-Saba, Dynaste des Hautes Montagnes, prétendant du royaume d' Albanie, etc., etc, etc.*, iznosi svoju tražbinu prama vladi holandeskoj u iznosu od jednog milijuna forinti i odlučnim načinom traži, na temelju zadatih mu obećanja, da se ta svota bezodvlačno namiri.

Da prikaže koliko su mu tražbine ispravne, dade od raznih fingiranih vjerovnika napisati svu silu opomena, a uz to sastavi iskaz onih svota, koje je tobož odaslao za Crnu Goru grofu Radi Markoviću, Angelu de Radovaniju i drugima. Neobaziruć se na lažna ona pisma i na druge manje važne potankosti, prelazim na konac Zanovićevih slavnih čina i na zadnje zgode njegova toliko šarena života.[1]

XII.

U večer 4. aprila 1786. uapsiše Zanovića u Amsterdamu, baš kad je izlazio iz francuskog glumišta. Neposrednim povodom bijaše tražbina nekog njegovog vjerovnika, trgovca suknenom robom. Po onodobnom tamošnjem običaju odvedoše ga u gostionu „k zlatnom

[1] Potanju gragju iznio je Van Biema u svom spomenutom sastavku.

lavu“, gdje ostade pod stražom do jutra. Pretraživši ga, nagjoše u njega bodež, zlatan križić i nešto dragulja.

Sutradan izravna on onu jednu svoju dugovinu, nu odmah bude nanovo uapšen na zahtjev daljne trojice njegovih vjerovnika, a kada se očitova, da ih ne može namiriti, odvedoše ga u gradske uze.

Odanle napisa razna pisma pruskomu princu i nekim drugim odličnim osobama, te neprestano govoraše, da će se i opet lako izvući iz tih neugodnosti, uvijek u tvrdoj nadi, e će se posao sa holandeskom vladom povoljno riješiti.

U toj nadi upravi 13. aprila iz zatvora opširno pismo vladi, koje je bilježnik Van Son podastro državnom vijeću u Haagu.

Ne možeš se oteti nekomu neobičnomu čuvstvu sažaljenja, čitajuć onaj čudni izliv grozničavo uzrujana i desperatna čovjeka. Kao uvod pismu, nakon velikog fantastičkog svog kneževskog naslova, metnu ulomak iz Corneillove tragedije „Polieucte“, sa značajnim stihom „Je suis encore le prince, et tout ce grand pouvoir ne peut rien sur ma gloire et rien sur mon devoir“.

Ovo pismo imalo je ponovno utvrditi njegove zahtjeve. U njem spočitava vladi zadata mu i nezastariva obećanja. Očituje, da je lako mogao pobjegnuti, nu princ od Albanije ne bi bio dostojan sâmoga sebe, da to učini. Veli, da se ćuti u uzama republike isto tako stalan, miran i slavan, kako bi to želio biti na čelu vojničke sile, da brani istu ovu državu. Svu krivnju svaljuje na tajnika baruna Karlovitza, koji mu pobježe, pošto je zlorabio njegovo povjerenje. Kićenim riječima, uz obilne citate latinske i francuske, traži da se s njime pravedno postupa, — doziva vladi u pamet svoje usluge, — opetuje vladine iskaze uljudnosti i uvjeravanja o poštovanju, priznanju i harnosti, a najzad očituje, da bi volio živjeti u tuzi i boli, nego li bez časti.

Ovo bijaše zadnji pokus Zanovićev, da se izvuče

iz svojih očajnih prilika. Zgrada, koju je tako dugo lažima gradio i podržavao, počela se u temelju ljuljati. Istražnomu sudu dolazila je sa raznih strana pismena gragja, koja je Zanovića vrlo teretila i sve jasnije prikazivala ga u pravoj slici — ko neobično poduzetna i prevejana pustolova. Savjetnik Baylius u Berlinu — o kojem smo već govorili — osobito se bijaše potrudio, da saznade što više o prošlosti svoga dužnika, te priopći uspjeh svojih potraga amsterdamskomu sudu. Time se zapečati Zanovićeva sudbina.

Maja godine 1786. pozvaše ga pred sud. Isprva branio se je velikom hladnokrvnošću, odlučno je poricao, da mu bijaše bratom varalica Primislav Zanović i nijekao svako sudjelovanje u slučaju Chomel i Jordana. Zapitaše ga, kojim se pravom služi naslovom arbanaskog kneza, te patrijarke i glavnog zapovjednika crnogorskog. Sigurnim glasom odvrati drski pustolov, da se u rukama knjeginje Kingston nalazi spis, kojim ga starješine arbanaskog naroda priznadoše svojim knezom, što mu u ostalom pripada po rodu i podrijetlu. Patrijarkom izabraše ga crnogorske vladike, a glavnim zapovjednikom vojvode i kapetani crnogorski.

Na pitanje zašto se je neko vrijeme služio imenom Stjepana Zanovića, kada tvrdi, da mu je pravo ime Stjepan Hanibal knez od Albanije, odgovori, da je to učinio zbog progonstva sa strane Venecije i Rusije, koji mu se htjedoše osvetiti, jer je igrao ulogu lažnog cara Petra III.

Nu kada mu predočiše vlastita pisma, koja bijahu u izravnu protuslovlju sa njegovim iskazima, ostavi ga sva srčanost i posve satrven vrati se pod večer u zatvor. Pomoću jedinog jošte preostalog mu blaga — jednog para zlatnih puceta — dobavi mu stražar vrč vina — zadnji napitak uoči blize smrti. U jutro nagjoše ga mrtva, ogrezla u krvi, prerezanih žila na jednoj ruci.

Dana 1. juna 1786. odvezoše na temelju osude truplo samoubojice izvan grada, gdje ga pokopa krvnik u prisuću silne svjetine podno stratišta, u skupnom grobu pogubljenih zločinaca. Zanović tada jošte ne bijaše navršio niti tridesetpete svoje godine!

Kao zaglavlje zadnjim zgodama Zanovićeva života, zamoli u mjesecu novembru 1786., „Grand Baillif" amsterdamski, putem holandeskog poslanika u Beču austrijsku vladu, da dade uapsiti baruna Karlovitza, bivšeg tajnika „takozvanog kneza od Albanije", koji se je u Amsterdamu upustio bio u sumnjive poslove sa nekim tamošnjim trgovcima, a mogao bi imati kod sebe i razne spise nekadanjeg svog gospodara. Malo zatim doista zatvoriše u Beču tog poštenjakovića. Što je pak dalje bilo, o tome nema podataka.

* * *

Stjepan Zanović bijaše vjernim čedom nemirnih dana sudbonosnog osamnaestog vijeka — zlatnog doba svakojakih pustolova i čudaka. Uz imena „grofa" Cagliostra, grofa de Saint-Germaina i tolikih drugih njihove vrsti, niže se i ime Stjepana Zanovića, lažnog kneza od Albanije, čiju sam uspomenu eto nakanio obnoviti ovom mojom radnjom, kao čedan prilog kulturnoj povjesti njegovih vremena.

Pri ovoj radnji služio sam se raznom, dosele još neiscrpenom arhivalnom gragjom i znatnim brojem Zanovićevih književnih izdanja, koja imadem u svojoj privatnoj knjižnici. Uz to sam upotrebio sve ono, što se je do danas važnijega objelodanilo o Zanoviću, a okoristih se i mnogim podacima, koje dobih od raznih velevrijednih zasebnika i zavoda u domovini i izvana.

Poimence izričem usrdnu hvalu slavnim ravnateljstvima c. kr. dvorskog i državnog arhiva, kao i arhiva c. k. ministarstva nutarnjih posala u Beču, nadalje kr.

saks. državnog arhiva u Dražgjanima i biblioteke sv. Marka u Mlecima, a harno spominjem pomoć od ruke velemožnog gospodina Ivana Kostrenčića, bibliotekara kr. sveučilištne knjižnice u Zagrebu, gosp. Eduarda Van Biema, arhivara u Amsterdamu, urednika gosp. Filipa Loewa, u Beču i književnika gosp. A. G. Matoša u Parizu.

Nada 1903.

Djela starih hrvatskih pisaca u engleskom prijevodu.

Kad sam u svrhu bibliografičkih studija pregledavao omašni popis starih engleskih djela, što se čuvaju u glasovitoj knjižnici britanskog muzeja u Londonu,[1] naišao sam na nekoja latinska i talijanska književna djela starih hrvatskih pisaca u engleskom prijevodu, koja evo sa svojim bilješkama priopćujem kao zanimiv i većom stranom nepoznat prilog hrvatskoj bibliografiji.

Na prvom mi je mjestu spomenuti najslavnijega Hrvata svih vremena, svetoga Jeronima. Veliki ovaj muž, koji je sebi svojim djelima podignuo spomenik neumrlosti, rodio se na dalmatinskom tlu Ta je činjenica posvema dokazana proti tvrdnjama onih, koji ga nepravom načiniše rodjenim Talijanom.

Gotovo bez primjera u književnoj povjesti ukazuje nam se silno raširenje djela sv. Jeronima. Ako su već i prije iznašašća tiskarstva, književne njegove radnje zapremale širok prostor posvuda, gdje se je pisana riječ u cijeni držala, poslije toga — u XV. i XVI. — vijeku niknuše stotine i stotine raznih tiskanih izdanja po cijeloj Evropi, a tomu se pridruži sijaset najrazličitijih prijevoda.

Prvo englesko izdanje života svetih otaca u prijevodu čuvenoga književnika W. Caxtona izadje g. 1495. u Londonu, pod naslovom: *The lyff of the old Auncyent*

[1] Catalogue of early english books in the library of British Museum. London, 1884.

holy faders hermytes . . . translated out of Greke into Latyn, by Saynt Jerome. Enprynted by my Wynkyn de Worde, a na naslovnom listu naročito se spominje, da je to prijevod iz franceskoga jezika, a ne iz latinskog izvornika.

Još nalazimo u zadnjoj četvrti XVI. vijeka ovo izdanje: *A Pithie Exposition upon the. 51. Psalme. Also a godly meditation upon the. 31. Psalme. By A. Fleming. London, T. Dawson, 1578.*, a tomu mi je dodati još jedno, štampano godine 1630. u Parizu, u prijevodu H. Hawkinsa. To su izabrana pisma sv. Jeronima sa životopisima nekih svetaca, u popisu ovako navedeno: *Certaine selected Epistles of. S. Hierome; as also the lives of Saint Paul the first Hermite, of Saint Hilarion . . . written by the same Saint.*

Iza njega ističem *Bartola Gjurgjevića*, koji je živio u prvoj polovici XVI. vijeka. O književnom njegovu radu imade članak u „Radu“ akademije knj. 44.,[1] a i ja sam nekom prilikom iznio nekoje vijesti o njem, te mi bijaše napose moguće ispraviti iskrivljeno ime Georgijević na pravo njegovo hrvatsko ime Gjurgjević, kako je natiskano na naslovnom listu staroga jednoga krakovskog izdanja njegovih djela.

Bartol Gjurgjević bijaše jedan od onih bezbrojnih hrvatskih junaka, koji u očajnoj borbi proti turskoj sili padoše u okrutno i dugotrajno ropstvo. Punih trinaest godina nosio je on taj teški jaram, dok se pravim čudom ne spasi bijegom. Dodje u Rim, a onda pohodi mnoge evropejske zemlje, izazivajući posvuda pričanjem svojih doživljaja najveću sućut. Njegova tiskana latinska i talijanska djela o životu i običajima Turaka, s patnjama kršćana zarobljenih od Turaka, te njegova povjest turskih careva i opis putovanja u Jerusolim, često su puta izdana i na razne jezike prevedena.

---

[1] Mijatović Cedomil. Bart. Georgijević, str. 106.

Poznatim već prijevodima na talijanskom, franceskom, češkom i njemačkom jeziku pridodajem evo kod nas jošte nepoznato englesko izdanje: *Georgievits Barth. The ofspring of the house of Othomano, and oficers pertaining to the greathe Turkes court. Whereunto is added B. Georgieviz Epitome, of the customes, Rytes, Ceremonies and Religion of the Turkes: with the miserable affliction of those Christians, which live under their captivitie and bondage... All englished by H. Goughe. London, Th. Marshe (1570)*, gdje imade, kako se osvjedočih, izim jedinoga jerusolimskoga putovanja, sve ono, što je Gjurgjević objelodanio.

Trećeg ide ovdje mjesto veleumnog Istranina *Franju Patricia (Petrića)*, koji se je rodio god. 1529. na Cresu, a umro u Italiji god. 1597. On zauzima u povjesti mudroslovlja prošlih vremena vrlo odlično mjesto, te je poznat bio oštar protivnik Aristotelove nauke i privrženik Platona. Izdao je mnoga djela raznoga sadržaja,[1] od kojih ističem ovdje: *„Della historia dieci dialoghi“*, tiskano u Mlecima g. 1560. Tuj naš Patricio raspravlja o povjesti i o načinu, kako treba o njoj pisati. Ovo je djelo moralo u svoje doba vrlo na glasu biti, kad ga Inglez Blundevill uzima za podlogu jednomu svomu izdanju, gdje se uza to služi i sličnom radnjom Accontia Tridentinskoga. Godine 1574. naime izadje ovo djelo: *The true order and Methode of wryting and redding, Histories according to the precepts of Francesco Patricio, and Accontio Tridentino, by T. Blundevill, London, W. Seres, 1574.*

Dva naša glasovita zemljaka, kojima ću se takodjer pozabaviti na ovom mjestu, ostaviše boraveći u Engleskoj vidljivijih tragova u književnoj onoj povjesti, nego li itko prije ili poslije njih. To bijahu *Markantun Dominis (Gospodnetić) Rabljanin* i *Ivan Franjo Biondi Hvaranin.*

Služim se ponajviše vješto napisanim životopisom

[1] Vidi raspravu dra. Milivoja Šrepela „Rad“ CVIII.

velikog Rabljanina, kojim nas je obdario akademik prof. Šime Ljubić,[1] te napominjem, da se je Markantun Dominis rodio u Rabu (na istoimenom otoku) god. 1560., i da se je nadaren bistrim umom već u ranim godinama posvetio naucima. Pitomac Isusovaca bude privremeno članom ove družbe te učiteljem i propovjednikom po mnogim gradovima Italije. Iz ove dobe potječu i one njegove dvije strogo znanstvene kasnije tiskane radnje („Tractatus de Radiis Visus... Venetiis 1611" i „Euripus, seu sententia de fluxu et refluxu maris. Romae 1624."), na osnovu kojih moramo duboko žaliti, što ne bijaše sudjeno ovomu tako nadarenom Hrvatu, da se u miru posveti naucima, umjesto da nastupi život pun nemira i vječite borbe.

Pošto se bijaše s uspjehom posvetio diplomatičkomu posredovanju medju Austrijom i Mlecima radi Uskoka postade oko god. 1597. biskupom senjskim, a kad mu prilike onemogućiše povratak u Senj, postade g. 1602. nadbiskupom spljetskim i prvostolnikom Hrvatske i Dalmacije. Tuj mu se bilo boriti s velikim poteškoćama, a napose bude zapleten u prepirke sa svojim kaptolom i drugima, a konačno i sa samom papinskom stolicom. Oko g. 1616. bijahu stvari dotle doprle, da je odlučio ostaviti svoju nadbiskupiju i potkrijepljen sumnjama o nekim načelima katoličke vjere, potražiti utočište u Engleskoj, to više, što bijaše doznao, da ga traži rimska inkvizicija.

Dne 20. listopada 1616. izdade proglas o svom odlasku iz Italije, štampan u Heidelbergu i malo zatim u Londonu na latinskom jeziku. Doskora je ta malena knjižica i na engleski prevedena i s ovim natpisom izdana: *A manifestation of the motives, whereupon . . . . M. A. de Dominis, Archbishop of Spalatro Undertooke his departure thence. London, I. Bill, 1616.*

---

[1] O Markantunu Dominisu Rabljaninu. U Zagrebu 1870. (Preštampano iz X. knj. „Rada").

U Engleskoj lijepo primljen i od samoga kralja Jakova I. počašćen, on se sve više udaljuje od svoje katoličke vjere, što izjavljuje u javnoj propovjedi godine 1617., u talijanskoj crkvi u Londonu. Ta je propovijed s talijanskog izvornika takodjer na engleski jezik prevedena i ovako izdana: *A sermon preached . . . the first Sunday in Advent, Anno 1617. in the Mercers Chappel in London, to the Italians in that City . . . upon the 12. verse of the XIII. Chapter to the Romanes. London, Bill, 1617.*

Malo zatim (1618.) napisa i izdade s nepravim imenom svoje talijansko djelo o ostrovima kršćanskoga brodolomlja („Scogli del naufragio cristiano"), od kojeg ima ovaj engleski prijevod: *The rockes of Christian Shipwracke, discovered by the Holy Church of Christ to her beloved Children, that they may keepe aloofe from them. London, I. Bill, 1618.*, a prije toga počeo je izdavanjem ogromnoga svoga djela „De republica ecclesiastica, libri X." (u raznim izdanjima počevši od god. 1617.), od kojega nema engleskoga prijevoda. Potpunosti radi navesti mi je i njegovo izdanje povjesti tridentinskoga sabora od Pavla Sarpi-a (London 1619.), koje je prevedeno na engleski jezik po Natanaelu Brentu.

Vanjski uplivi skloniše napokon Dominisa, da ostavi svoj zaklon i da se povrati u krilo katoličke crkve. On sam to javlja papi svojim pismom od 9. listopada 1621., te se doista u pramaljeću god. 1622. dade na put.

U Bruselju, gdje se je desio na prolasku neko vrijeme, napisa uzroke svoga povratka iz Engleske, te ovo djelce, popunjeno oprovrgnućem svega onoga, što je dotle proti crkvi napisao„ izadje u Rimu god. 1623. na latinskom jeziku, a iste godine i u engleskom prijevodu. *Prijevod taj s natpisom: Second Manifesto of M. A. de Dominis (declaring the cause why he left England), Englished by M. G. K. Liege, 1623.* sačinjava zaglavlje njegova rada u Engleskoj. Život njegov do god. 1624.,

kad je umro, isto tako i posmrtna osuda inkvizicije, na osnovu koje su truplo njegovo i sva krivovjerna njegova djela na javnom rimskom trgu sažgana, ne ide u okvir ovoga članka.

Sasma druge prilike dovedoše u isto doba *Ivana Franju Biondi-a*, Hvaranina, na englesko tlo. Svršivši sjajno pravoslavne nauke na sveučilištu padovanskom, vršio je neko vrijeme odvjetničko zvanje u Mlecima, gdje bijaše vrlo cijenjen i gdje ga takodjer izabraše članom čuvene književne akademije „degli Incogniti“. Odavle podje u Francesku za tajnika mletačkom poslaniku, a kasnije se nastani odvjetnikom u Hvaru. Hvar je njegovo rodno mjesto, gdje se je rodio god. 1572. Bio je sin vrlo uglednih roditelja. Kako su ga njegovi sugradjani opetovano izašiljali mletačkoj republici, sprijatelji se u Mlecima s engleskim poslanikom, te pomagan od ovoga stupi Biondi u službu engleskoga kralja, gdje je imao prilike odlikovati se u važnim zgodama, što mu je donijelo razna kraljevska priznanja i imenovanje za komornika i viteza.

Kasnije se Biondi radi engleskih gradjanskih nemira, gdje je i njemu prijetila pogibelj, povuče sa svojom ženom, rodjenom Engleskinjom, u Švicarsku gdje je do smrti svoje (g. 1644.) mirno i u naucima živio.[1]

Od književnoga njegova rada valja spomenuti talijansko historičko djelo o engleskim gradjanskim ratovima medju kućama York i Lankaster (Venezia 1637. i Bologna 1647.). Engleski prijevod toga djela od Monmoutha izdan je u Londonu u 2 svezka g. 1641—46, a ponovno trudom Hinka Care-a g. 1724.

Uza to je napisao talijanske romane „L' Eromena“, „La donzella desterrada“ i „Il Coralbo“, koji su medju sobom u nekom savezu. Ja imam u svojoj knjižnici dosele nepoznata prva izdanja prvog i drugog romana, tiskana god. 1624. i 1627. kod Pinellia u Mlecima, isto

[1] **Ljubić**. Dizionario biografico. str. 33—34.

*

tako imam i kasnija izdanja sa trećim djelom (u mletačkom izdanju od g. 1640—41.), a tomu mi je još dodati i ova dva kod nas nepoznata engleska prijevoda i to:

1. Eromena, or, Love and Revenge . . . now faitfully Englished, by I. Hayward. London, R. Badger, 1632. i

2. Donzella desterrada, or, the Banish'd Virgin. London, T. Cotes, 1635. Prijevod potječe od istoga Haywarda.

Tim sam iscrpio podatke, koje nam daje na početku spomenuti engleski popis, koji seže do god. 1640. Nu prije nego zaključim, valja mi se sjetiti i čuvenoga liječnika i učenjaka *Gjura Baglivi-a*, rodom Dubrovčanina (1668. do 1707.), koji je svojim književnim radom zavrijedio imenovanje za člana londonske „Royal society". Njegova su djela i na engleski prevedena i god. 1704. izdana s natpisom: *The practice of phisic reduced to the ancient way of observations together with a dissertation of the tarantula.*[1]

I naš veliki Dubrovčanin *Rugjer Josip Bošković*, preslavni astronom i filosof (1711—1787.), prebivao je dulje vremena u Londonu; postao je članom tamošnjega kralj. učenoga društva, te je izdao ondje g. 1760. svoje latinsko djelo „de solis ac lunae defectibus", a rasprava njegova, gdje očituje svoje mnijenje o očekivanom prijelazu Venere (1761.), bi s natpisom: *Of the next transit of Venus*, na engleski prevedena i tiskom izdana.[2]

Svršujem sa željom, da bi mi drugom prilikom moguće bilo osvrnuti se i na one prijevode djela starih naših pisaca, što su zabilježeni u raznim bibliografičkim radnjama ostalih kulturnih naroda.

---

[1] **Selak Dr. Nik.** Život i djela Gjura Baglivi-a. Zagreb 1891. Str. 60.

[2] **Rački Fr** Rugj. Jos. Bošković. U „Radu" LXXXVII. str. 26 28.

Vienac 1896.

O Jerku Dominisu, Rabljaninu.

Rodbinske prilike čuvenog nadbiskupa spljetskog, Markantuna Dominisa (Gospodnetića) nisu jošte svestrano razjašnjene, a napose o njegovu ocu Jerku oskudijevahu vijesti dosele posvema, tako da marljivi Šime Ljubić u Markantunovu životopisu tek ustanovljuje od nekih krivo zabilježeno krsno njegovo ime, dok u ostalom radi pomanjkanja podataka ništa više ne spominje.[1]

Bivši pako naš Jerko i sâm dosta uglednim čovjekom, pače i talijanskim pjesnikom, držim, da će slijedeće po meni sakupljene bilješke sgodno dopuniti dosele izdane životopisne crte o glasovitom mu sinu, te ujedno biti malim prilogom književno-kulturnoj našoj povjesti

Jerko bijaše sin Krste Dominisa, kojeg god. 1538 nalazimo zapovjednikom rabske galije, te koji je uz njeg jošte imao sinove Šimuna i Ivana.

Dok posve manjkaju vijesti o mladosti Jerkovoj, možemo prilično sigurno ustvrditi, da se je po tadanjem običaju, bivši član ugledne dalmatinske porodice, izobrazio na sveučilištu padovanskom, te da je učio pravne znanosti, jer ga oko g. 1555. spominju doktorom prava i odvjetnikom u Mlecima, gdje se je i oženio.

Bivši takav i po staroj povlasti, što je imala njegova

---

[1] O Markantunu Dominisu Rabljaninu. Rad jugosl. akadem. knj. X. na str. 2—3.

obitelj još od cara Sigismunda, proglašuje god. 1560 legitimnim nezakonitog sina nekog Evangelistu Molina, te se u dotičnoj ispravi naziva doktorom prava i knezom palatinskim (dottore in legge e conte palatino).[1]

U zbirci satiričkih pjesmotvora, koju izdade uvaženi Franjo Sansovino,[2] nalazi se i oveća pjesma (sa oko 140 stihova) Jerka Dominisa „o doktorstvu“, gdje se isti Jerko izrazuje o tolikim neugodnostima odvjetničkog staleža, kojem je pripadao.

Iz ove sa kulturnog gledišta vanredno zanimive satire razabiremo nezadovoljnu i nemirnu ćud Jerka, koji u svom zvanju ne nalazi željene sreće. Njemu se upravo gadi to toliko hvaljeno i od mnogih žudjeno doktorstvo i on proklinje čas, kad mu se je podao:

Basta, che maledico l' hora quando
Urtai da scioperato in questo laccio
C' ha posto me di me medesimo in bando;

tuži se kako mora svakomu robom biti, i klanjati mu se:

Esser schiavo d'ogn'un fino de panni,
Uscir di casa quand ad altri piace.
E salutar Martin, Pietro e Giovanni:

te zaklinje oceve, neka ludo ne žrtvuju života i imetka, da im sinovi budu doktorima:

Imparate da me padri meschini,
Che per adottorar vostri figliuoli
Spendete 'l sangve, la vit' e i quatrini.

U uvodu rečeni Sansovino vrlo se laskavo izrazuje o našem zemljaku, te veli: „Na koncu vidjet ćete lijepu i učenu satiru o doktorstvu od Jerka de Dominisa. Duh ovog plemića toli je živ i okretan, da bi bio za cijelo u velike koristio pjesničtvu, da nije bio u svom životu toli loše sreće.“ Zatim spominje, kako ova pjesma, koja je

---

[1] Galvani. Il Re d' Armi di Sebenico. Venezia 1884. na str. 98.

[2] Sette libri di Satire. Venezia 1560.

postala usred svakidanje buke odvjetničke pisarne, može služiti primjerom bistra duha pjesnikova.

Kasnije se je valjda Jerko Dominis preselio u rodno svoje mjesto, te je možda u Rabu i umro. Tamo mu se god. 1560. (neki kažu 1566.), rodi sin Markantun, jedan od najslavnijih al' i najnesretnijih muževa onog doba.

Vienac 1900.

O navodnom zagrebačkom tiskotvoru od god. 1527.

U najpotpunijem izdanju književno-povjesnog djela Konrada Gesnera „Bibliotheca instituta et collecta“ od god. 1583., zabilježeno je na strani 337 (po izdavatelju Frisius-u), da je Hermagoras Kraft iz Obernburga izdao u Zagrebu god. 1527. i 1535. tiskanu geografičku kartu o putovanjima sv. Pavla apoštola.[1]

Ovu za nas vanredno zanimljivu bilješku, prenio je slavni Abraham Ortelius (1527.—1598.) u njeka izdanja svog znamenitog atlasa geografičkih karata, što je tečajem XVI. i XVII. vijeka vrlo često izdavan,[2] te se može smatrati zbornikom karata najčuvenijih geografa živućih u XVI. stoljeću i prije, kojih izvorni nacrti i prva izdanja velikim dijelom posve se izgubiše.

U savezu sa anonimnom kartom putovanja sv. Pavla („Peregrinationis Divi Pauli Typus Corographicus“), ističe Ortelius u uvodu, gdje spominje ostale slične radnje, takodjer i Gesnerovu (pravije Frisiusovu) bilješku o zagrebačkoj Kraftovoj karti od god. 1527.

Odavle je crpao poznati zagrebački kanonik i latinski pisac Baltazar Krčelić dotičnu svoju vijest, te istu u manjkavom obliku, (jer nije poznavao prvobitnu izvornu

[1] „Hermagoras Craft ab Obernburgo, edidit tabulam geographicam peregrinationis Pauli apostoli quae impressa est Zagrabiae 1527., et 1535.“

[2] „Theatrum orbis terrarum“. (Izdanje od g. 1603. u sveučilišnoj knjižnici zagrebačkoj.)

bilješku), bez naznake, da se radi o geografičkoj karti i da se spominje i drugo neko izdanje od god. 1535. objelodanio.[1]

Kasniji naši pisci slijedivši Krčelića, opetovaše njegovu tvrdnju o opstanku knjigotiskare u Zagrebu god. 1527., gdje je tobože putujući tipograf Hermagoras Kraft naštampao knjigu (!) „Tabulae peregrinationis Divi Pauli", a neprežaljeni Ivan Kukuljević, bez dvojbe krivo upućen, na jednom mjestu pače ističe, da se primjerak te navodne knjige u gradačkom „Joanneumu" nalazi.[2]

Kako prama pravom stanju stvari i u pomanjkanju svakog inog dokaza, jamačno ne može biti govora o knjigotiskarskom radu u Zagrebu u naznačeno doba, i kako je u tom slučaju štampanje geografičkih karata vrlo dvojbeno, ako i ne posve isključeno, samo se po sebi nameće pitanje, da li dotična bilješka nije jedna od mnogobrojnih bibliografičkih pogrješaka, koje dosta često nalazimo tako u starijim kako i u novijim djelima.

U tom me potkrjepljuje činjenica, što se dotična bilješka u Gesnerovu djelu nigdje drugdje ne potvrdjuje i kako izvor vijesti nije poznat, da se istinitost nikako ustanoviti ne dade. Uz to se zameo Kraftovim kartama svaki trag, te moj dotični upit kod najvećih kartografičkih zbirka ostao je bez uspjeha.

Isto tako manjkaju nam podaci o ličnosti tajanstvenog onog Hermagore Krafta. U staroj književno-kulturnoj povjesti on se dalje ne spominje, a niti u vlastitoj njegovoj domovini (u Bavarskoj), nije mu se sačuvala uspomena. Iz Orteliusa prošlo mu je ime u red najstarijih njemačkih kartografa, što ih navadja pisac Breusing, te tako dobiva mjesto u kolu onih slavnih muževa, koji

---

[1] „De regnis Dalm. Croat. Sclav. Notitiae Praeliminares", na strani 456.

[2] „Der Buchdruck in Kroatien". Kroatische Revue. Agram 1882. na strani 45. (U „Joanneumu" uzalud tražah razjašnjenje ove naznake.)

tada napose u Njemačkoj zapodjenuše bujni preporod geografičkih znanosti.[1]

Po odabranom predmetu mogao je biti svećenikom, jer proučavanje i crtanje „perenigracija“ sv. Pavla bijaše tada obljubljenim zanimanjem ne samo kod različnih geografa svjetovnjaka, već i u krugovima bogoslovaca. Od jednih i drugih bijahu najpoznatiji Petar Apian, Orontius Fineus, Marcus Jordanus i Arias Montanus.

Kod nas mnogo kasnije, u osamnaestom stoljeću, dva naša zemljaka, Dubrovčani Ignjat Gjorgjić i Stjepan Šuljaga, učiniše ovo bogoslovno-geografičko pitanje predmetom vrlo žestoke književne prepirke, sa njekim malteškim piscima da li je dalmatinski otok Mljet ili otok Malta, bio pristaništem sv. Pavla na njegovom putovanju, te Gjorgjić obloži svoje djelo geografičkom kartom starog izvora.[2]

Ako time i nisam potpuno razjasnio pitanje navodnog zagrebačkog tiskotvora od god. 1527. (i 1535.), ipak se nadam, da sam točnijom oznakom stvari potaknuo na daljne potrage, a svakako ispravio njeke krive navode u kulturnoj našoj povjesti.

---

[1] „Leitfaden durch das Wiegenalter der Kartographie bis zum Jahre 1600. — Frankfurt 1883.“, na strani 14.

[2] Vidi: Valentinelli Gius. Bibliografia della Dalmazia. Zagrabia 1855., na strani 232—239.

Vienac 1900.

O Agatiju Gvidaceriju, Kotoraninu.

Medju one umne pripadnike hrvatskog naroda, koji su u prošlim stoljećima u velike unapredjivali sveopću naobrazbu, a kraj tužnih prilika ništa gotovo za vlastitu domovinu uraditi mogli, ide i Agatij Gvidacerius iz Kotora, glasovit u XVI. vijeku u Italiji i Franceskoj, kao vrstan poznavalac i učitelj evrejskog i grčkog jezika.

O djetinjstvu i mladosti njegovoj nemamo upravo nikakovih vijesti. Da mi slučajno ne dodje u ruke jedno njegovo djelo, gdje se on sam ističe Kotoraninom, ne bi nam ni bilo moguće ispraviti krivi navod raznih onih pisaca, koji načiniše Gvidacerija Talijanom iz Kalabrije, dočim je jedan od njih opet, i on bez svakog ozbiljnog dokaza, ustvrdio, da je bio rodjeni Španjolac.[1]

Znademo, da se je Gvidacerius rodio oko godine 1475. i da se je desio u prvoj četvrti XVI. vijeka u Rimu, gdje je uživao naklonost pape Lava X., koji, poznavajući njegovo znanje istočnih jezika, namjesti ga profesorom na rimskom učilištu „della sapienza". Tu je on mnogo godina revno djelovao, a uz to sastavio vanredno bogatu zbirku dragocjenih rukopisa i veliku knjižnicu. Kobne god. 1527., kad španjolske čete opljačkaše Rim, propade ovaj plod mnogogodišnjeg njegova

---

[1] Tafuri D. B. Istoria d. scritt. nati nel regno di Napoli III, str. 353.

truda i Agatiju tek podje za rukom, da u bijegu spasi život.[1]

Bivši u najvećoj bijedi, dobra sreća dovede ga u francuski grad Avignon, gdje nadje u osobi podlegata Ivana Nikolaja iskrenog prijateija i moćnog zaštitnika. Ovaj ga povede g. 1530. u Pariz, a doskora imenova kralj Franjo I. našega Gvidacerija profesorom evrejskog jezika na netom ustrojenom „Collége de France“ s obilnom za ona vremena plaćom od godišnjih 200 zlatnih cekina.[2]

Ustrojstvom znamenitog ovog učevnog zavoda nastade pravi preporod znanosti u Francuskoj, koji je uz to i blagotvorno djelovao na ostale evropske zemlje. Uz Gvidacerija predavaše na kolegiju čitav niz vrlo znamenitih učenjaka svih naroda, od kojih je dosta spomenuti glasovitog Mlečanina Pavla Paradizia i čuvenog francuskog matematika Orontia Finèa.

Napose za gojenje istočnih jezika nastade novo napredno doba, okrunjeno velikim uspjehom. Bilo je doduše već i prije opetovanih pokusa, da se uvede u Francuskoj a napose u Parizu učenje tih jezika, a papinska stolica podupirala je ova nastojanja, od kojih se je nadala znatnoj koristi za vjersku propagandu po istočnim zemljama, nu kraj općeg slabog zanimanja za nauke prije XV. vijeka nije se ni u tom moglo mnogo postići.

Istaknut mi je ovdje prvog učitelja evrejskog i kaldejskog jezika na sveučilištu pariskom, Pavla de Bonnefoy, pokrštenog izraelca, koji je po kazivanju pisca Jourdaina valjda istovjetan s nekim „Paul de Slavonie“, što je počevši od god. 1420. ove predmete poučavao. Kada i pod kojim prilikama je ovaj iz hrvatskih krajeva potječući davni učitelj prešao u krilo katoličke crkve, primivši pridjevak „de Bonnefoy“, dosele je ne-

[1] Tiraboschi: Storia della lett. ital. VII. 2. str. 389.

[2] Abel Lefranc: Histoire du Collége de France. Str. 181. i dalje.

poznato. Živući u najvećoj bijedi, budući da je neznatnu svoju plaću dobivao ueuredno, on je svojim znanjem u ono mrtvo doba malo šta privrijedio, a malo mu je jamačno i koristilo, što ga je parisko sveučilište preporučilo kao: „le seul docteur en Ebrieu et Caldée, ou pais de France, au grant reproche de tous chrestiéns et au deshonneur de la foy.[1]

Gvidacerius naprotiv našao je u Parizu najpovoljnije prilike, pa je takodjer predavao na tako zvanom „lombardskom kolegiju“, gdje je imao stan i drugovao s odličnijim Talijanima, koji su tada u Parizu živjeli, Uz to se bavio mnogo književnošću, pa je, koliko mi je poznato, do god. 1540. izdao niže spomenuta razna djela, koja se tiču evrejske gramatike i tumačenja svetog pisma.

Prvo mu je djelo izišlo još u Rimu oko g. 1525., i to papi Lavu X. posvećena gramatika, koju je popravljenu g. 1539. u Parizu pod naslovom „Grammaticae in sanctam Christi linguam institutiones“, na novo izdao. Zadnja radnja njegova, koja je izišla nekoliko mjeseci prije njegove smrti, jest djelo: „Liber Michlol Grammatices linguae sanctae, R. David Kimchi, Parisiis, Anno 1540.“, štampano evrejskim i latinskim slovima, a imadem isto u svojoj knjižnici. Posveta: „Agathius Guidacerius, *Catarensis,* suis auditoribus, sanctae linguae omnibus S. P. D.“ dokazuje nam bez sumnje, da možemo i ovog čuvenog učenjaka uvrstiti u red glasovitih Hrvata prošlih vijekova.

Ostala njegova dosele poznata djela jesu slijedeća:

1. Canticum canticorum nuper ex hebraeo in latinum versum. Parisiis, G. Morrhius, 1531. 4na.
2. Ad christianiss. Regem & Reginam Galliae Agathii Gvidacerii in verba domini supra montem explanatio. Parisiis, Christ. Wechelus, anno 1531. 8na.

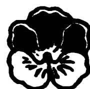
---

[1] Jourdain: De l'enseignement de l'hebreu au XV. siecle, Str. 236. i dalje.

3. Comment. in septem psalmos davidicos. Parisiis, 1536. 8na.
4. De literis hebraicis, de punctis, de accentibus, de quantitate syllabarum deque vera linguae hebraicae pronunciatione. Parisiis, 1537. 8na.
5. Canticum canticorum & Ecclesiastes, hebr. & lat. Parisiis, 1539. 8na.

Oni, koji se baviše Gvidacerijem, pohvališe njegovo vanredno znanje i izvrsno poznavanje grčkog i evrejskog jezika i istakoše, da je bio vrlo savjestan i u svem točan učitelj i učenjak. Meni je milo, što sam mogao, da u kratkim crtama iznesem pred hrvatsko općinstvo sve ono, što može zanimati iz njegova života i naučnog rada.

Vienac 1895.

O književnom radu Hermana Dalmatina.

Jedan od najstarijih pisaca hrvatske narodnosti bijaše Herman Dalmatin, koji je živio u XII. vijeku i daleko slovio velikim svojim znanjem na polju astronomije i neobičnim poznavanjem arapskog jezika.

Nisu nam dosele poznate potanke prilike njegova života, pa mi je opetovati, što o njem veli francuski pisac Jourdain, da je proputovao s drugom svojim, Englezom Robertom de Retine (kasnijim arhidjakonom pampelunske crkve), Evropu i Aziju, pa se s njime nastanio u španjolskoj Ebori, da živi naucima.

Tomu mogu dodati, da je naš Herman u starom izdanju svojih arapskih prijevoda ovako naznačen: „Hermanus Dalmata, scholasticus subtilis et ingeniosus, apud Legionensem Hispaniae civitatem“, a ustanoviti se dade, da je i privremeno boravio u Toledu i u francuskoj Toulousi, a jamačno pripadao jednom crkvenom redu, što ipak nije točno poznato.

Godine 1143. proputovao je glasoviti benediktinac Petar Kluniacense Španjolsku, da tamo pregleda samostane svoga reda. U Ebori se namjeri na Hermana i druga njegova Roberta, te prvog naziva „acutissimi et literati ingenij scholastico“. Saznavši, da su oba vješti arapskom jeziku, dade o svojem trošku od njih na latinski jezik prevesti muhamedanski koran.

Tako Petar Kluniacense sâm pripovijeda u posvetnom pismu prijevoda, koji imadem u svojoj knjižnici u

tiskanom bazelskom izdanju od god. 1550. Iz njega se uvjerih, da je to zajedničko djelo spomenutih drugova, dočim se je dosele taj prijevod pripisivao jedino Robertu de Retine, a tek neke manje radnje o proroku Muhamedu i o muhamedanskoj vjeri (štampane zajedno s koranom), Hermanu Dalmatinu.

Po jednoj bilješci mogao sam takodjer ustanoviti zanimivu i dosele nepriopćenu činjenicu, da je Ivan Stojković Dubrovčanin, slavni glavni prokurator dominikanskog reda i sjajni govornik na bazelskom crkvenom zboru, pronašao god. 1437. rukopis ovoga djela svog zemljaka u Carigradu, gdje se je tada desio kao poslanik zbora, dao ga tamo vlastitim troškom prepisati po Poljaku Klimentu de Vislicia, te po ovom prepisu sto godina kasnije (god. 1543.) izadje prvo, a iza toga razna ostala izdanja i prijevodi.

Koran preveden je kasnije često puta i bolje i vjernije, no ipak djelo je ovo od vanredne važnosti za književnu povjest srednjeg vijeka, a častan je spomenik umnog rada u ono gluho doba sveopćeg mrtvila.

Od veće važnosti za znanost prikazuju se prijevodi i tumačenja starih arapskih astronomskih djela, što ih je sastavio Herman Dalmatin. Rukopisi njihovi velike dragocjenosti čuvaju se u prvim knjižnicama Evrope.

Renan i za njim mnogi su drugi dokazivali, da stara arapska medicinska, filozofska i astronomska djela ne bijahu muhamedanskog izvora, već da se imadu smatrat plodom učenih kršćanskih radnja, sačuvanih u sirskim školama i samostanima, a Arapima da pripada zasluga, što te radnje oteše zaboravi, što grčke izvornike prevedoše na vlastiti jezik, pa da njegujući nauke ove uskrisiše znanosti na novi život.

Medju one, kojima bijaše zadaća, priopćivati latinskim narodima prijevode ovih arapskih djela i time unapredjivati sveopći umni napredak, pripada i Herman Dalmatin. U odabranoj četi umnih radnika, koje sakupi

oko sebe u tu svrhu toledski nadbiskup Raimund u XII. vijeku, on se sa svojim drugom Robertom de Retine posvećuje proučavanju i prevodjenju astronomskih djela s vanrednim uspjehom.

Francuski učenjak Abbé Clerval posvetio je ovom djelovanju našeg zemljaka dubokoumna istraživanja, koja je priopćio pod natpisom: „Hermann le Dalmate et les premierès traductions latines des traités arabes d'astronomie au moyen age“ u izvještajima medjunarodnog katoličkog znanstvenog sastanka, što je obdržavan g. 1891. u Parizu.

Radnje Hermana Dalmatina ujedno su najstarija poznata astronomska djela, napisana na temelju arapskih izvornika, i to: „De Mensura“ i „De Utilitatibus astrolabii“, Abbé Clerval dokazujući ujedno, da je nastariji prijevod Ptolomejeva „planisfera“ i njegovih „kanona“ (ovo potonje ogromne ploče, priredjene za proračunanje gibanja planeta, s uvodom) takodjer djelo našega zemljaka, obara krivi i često istaknuti nazor onih novijih pisaca, koji načiniše nepravom nekog Nijemca Hermana Kontrakta u XI. vijeku piscem ovih prijevoda.

Mi se Hrvati s pravom dičimo čuvenim astronomom Marinom Getaldićem, Dubrovčaninom, koji je u početku XVII. vijeka mnoga astronomska djela napisao i izdao, a u prošlom vijeku opet jedan naš Dubrovčanin, slavni Rugjer Josip Bošković, neumrlo se ističe na polju astronomije, te zaslužuje priznanje cijelog naobraženog svijeta. Ovi redci neka nešto pobliže, nego je to dosele kod nas učinjeno, upozore na zanimivu prikazu Hermana Dalmatina, pradavnog pisca o astronomiji i vrijednog predšasnika ovih naših velikana, jer ga ide slava, da je prvi Ptolomejeve nauke novovjekom svijetu priopćio.

Vienac 1896.

„George d'Esclavonie".

U popisu glasovite knjižnice kneza de la Valliére, koja je javno prodana koncem prošloga vijeka u Parizu,[1] zabilježeno je djelo: *„George d'Esclavonie Le chateau de virginité. Paris 1505"*. U nadi, da ću štogod više saznati o tom dosele sasma nepoznatom franceskom piscu hrvatske narodnosti i o njegovu djelu, dao sam se na istraživanje.

Na moj upit dobrohotno me ubavijesti ravnateljstvo „Narodne Knjižnice" u Parizu, da medju dragocjenim knjigama, tiskanima na kvijeru, ima dva primjerka istoga djela, kojega točni natpis ovako glasi: *„George d'Esclavonie. Le chateau de virginité. Composè pour la salut et l' édification de dame Isabelle de Ville Blanche. Paris, Anthoine Verard, le XXII. Novembre, 1505.*[2]

Uza to sam si dobavio opis knjige i prijepis posvete, gdje nadjoh podataka o osobi pisca i o sadržaju djela.

Posveta je upravljena „A ma filiole en jesu christ tres amee Dame ysabel de ville blanche religieuse du convent de dames de beaumont empres tours *George de esclavonie maistre en ars et docteur en theologie chanoine et penencier de l' eglise de tours"*.

To nam dokazuje, da je na početku šesnaestoga vijeka jedan naš zemljak bio kanonik čuvene franceske nadbiskupije u Toursu; ujedno nam naslov meštra zna-

[1] De Bure Catal des livres de la Bibl. du Duc de la Valliére. Paris 1783.

[2] Vidi takodjer: Jnventaire des livres impr. sur velin de la Biblioth. Nationale. Paris 1877.

nosti i doktora bogoslovlja svjedoči, da je to morala biti znamenita i vrlo učena osoba.

Djelo je napisano, kako kaže dalje, u slavu djevičanskoga stanja, a posvetio ga je duvni gospojinskoga samostana u Beaumontu Izabeli de Ville Blanche, kad je ova pred nadbiskupom tourskim položila zavjet djevičanstva.

Prošnja nekoje velečasne gospode, koja bijahu prisutna kod svečanoga čina, ponukala ga je, da protumači mladoj duvni svete tajne njezina zavjeta. („Je tay compose ce present livre nomme chasteau de virginite. Affin que tu entendes les misteres tu puisses ton estat qui passe les aultres mieulx maintenir et la gloire de ta virginite en bonne perseverance plus devotement et plus seurement garder. Et pour ce que la matiere da la virginite est excellente y plaisant et gracieuse").

Djevojka, kojoj posvećuje svoje djelo, bila je za stalno vrlo visoka roda, kad je zavrijedila, da joj pokloni raskošno opravljenu knjigu tako odličan crkveni dostojanstvenik, a naš zemljak k tomu još ističe, da je to s toga učinio, što kao njezin kum ima i dužnost pred Bogom brinuti se za spas duše njezine („. . . pour demonstrer le devoir du parrain de quel je me tiens envers toy oblige").

Djelo samo ima 132 strane u 4-ni, te je štampano gotičkim slovima. Naslovni je list lijepo urešen, te čitava knjiga ide u red najljepših tiskarskih tvorina čuvenoga Antuna Verarda.

O osobi pisca, o njegovu imenu i porijetlu ne imamo dosele (koliko je meni poznato) upravo nikakovih vijesti u našim književnim i životopisnim vrelima. Ja sam se mnogo trudio u tom pogledu, nu bez svakoga uspjeha, pa iznosim ove retke u nadi, da će možda s vremena za rukom poći, saznati što točnije o zanimivoj ličnosti davnoga franceskoga pisca Gjure Slovinjanina.

Vienac 1897. *

Hrvatski poslanik na augsburškom saboru god. 1530.

ar Karlo V. putuje u proljeće godine 1530. iz Italije na njemački državni sabor u Augsburg, koji je započeo svoja vijećanja dne 8. travnja. Svjetska povjest zabilježila je glavne dogadjaje na tom saboru, gdje je izbila velika opreka medju katolicima i pristašama Martina Luthera, koja je doskora imala buknuti živim plamenom, pa u svojim posljedicama dodirnuti i hrvatske zemlje Manje je poznata zgoda na tom saboru, da je hrvatski poslanik, Vuk Frankopan, član slavne porodice knezova tržačkih, pred moćnim carem, u sjajnom govoru orisao goleme bijede i nevolje, kojima bijaše izvržena kraljevina Hrvatska od vječitih navala turskih, pa je molio od njega i njemačkih knezova pomoć za izmučenu svoju domovinu.

Stanje u Hrvatskoj bijaše tada upravo očajno. Pristaše kralja Ferdinanda i privrženici Ivana Zapolje vode krvavi domaći rat, a Turci provaljuju u Slavoniju, pa se spremaju na novu veliku vojnu. U ovakovim prilikama kralj Ferdinand za čas pomišlja, ne bi li bilo pomoći od Karla V.; i svjetuje Hrvate, neka pošlju svoga poslanika pred cara u Augsburg. Dne 24. kolovoza 1530. držao je knez Frankopan svoj govor, koji je istodobno izišao ispod tiska u latinskom izvorniku i u njemačkom prijevodu. Časna ta naša književno-povjesna starina, koje se jedan primjerak u mene nalazi, nosi ovaj natpis:

„Oratio ad Serenissimum Carolum V. Sacri Romani Imperij Caesarem inclytum: Ac ad illustr. et potentiss. Principes, facta ex parte Regnicolarum Croaciae: per Vuolffgangum de Frangepanibus Comitem et Oratorem ipsius Croaciae, Augustae XXIII. Augusti, Anno 1530. habita. — Responsio Illust. Principis Joach. Marchionis Brandenburgensis. — Augustae Vindel. in offic. Al Vueyssenburgensis, 1530." 4 lista u 4-ni.

„Velikaši i plemići kraljevine Hrvatske nudjaju vjerne svoje sile Vašem carskom Veličanstvu i ponizno se preporučuju", veli hrvatski velikaš, pa živahnom rječitošću, pun zanosa, pripovijeda o osamdesetgodišnjem ratovanju Hrvata proti turskoj premoći, kojoj će napokon morati podleći, ne dodje li u zadnji čas tako potrebna pomoć.

„Pomisli, posvećeni care, nastavlja Frankopan, kakove i kolike jade imade pretrpjeti bijedna Hrvatska u junačkoj i očajnoj svojoj borbi proti dušmaninu svega kršćanstva. Lišeni, od svojih predaka baštinjenog tla, okrutno ubijani ili vodjeni u vječno robstvo, žene naše zvjerskim načinom obešćašćene, mnogi od nas već si je u očaju svojem zaželio konac tako mukotrpnog žića".

I pokazujući nezacijeljene svoje rane, u svetom žaru dozivlje velikom katoličkom vladaru: „Nema, svijetli care, nijednog naroda na svijetu, koji bi u tako golemoj nesreći, tako nepokolebivo ustrajao u kršćanskoj vjeri, kako to čini narod hrvatski".

Na divne ove riječi odgovara u ime cara Joakim knez brandenburški. U velike hvali hrvatsko junačtvo, bodri na ustrajnost u borbi, pa obećava skoru pomoć iz njemačkih zemalja.

Al prodje punih dvanaest godina, prije nego se maknu njemačka vojska. Tek godine 1542. isti Joakim brandenburški dodje na čelu brojne vojske do Pešte i Budima, nu već poslije prvih okršaja, na očigled junačke pomoći Nikole Zrinskog, u najozbiljnijem času, on se

s vojskom opet vraća u Njemačku, ostavljajući Hrvatsku i Ugarsku krutoj sudbini osmanlijske osvete.

Kratkom ovom crticom želim pobliže upozoriti na krasan prilog hrvatskoj povjesti, koji držim vrlo važnim takodjer pogledom na svjedočanstvo, što nam podaje o posebnom položaju kraljevine Hrvatske u ono doba. Poslanik hrvatski samostalno stupa pred cara Karla V., a tek kasnije, dne 30. rujna 1530., u ime Ugarske govori na istom saboru Ladislav de Macedonia, biskup varadinski, kojemu se tada pridružiše i dva izaslanika iz Slavonije.

Naš neprežaljeni historik Radoslav Lopašić u svom lijepom djelu „Bihać i bihaćka krajina“ bilježi na strani 287—288. njemački prevod govora Vuka Frankopana s jezgrom sadržaja po magjarskom bibliografu Kertbenyu, pa nas izvješćuje potanje o raznim prilikama burnog života ovoga znamenitog Hrvata, koji bijaše slavan kao junak i diplomat, a pogibe g. 1546. u šmalkaldskom ratu.

Vienac 1895.

Dantov „Raj“ sa slikama Julija Klovia.

Prije dvije godine bješe objavljen u „Viencu“ lijepi životopis glasovitoga hrvatskoga sitnoslikara Julija Klovija (Glovića), što ga je napisao na engleskom jeziku John W. Bradley, („The life and works of Giorgio Giulio Clovio, miniaturist“, London, 1891.), a nedavno opet izidje presjajni upravo spomenik njegova umjetničkog rada, i to u Italiji, koju je naš Klovio svojim bogodanim kistom najvećma proslavio.

Učeni podknjižničar vatikanske knjižnice, Gius. *Cozza-Luzzi*, izdao je prošle godine najprije opis znamenitog rukopisa Dantova „Raja“, urešen slikama Julija Klovia („Il paradiso dantesco, nei quadri miniati e nei bozzetti di Giulio Clovio“. Roma, 1893.), što se čuva u vatikanskoj knjižnici, a bijaše nekad vlasničtvo vojvoda urbinskih; a sada iznenadjuje umjetnički svijet dragocjenim izdanjem čitavoga rukopisa u fototipiji, u tolikoj ljepoti, da se što ljepše teško i pomisliti može.

O tom rukopisu govori naš Ivan Kukuljević u svom životopisu Julija Klovia, što ga je godine 1878. „Matica Hrvatska“ izdala u vrlo lijepoj knjizi. No on ga nije imao prilike vidjeti za svoga boravka u Rimu, pa ga za to opisuje po kazivanju drugih pisaca.

Rukopis „Danteove božanstvene komedije“, kažu, urešen je slikarijama triju umjetnika. Konac očistilišta i čitavo pjevanje raja uresio je Klovio, kojega je ime jedino zabilježeno u rukopisu.

Nu g. Cozza-Luzzi pokazuje, da nikako ne stoji da je ime Klovijevo zabilježeno u rukopisu, a dosele da ne bijaše sasma vjerodostojnog dokaza, da su to doista radnje našega umjetnika.

Tek veoma zanimljivi prvotni nacrti ovih slikarija sa vlastoručnim bilješkama Klovija, koje je ovaj gospodin otkrio u istoj vatikanskoj knjižnici, konačni i najbolji su dokaz u prilog našem zemljaku.

Nacrte je ove predao Klovio vojvodi urbinskom na odobrenje prije izradbe samih slika. Oni su vrlo dragocjeni prilozi povjesti umjetnosti kao i poznavanju samog umjetnika, koji nam se ovdje ukazuje u najtanjim crtama svojega rada.

Prvoj slici nije se pronašao izvorni nacrt. Ista je upravo prekrasno izradjena. Prikazuje nam pjesnika „Božanstvene komedije“ sa Beatricom u nebu, gdje gledaju neslućene rajske divote:

„A gloria di colui che tutto muove
Per l'universo penetra, e risplende
In una parte più: et meno altrove.
Nel ciel che piu della sua luce rende
Fu io, et vidi cose che ridire
Ne sa ne puo chi di la su discende;
Perche appressandosi al suo disire,
Nostro intellecto si profonda tanto,
Che dietro la memoria non puo ire“.

U divnom se okviru nalaze ovi stihovi. Pod njima su namješteni angjeli u prelijepom rasporedu, a čitavu sliku nazivlje izdavatelj pravim umjetničkim čudom.

A i sve ostale slike ne zaostaju za ovom prvom, pa se doista ne može kazati, kojoj pripada prednost. Čitavi ovaj red malenih slika, veli izdavač, pokazuje svakomu umjetniku i svakomu štovatelju genija pravi raj lijepih umjetnosti, dolikujući uzviženoj pjesni Alighiera i ruci Klovia.

Izdanje ima u svem do sedamdeset vrlo uspjelih reprodukcija, a izišlo je samo u sto primjeraka po dvije

sta franaka. Djelo u velike služi na čast izdavaču, a napose mi Hrvati moramo mu zahvalni biti, što je spomen našega zemljaka tako lijepo prodičio.

Na koncu mi je istaknuti, da je gosp. Cozza-Luzzi zapao u krupnu pogrješku, kad drži Klovija rodjenim Grkom i to na osnovu činjenice, da se je isti po ukusu onih vremena kadkad podpisivao „Macedo“. Ivan Kukuljević u spomenutom životopisu dokazuje, da se je Klovio rodio u Grižanama u hrvatskom Primorju, od porodice Glović (kasnije Gloričić). Malo ne uvijek potpisivao se Croata, Croatus, Crovata, de Croatia i katkad i Illyricus.

Pod Klovijevom slikom, koju je on sam izradio, potpisao se „Croatus“, a na crnom mramornom spomeniku s poprsjem od bijela mramora u crkvi sv. Petra od Vinkula u Rimu čitamo, da je „Pictor nulli secundus“ bio „Domino Julio Clovis de Croatia“.

Nije g. izdavač trebao tražiti klicu vanrednog slikarskog dara našega Klovija u tome, što drži, da se je rodio „in elleniche contrade“, jer baš ponosna Italija imade razloga diviti se vještini i darovitosti hrvatskih sinova, od kojih mnogi stekoše u njezinu krilu časna mjesta u svim granama znanja i umijeća.

Vienac 1894.

Nepoznato djelo Tome Baseljića, Dubrovčanina.

U književnoj našoj povjesti ne nalazimo napomenuto nijedno djelo fratra Tome Baseljića, Dubrovčanina, jer se je dosele općenito držalo, da se je njegov književni rad posvema izgubio, pa mi je milo, što mogu izvijestiti o jednoj njegovoj tiskanoj radnji, koja je izašla za života slavnog ovog našeg zemljaka, na početku XVI. vijeka.

Natpis knjizi, koju imadem u svojoj zbirci, jest ovaj: „Historia illust. Romanorum a Jano usq. ad captam a Gotthis urbem. Jampridem edita per *Fr. Thomam,* qui veteribus tantum est aetate inferior. — Romae, exp. Steph. Guillireti Lothoringi, anno salutis 1510“.

Na 58 strana velike osmine opisuju se tuj žića rimskih vladara, a djelce, koje ide u najveće bibliografske rijetkosti, ukrašeno je množinom prekrasnih drvoreza, pa imade posvetu papi Juliju II., poznatom prijatelju znanosti i umjetnosti.

Uvjerenje, da je pisac fratar Toma, upravo naš Baseljić, stekao sam, vidjevši nedavno jedan drugi primjerak istog djela, gdje se na naslovnom listu kraj imena nalazi stara rukopisna bilješka *„archiep. Ragus.“*, a potraga po raznim izvorima dubrovačke povjesti naučila me, da je Toma Baseljić doista bio visoki crkveni dostojanstvenik dubrovački (ako i ne nadbiskup, kako je pogrješno zabilježeno) i uz to u predmetu, kojim se knjiga bavi, priznat učenjak, jer se znade da je slovio

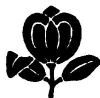
kao dobar poznavalac stare povjesti i da je imao lijepu zbirku rijetkih starih novaca.

O njegovu životu znade se nadalje, da se je rodio u Dubrovniku i da je oko godine 1460. slušao nauke u Padovi kod glasovitog dominikana Franje Neritona, pa tada sam i stupio u red sv. Dominika. God. 1465. poučavao je u Padovi i tuj zadobio naslov doktora bogoslovlja. Kasnije bješe poslan za učitelja na sveučilište budimsko gdje je uživao osobitu naklonost kralja Matije Korvina, koji se je često i rado služio njegovim savjetom i upotrebio ga opetovano u važnim zgodama.

Dobro je poznato, da se je tada sabirao na budimskom dvoru velik broj znamenitih i umnih Hrvata, od kojih uz Baseljića bijahu još Dubrovčani Serafin Bunić (drug Tomin u naucima), Filip i Junije Gradić, Petar Zamanja i fratar Srećko.

Godine 1489. desio se Baseljić u Mletcima i svojim uplivom poradio, da je odcijepljen samostan njegova reda u području dubrovačke republike od onih ostale Dalmacije i Ugarske i time se ustroji posebna dubrovačka kongregacija, kojoj bijaše on drugim predstojnikom sve do svoje smrti oko 1511. godine.

Vienac 1894.

O piscu Šimunu Grisogonu Zadraninu.

Starije književne radnje o trgovačkim znanostima vrlo su u nas rijetke i premda bijaše trgovina u hrvatskim primorskim gradovima, a napose u Dubrovniku u velikoj časti i djelomice izvor blagostanja u napretku, to ipak imademo čitavoga XV. i XVI. vijeka samo jedno djelo domaćega pisca o trgovini i to: „Della mercatura e del mercante perfetto“, djelo umnoga Dubrovčanina Benka Kotruljića, napisano g. 1458, a izdano tiskom tek poslije piščeve smrti, g. 1573.

Na drugo jedno djelo iz početka XVII. vijeka, koje sadržava upute u trgovačko knjigovodstvo, želim ovim upozoriti, smatrajući ga isto tako zanimivim prilogom starijoj našoj bibliografiji.

To je talijansko djelo Šimuna Grisogona Zadranina, tiskano god. 1609. u Mlecima s natpisom: *„Il mercante arricchito del perfetto quaderniere: overo, specchio lucidissimo, nel quale si scopre ogni questione, che desiderar si possa per imparare perfettamente a tenere libro doppio. Tratto al stil moderno di Venetia da Simon Grisogono nobile zaratino“.*

Radnja ova o dvostrukom knjigovodstvu, koje se primjerak u mene nalazi, bijaše dosele sasma nepoznata. Sastoji se iz vrlo zgodno sastavljenih primjeraka za vodjenje svake pojedine knjige. Valjalo bi ju usporediti sa ostalim tadanjim radnjama istoga smjera, da se vidi, da li i u koliko je naš zemljak unapredio struku, koju je obradio.

U primjerima nam se takodjer pruža dosta jasna slika tadanje, po cijelom svijetu raširene mletačke trgovine i razabire se, kojim se je pravcem u ono doba poglavito razvijala.

Ime pisca, člana poznate stare zadarske porodice, bijaše dosele takodjer sasma nepoznato. Sudeći po pohvalnoj pjesmi, koju njemu u slavu ispjeva neki Drachio Quintio, te koja je otisnuta na početku knjige, bio je to dosta znamenit čovjek i marljiv mnogostran pisac.

To dokazuje takodjer izvještaj pisca, koji se nalazi u posveti spomenutoga djela, o ostalom književnom radu, gdje ističe, da je na svijet izdao g. 1607. i 1608. „astronomičke razgovore“ („discorsi astronomici“), a potonje godine i hvalospjev patrijarku Vendraminu, kad se ovaj vratio iz Rima u Mletke.

Spominje takodjer neka djela o vojničkim znanostima, koja je tada (g. 1608.) već imao pripravljena za tisak, ali ne znamo, da li su doista na svijet izdana, kako nam u opće nisu poznate daljne zgode iz pišćeva života i književnoga rada.

Vienac 1897.

O jednom djelu Jakova Bunića Dubrovčanina.

U popisu knjižnice slavnog Splječanina Marka Marulića, (Starine knj. XXV.), nalazi se i djelo Dubrovčanina Jakova Bunića, bez svake daljne naznake, ovako zabilježeno: „Libellus Jacobi Boni Epidaurii de raptu Cerberi“.

Buduć da ovo prerijetko izdanje, ostade dosele sasma nepoznato našim književnicima, to isto ovdje u kratko opisujem, po primjerku, što ga čuvam u svojoj knjižnici.

Knjiga je štampana oblim slovima u maloj 4-ni, te imade 20 nenaznačenih listova. Posvetna pjesma pisca, upravljena: „Reverendissimo in Christo patri. D. Oliverio Carraphe, Cardinali Neapolitano episcopo Sabinen. protectori Ragusino, Jacobus Bonus.“, ovako glasi:

Divas: que paphiam deam colentem
Silvas idalii: & nemus Cytheri
Formosam faciunt: Apollinemq.
Musas Pallada Liberamq. patrem:
Istis preposui tribus libellis.
Quos: o gloria patrie domusq.
Carraphe nitor & decus perenne:
Fidem qui rubeo tegis galero:
Mundi & pondera cardinemq. vertis
Diis equus superis: tibi dicamus:
Et dono Herculeum damus laborem:
Munus quod decet infimum Poetam:
Non quod maximus exigit patronus
Urbis: que illyrici caput tenetur.

Po tiskarskom običaju u XV. vijeku, knjiga neima naslovnog lista. Iza posvete slijedi odmah prvo poglavlje

sa natpisom: „Jacobi Boni Epidaurii Dalmate de raptu Cerberi Liber Primus". (Aglea). Dalje imade na sedmom listu „Liber Secundus. (Thalia.)", a na trinajstom „Liber Tertius. (Euphrosina)". Nije naznačeno gdje i kada je tiskana, nu bibliograf Ljud. Hain u svom „Repertorium bibliographicum" (Stuttgart 1826.), drži da je to tiskotvor rimskog tiskara Stjepana Planka, izveden oko g. 1480.

Djelo se završuje slijedećom pjesmom čuvenog talijanskog učenjaka Filipa Beroalda:

Viribus Alcides superas educit ad auras
Inferna stygium de regione canem.
Versibus Herculee par est Jacobus erumne:
Ille canenda gerit fortiter iste canit.
Aetherios illi cultus benefacta dedere:
Isti grande decus hec benedicta dabunt.

O Buniću saznajemo iz raznih vrela, da je umro god. 1534. dočim nije poznato kada se je rodio. Bijaše poslanik dubrovačke republike kod pape Lava X. visokocijenjen od istog i od mnogih inih dostojanstvenika. Sveukupna njegova djela izašla su god. 1526. u Rimu, dozvolom pape Klimenta VII., koj takodjer dade njegovu pjesmu „De vita et gestis Christi", po fratru Bernardinu Cortonu iz Videma na kaldejski i jermenski jezik prevesti.

Obzor 1893.

Nepoznato djelo Mate Andraševića, Trogiranina.

Medju rijetkim djelima u mojoj knjižnici, nalazi se i slijedeći, dosele kod nas sasma nepoznati pjesmotvor Mate Andraševića: „Epithalamium Matthaei Andronici tragurini in nuptias Vladislai inuictissimi ac felicissimi Pannoniarum ac Boemiae Regis & Annae Candaliae Reginae Serenissimae. (Na koncu:) Impressum Venetiis p. Bern. Venet. de Vitalibus Anno Dni. M. D. II. Die. XXX. Mensis Julii“.

To je latinska pjesma u slavu vijenčanja ugarsko-hrvatskog i češkog kralja Vladislava sa Anom kneginjom Foix, rodjakinjom franceskog kralja Ljudevita XII. koju bijaše isprosio na dvoru franceskom, poslanik kraljev Srečko Patančić, Šibeničanin, kancelar senjski i pisac poznatog, često puta tiskanog djela: „De itineribus aggrediendi Turcam“.

Isti Petančić pratio je i kraljevu vjerenicu g. 1502. preko Mletaka i Hrvatske na dvor kralja Vladislava, te je istoj valjda kod ove zgode, predao sâm Andrašević svoje pjesničko djelo.

Knjižica imade 8 strana u 4-ni, te je posvećena „domino Nicolao de chüak electo chienadiensi“. Kao primjer slijedi evo nekoliko redaka iz same pjesme:

. . . .

Aspiceres illic populos utraq. jacentes
Danubii ripa rapidis quos circuit undis
Sauus & aduerso quos ambit flumine drauus.

Illic delmaticae gentes agilesq. liburni
Atq. polemonii proceres proceresq. Bohemi.
Deniq. parrhasio quicquid sub cardine gentis
Regna tenent aderat regi auxiliaribus armis:
Quoscunq. in populos uictricia signa mouere
Ef quocunq. parat deferre ex hoste triumphum.

O Mati Andraševiću malo šta nam je dosele poznato. Bio je na početku XVI. vijeka učiteljem gradjanskog prava na sveučilištu padovanskom i ovijenčanim pjesnikom. Njegove elegije, koje ostadoše u rukopisu, danas su većom stranom izgubljene te su spomenute u djelu Ivana Lucića: „Memorie di Trau", a u novije doba zabilježio je Fortis, da su se nalazile pod konac prošlog vijeka, kod biskupa trogirskog Miočevića.

Obzor 1893.

O velikoj dubrovačkoj trešnji.

U XXXVI. knjizi „Starina“ priobćuje dr. M. Rešetar talijanski izvještaj: „O velikoj dubrovačkoj trešnji od godine 1667.“, suvremeno štampan u Jakinu.

U mene se nalazi preriedak dalnji jedan izvještaj o istom dogodjaju, štampan osam dana iza spomenutoga takodjer u Jakinu, pod naslovom: „Racconto della navigatione de Monsig. Arcivescovo colle Monache di Ragusa, del loro ricevimento in Ancona li 2. Maggio 1667. e di altri successi del gia narrato Terremoto. In Ancona, nella Stamparia Camerale, 1667.“

Tuj nam se potanje opisuju poznati strašni prizori u nesretnom gradu, koji je imao pretrpiti užasnu trešnju, silni požar i provalu razbojnika, te gdje u ono kobno doba pogibe uz sve ostalo, neizmjeruo duševno blago hrvatskog naroda.

Neimajući ni u Dubrovniku niti u okolici dovoljnoga zaklona, odluči se nadbiskup Torres na putovanje u Jakin, kamo su ga pratile 62 duvne, a samo četiri u starosti od 80 do 100 godina ostadoše u Dubrovniku u njegi rodbine.

Vrlo nerado se odijeliše Dubrovčani od svoje krvi, nu nepreostade im drugo, te vijeće teška srca udijeli putnicima u ime putnog troška potporu od sto talira. Istim brodom ostaviše grad razni gradjani i obitelji, medju kojima se spominju dvije plemkinje Gundulić, te sedamgodišnji dječarac, kojega izvukoše ispod ruševina poslije 6 dana za čudo jošte živa.

Poslije vrlo pogibeljnog, burnog putovanja od 27 dana, kojemu pade žrtvom sedam duvna i jedna od pomenutih plemkinja, prispje brod u jakinsku luku, gdje putnike svećano dočekaše biskup, mnogo odličnika i pučanstvo svega grada.

Iza odmora velika povorka krene u crkvu, gdje bješe odslužen svečani „Te Deum laudamus", a napokon budu putnici namješteni i gostoljubivo svim potrebnim obskrbljeni.

Knjižica štampana je, kako već napomenuh i kako se naročito spominje, osam dana iza prvog izvještaja, te broji 8 strana u četvrtini.

Obzor 1893.

Pismo Vatroslava Lisinskoga g. 1852.

U ilirsko su doba veze izmedju pjesništva i glazbe tako jake i znatne, da se povjest književnosti mora osvrtati i na rad onih ljudi, koji su pisanoj pjesmi podavali glazbeno ruho. Medju ovim ljudima zaprema najvidjenije mjesto Lisinski, pa zato držim, da je zgodno priopćiti ovdje njegovo pismo iz god. 1852., koje nam ujedno podaje zanimljiv prilog za poznavanje hrvatskih kulturnih prilika onoga vremena.

Lisinski je napisao ovo pismo bečkomu glazbenomu kritiku i skladatelju Zagrepčaninu Leopoldu A. Zellneru, sinu Zaharije Zellnera, koji je nekada kao glazbenik živio u Zagrebu. Jedan dio činjenicâ istaknutih u ovom pismu potanje je prikazao Fr. Kuhač u poznatoj svojoj knjizi o Lisinskom.

Pismo se nahodi sada u mene, a glasi ovako:

Schätzbarster Freund!

Aus Ihrem an den H. Vater unlängst gerichteten Schreiben überzeugte ich mich mit wahrem Vergnügen, dass Sie sich noch des einstigen Schul-Collega freundschaftlichst erinnern; um so mehr, da uns Vergangenheit auf lange, lange trennte, ohne dass ich hoffen konnte, jemals noch mit Ihnen in Correspo[n]dence treten zu dürfen, doch das gute Glück verlässt mich, wie ich sehe, nicht. — Was soll ich aber von der traurigen Zeit, die sich im Strome der Ewigkeit verlor, reden? Haben wir ja doch, wie Sie selbst im erwähnten Briefe

wünschten, vom Jetztigen genug zu sprechen. — Sie wünschen von mir nähere Auskunft unserer Musikumstände? Die kann ich mit einem kurzen „Miserable“ beantworten. — Doch ein Näheres. — Wie es Ihnen bewusst, lag unser Musikverein schon in allerletzten Zuckungen, wir halfen de[m] Armen muthig auf die Beine, derselbe steht jetzt so so organisirt da, wir haben aber *neue* vom h. Ministerium selbst belobte Statuten, die leider nur am Papier stehen — die Ausschüsse (weil man bei deren Wahl blos auf Complimente losgeht) sind von Mitgliedern besetzt, die sich den Teufel scheeren, ob die Kunst Kunst bleibt, oder nicht — doch muss ich einige Ausnahmen hierin machen, obgleich wenige. Es gab eine Zeit wo der Jude tolerirt gewisse Geldbussen deswegen tragen musste, nun geht es so mit der armen Muse, die bei uns fast die Zuhörer bezahlen sollte, um die Gnade zu erhalten, dem gähnenden Publikum ihre Reverenz machen zu dürfen. — Wir haben für jetzt 42 Zöglinge, die in der Theorie, im Gesange, Violin-und Violoncell-Spiele Unterricht erhalten — meine Wenigkeit hat die Ehre — doch nur diese — das Schulen-Inspectorat zu bekleiden, und ist bemüssigt, um nicht vor Hunger noch eine grössere Wenigkeit zu werden, Privat-Unterricht zu ertheilen. Wie dies meinem Berufe, zu dem ich mich in der Composition ausrüsten musste — entspricht — wie dies die Fantasie, die ohnehin in diesem Lande der Apathie eine furchtbare Schlappe erdulden muss, anregen und fortnähren dürfte, überlasse Ihre[n] weisen auf das Selbstbewusstsein fussenden Erörterungen. — Auch haben wir ein Nationaltheater, in dem seit den ersten Beginn eine Truppe wälscher Minesänger sich herumtumelt, die meistentheils aus den Lagunen Venedigs hervorgezogen zu sein scheinen. Der Direktor erhält fast Alles gratis — hängt uns aus blosser Dankbarkeit, die wirklich nur bei einem Italiener derart gesucht muss werden — manchen Bären

an — doch nein nicht uns — ich meinte den Agramern, die es nicht besser verstehen — er maltraitirt uns mit herabgekommen[en] Choristinen, die an Alter mit Methusalem ringen dürften — mit Sängerinnen, die wegen Uiberfluss des Stimm-Mangels so tüchtig auf den Brettern herumschreien, und nebstbei bekränzt werden — gibt uns Bassisten zu hören — deren einer einen stummen Orovist — der nachgekommene aber einen solchen Tölpel im wahren Sinne des Wortes zu sehen gibt, dass man ihn mit Götterlust von der Bühne peitschen könnte. Und was macht das richtende Publikum? Ach mein Gott, das schweigt — aus vielseitiger Geschmacklosigkeit, und vielleicht auch aus Furcht, seine Inkompetenz, wie dies beim Kränzewerfen geschah — auch hierin nicht stolpern zu müssen. Und der gute Direktor Scalari, ehemals Spongia wird gut durchrutschen; ich verarg es ihm einestheils nicht — denn ein Wicht ist vor meinen Augen nur der, der schlechte Waare für gute, wenn man solche mit crasser Unwissenheit | reissend sucht — nicht anböthe. — Möchten Sie über diesen kurzen Sachverhalt etwas schreiben, bitte Sie aus Gründen, die ich Ihnen später mittheilen werde — sub rosa zu behalten. — Nur ewig Schade, dass unser Verein, der wenn je, so jetzt seinem Zwecke entsprechen könnte, zu sehr ignorirt wird — wie schön liessen sich da Kräfte für das entstehende Theater heranbilden, um sie aus der Ferne nicht holen zu müssen. — So geht es auch mit meinen Produkten — deren ich an 100 bis nun niederschrieb: — nicht einmal einen Freund finde ich, der mir einen Wiener Verleger versorgen wollte, um meine Werke an's Licht bringen zu können. — Freylich dachte ich oft, dass Sie mir hierin, der Sie jetzt so eine wichtige Rolle in der Kunst-Welt spielen, viel helfen könnte[n], ich würde Anfangs auf kein Honorar von Verleger Anspruch machen — und wäre bereit einige meiner bessern deutschen Lieder, die ich vorher gerne Ihrem

Urtheile unterzöge, zu geben. — Mein Wunsch ist zwar etwas gross, aber auf Ihre freundliche Offenherzigkeit, die ich seit jeher kenne — bauend — ersuche ich Sie recht innig, Sich dieser Sache, wenn es möglich, annehmen zu wollen. — Dies für jetzt; und ich nehme mir in voraus die Freiheit, Ihnen nächstens noch einige Details über unser musikalisches Todleben zu schreiben. — Mit inniger Freundschaft bleibe Ihr

Agram 25. May 1852.

V. Lisinski.

Gradja za povjest književnosti Hrvatske.[1]

---

[1] Harno spominjem dobrostivu pomoć i vrijedni savjet veleuč. gosp. urednika dra. M. Šrepela, kod obih mojih priloga, u „Gradji" priopćenih.

Književna obznana.

Deželić, dr. Velimir. Inkunabule (Prvotisci) Zagrebačke Sveučilišne Biblioteke. Napisao i uvodom o inkunabulama u obće popratio. U Zagrebu. Tisak C. Albrechta, 1902. 87 strana u 8°, s 2 facsimila.

Knjižica, koju je pod gornjim natpisom netom izdao vrlo simpatički naš pisac i pristav kr. sveučilišne biblioteke zagrebačke dr. V. Deželić, vrijedna je da se osobito istakne, jer u istinu označuje začetak temeljita bibliografičkog rada u našoj domovini.

Napose što se tiče stručnjačkog opisa inkunabula (knjiga štampanih od iznašašća knjigotiskarstva do uključivo g. 1500.), bit će ovo jamačno prva hrvatska radnja, koja može udovoljiti i najstrožim zahtjevima suvremene nauke.

Od prijašnjih radova o inkunabulama u nas spomenuti mi je popis: „Zbirka slovenskih Inkunabula“ (Dubrovnik, Kalendar za godinu 1898. U Dubrovniku, 1897. na strani 87—102.), gdje je popisana lijepa zbirka dra. B. Bogišića, bez sumnje najbogatija svoje vrsti u hrvatskim rukama. Nadalje spominjem priloge neprežaljenog Ivana Kukuljevića u I. svesci „Arkiva“ i u njegovu „Slovniku umjetnika“, kao i moj „Popis tiskotvora Dobriše Dobrića“.

U zanimljivom i dosta iscrpivom svom predgovoru razlaže gospodin pisac sve ono, što je vrijedno i nužno znati o inkunabulama, te navodi i glavna djela, što dosele izadjoše o tim prvotiscima. Bavi se takodjer na-

činom sakupljanja i propisima za valjano popisivanje i poznavanje dragocjenih tih tiskotvora. — Taj će uvod dobro doći svakomu, tko se želi obavijestiti o tom predmetu, a lijepo bi bilo da takovih bude što više u Hrvatskoj i da plemenita bibliofilija i kod nas uhvati dublji korijen.

Nadaje mi se ovdje prilika istaknuti izvanredno ove vrsti djelo: „Catalogue Général Des Incunables Des Bibliothéques Publiques De France“, kojega je izašao prvi svezak godine 1897. kao izdanje francuskog ministarstva nastave, trudom glasovite radnice na polju bibliografije, gospodjice (!) M. Pellechet. Prvi svezak od riječi *Abano* do *Biblia italica* imade na 602 strane velike osmine uzoran popis 2386 inkunabula, koje se nalaze po javnim knjižnicama francuskim, a tu nijesu još iscrpena ni prva dva slova u alfabetu! Vrla bibliografkinja nije doživjela nastavak znamenitog svog djela, te će sada po njoj ostavljena silna gradja činiti podlogu za dalji rad.

Ovo sam istaknuo, jer po onom primjeru mogao je gospodin pisac kraj potpune svoje spreme za takav rad i svakog priznanja vrijedne, zamjerne marljivosti, protegnuti svoj popis i na inkunabule, koje se nalaze po inim javnim hrvatskim knjižnicama, a napose na one što se čuvaju u akademskoj i nadbiskupskoj biblioteci u Zagrebu. Tada bi popis izašao kud i kamo bogatiji, napose u domaćim inkunabulama, što bi osobito vrijedilo pred stranim svijetom, gdje s tolikim ponosom ističu ogromne zbirke tog dragocjenog književnog blaga. — Izrekao sam time samo skromnu želju, jer je gosp. pisac izdao namjerice svoju radnju onako ograničenu povodeći se za sličnim popisima drugih sveučilišnih knjižnica.

Deželićevu načinu popisivanja inkunabula nema prigovora, a dodane bilješke povećavaju vrijednost djelcu, te su od najveće česti ispravne i temeljite. Malo tko može valjano prosuditi, koliko ustrajna truda i mara

iziskuje takova radnja i kako gdjekada neznatna koja sitnica može u velike poslužiti za razjašnjenje zamršenih bibliografičkih pitanja.

Prvotisci, što ih imade sveučilišna biblioteka zagrebačka, nijesu mnogobrojni (imade ih u svem 71), a tomu je glavnim uzrokom, što je revnoj upravi malo novaca na dispoziciju za ovake svrhe. Osobito treba požaliti, da su u toj našoj domaćoj knjižnici tako slabo zastupane inkunabule tiskane po tiskarima Hrvatima i opet knjige izdane u ono pradavno doba tipografije od pisaca narodnosti hrvatske.

Od glasovitog našeg Dobriše Dobrića, Dubrovčanina (Boninus de Boninis), vidimo zabilježena tek 2 djela, a naštampao ih je od godine 1478—1491. u Mlecima, Veroni i Breši dosele poznatih neko 40, dok ga od godine 1499—1508. nalazimo kao knjižara i nakladnika u Lionu. Gospodin dr. Deželić na strani 78. svog popisa doduše bilježi (učinivši me „Markom") moju radnju o Dobriću („Nešto gradje staroj hrvatskoj književno kulturnoj povjesti"), ali se u ostalom ne obazira na sadržaj njen, te tako ponavlja čitav niz po meni ispravljenih krivih navoda o Dobriću, koje je pogrješke mogao lako mimoići.

O Dobriću, a napose o njegovu boravku i radu u Lionu, imade takodjer zanimljivih podataka na strani 9—17. krasnog djela I. Baudriera: „Bibliographie Lyonnaise. IV. Série. Lyon, 1899.", gdje je naš Dobriša nazvan „ce célèbre imprimeur Croate", a priopćene su lijepe reprodukcije iz bogato urešenog, po Dobriću izdanog molitvenika (Lyon, 1499.), Baudrier zabilježio je i jednu dosele nepoznatu nam nakladninu Dobrićevu, i to: „Missale ad usum ins. ecclesie Bellicensis. Impressum Lugduni, sumptibus Bonini de Boninis dalmatini, et Stephani Morelli, civis Bellicensis, anno salutis 1503".

Andrija Paltašić, Kotoranin, dolazi tek jednim svojim

tiskotvorom, a i ovaj revni trudbenik izdao je od god. 1476—1492. lijep broj od preko 30 knjiga.

Djela pisaca Hrvata, koja su do konca XV. vijeka štampana, zastupana su po dragocjenom hrvatskom glagolskom misalu od godine 1483. i po glagolskom brevijaru od god. 1493. Ovo znači za sveučilišnu knjižnicu toliko, koliko posjed jedne od čuvenih Gutenbergovih biblija za koju od najbogatijih evropskih ili amerikanskih biblioteka. Za točan opis prekrasnih ovih knjiga, kao i za uspjela facsimila, što rese knjižicu, valja gospodina pisca napose pohvaliti.

Zaključujem sa živom željom, da gosp. dr. Deželić nastavi tako dično započeti bibliografički svoj rad, te da na tom u nas gotovo neuzoranom polju poluči najbolje uspjehe.

Vienac 1902.

SADRŽAJ.

